

Universiteit Gent

Faculteit Letteren en Wijsbegeerte

Vakgroep Middeleeuwse Geschiedenis

Op zoek naar een traditie

Rekrutering voor heilige oorlogen in het graafschap Vlaanderen tijdens de eerste helft van de dertiende eeuw

Masterproef aangeboden door

Ralph Urmel (20043997)

Tot het behalen van de graad

Master in de geschiedenis

Promotor: Prof. Dr. Th. de Hemptinne

Academiejaar 2009 – 2010

Universiteit Gent
Examencommissie Geschiedenis
Academiejaar 2009-2010

Verklaring in verband met de toegankelijkheid van de scriptie

Ondergetekende, **Urmel Ralph**

afgestudeerd als Licentiaat / Master in de Geschiedenis aan Universiteit Gent in het academiejaar 2009-2010 en auteur van de scriptie met als titel:

Op zoek naar een traditie: Rekrutering voor heilige oorlogen in het graafschap Vlaanderen tijdens de eerste helft van de dertiende eeuw

verklaart hierbij dat zij/hij geopteerd heeft voor de hierna aangestipte mogelijkheid in verband met de consultatie van haar/zijn scriptie:

- de scriptie mag steeds ter beschikking worden gesteld van elke aanvrager;
- de scriptie mag enkel ter beschikking worden gesteld met uitdrukkelijke, schriftelijke goedkeuring van de auteur (maximumduur van deze beperking: 10 jaar);
- de scriptie mag ter beschikking worden gesteld van een aanvrager na een wachttijd van jaar (maximum 10 jaar);
- de scriptie mag nooit ter beschikking worden gesteld van een aanvrager (maximumduur van het verbod: 10 jaar).

Elke gebruiker is te allen tijde verplicht om, wanneer van deze scriptie gebruik wordt gemaakt in het kader van wetenschappelijke en andere publicaties, een correcte en volledige bronverwijzing in de tekst op te nemen.

Gent, **06-08-2010**

.....

Voorwoord

Toen ik, ondertussen bijna 6 jaar geleden, mijn universitaire studies begon, was ik maar van een zaak ten volle overtuigd. Ik zou mij nooit ofte nimmer toeleggen op de Middeleeuwen. Wat kan een mens uiteindelijk leren uit zo'n barbaarse periode? Ik had net 6 jaar Latijn-Griekse studies achter de rug en koesterde een grote bewondering voor de grote denkers, dichters, veldheren en vrouwen uit de Oudheid. Dat deze periode werd gevolgd door 'the dark ages' was een feit dat ik toen alleen maar kon betreuren en nog het liefst van al negeerde. Nu, aan het einde van de rit, liggen de kaarten helemaal anders en kan ik een aantal zaken in perspectief plaatsen. De overtuigingen en ideeën waarmee ik de opleiding begon heb ik doorheen de jaren moeten laten varen. Dankzij de verschillende vakken en professoren die ik op de weg ben tegen gekomen ben ik gaan inzien dat de middeleeuwse geschiedenis er alles behalve een is over barbaarse en achtergestelde volken en individuen. Ik leerde hoe tijdens de Middeleeuwen de steden in Vlaanderen hun grootste bloei kenden, steden zoals Gent, waar ik diep aan verknocht ben. Ik leerde over tot de verbeeldingsprekende oorlogen in het Verre Oosten en ontwikkelde mijn passie voor de geschiedenis van het Iberisch Schiereiland. Ik leerde over het hoofse liefdesideaal en hoe de positie van de vrouw in de westerse middeleeuwse maatschappij verschilde met andere periodes. Maar ik leerde vooral veel over mezelf en hoe iemand gebeten kan worden door een bepaalde materie en ze niet meer kan loslaten, in mijn geval bleken dat de kruistochten te zijn.

Een masterproef, een diploma behaalt een mens natuurlijk niet alleen. Doorheen de jaren heb ik bij vele mensen steun gevonden en die wens ik dan ook te bedanken. Een eerste woord van dank gaat uit naar mijn promotor prof. dr. de Hemptinne. Hoewel wij elkaar tijdens het proces van de bachelor- en masterproef niet zo heel vaak gezien hebben, was zij altijd zeer behulpzaam en geduldig. Daarnaast toonde zij ook veel begrip voor hoe ik deze masterproef op mijn eigen manier en tempo wenste af te werken en kon ik altijd moed en energie putten uit haar enthousiasme voor mijn onderzoek na een bezoekje of een mailtje. Ik dank haar ook omdat zij mij aanbevolen had het seminarie 'Gendergeschiedenis' te volgen, met voorsprong het vak dat mij tijdens heel mijn opleiding het meest geboeid heeft. Ook wens ik prof. dr. Deploige, dr. Verwerft en dr. De Paermentier te danken voor hun advies en hun tijd. Met name dr. Verwerft zijn opbouwende kritiek heeft er zeer toe bijgedragen dat deze masterproef de juiste aanpassingen heeft ondergaan. Ik wil ook iedereen van de vakgroep Middeleeuwen bedanken die ik doorheen de jaren ontmoet heb en ik zal altijd fijne herinneringen koesteren aan de vakgroepreis.

Ook mijn ouders wil en moet ik bedanken. Zij, hebben het mogelijk gemaakt dat ik mijzelf kon ontplooien over deze periode en ze hebben daarbij eindeloos geduld getoond, ook als alles wat moeizamer ging. Ik hoop dat ik de stress die ik hen bezorgd heb over deze periode enigszins kan doen vergeten met deze masterproef. Naar Celine gaat een bijzonder woord van dank uit. Zij heeft mij de voorbije jaren uit het dal geholpen en terug weten te motiveren en inspireren. Zonder haar tijd, energie en liefde had ik deze masterproef hoogst waarschijnlijk nooit afgeleverd en had ik nooit de energie gevonden mij ten volle in te zetten voor mijn nieuwe opleiding. Tot slot wens ik ook al de vrienden die ik over de jaren gemaakt heb te bedanken omdat zij mij mijn studententijd nooit zullen doen vergeten.

Ralph Urmel, juli 2010

Inhoudsopgave

Inleiding..... p. 9.

Definities

Inleiding..... p. 13.

Vier stromingen..... p. 14.

 Problemen bij definiëring

 ‘The Just War’ & ‘Pious Violence’

Het kruistochtinstrumentarium..... p. 19.

 Prediking

 Financiering

 De eed

 De boetelingen

 De aflaten

 De privileges

Besluit..... p. 23.

De kruistochten van de 13de eeuw

Inleiding.....	p. 25.
De vierde kruistocht.....	p. 26.
Innocentius III, de transformatie van de kruistochtbeveging en het begin van de vierde kruistocht	
Venetië	
Van Zara naar Constantinopel	
De verovering van Constantinopel	
De kruistocht tegen de Albigenzen.....	p. 39.
De vijfde kruistocht.....	p. 42.
De kruistocht van Frederik II.....	p. 44.
De kruistochten van Lodewijk IX.....	p. 47.
De eerste kruistocht van Lodewijk IX	
De tweede kruistocht van Lodewijk IX	
De Reconquista van het Iberisch schiereiland.....	p. 51.
Andere kleinschalige kruistochten.....	p. 53.
De Baltische staten	
De kruistochten van 1239-1241	
Politieke kruistochten	
Besluit.....	p. 56.

Vlaanderen tijdens de eerste helft van de 13de eeuw

Inleiding.....	p. 57.
Boudewijn IX, graaf en keizer.....	p. 58.
Johanna (en Margareta).....	p. 63.

Rekrutering in Vlaanderen

Inleiding.....	p. 69.
De adellijke crisis van de 13 ^{de} eeuw.....	p. 71.
De adellijke levensstijl	
De interne oorzaak van de crisis	
Vrouwen en kruistochten.....	p. 77.
Vrouwen en pauselijk beleid	
Vrouwelijke participatie	
Traditie, familie en 'lordship'.....	p. 84.
Lordship	
Familie	

De vroege 13de eeuwse realiteit

Inleiding..... p. 89.

De graaflijke familie..... p. 91.

De adellijke families Wavrin & Béthune..... p. 97.

Besluit..... p. 105.

Bibliografie..... p. 112.

Bijlagen..... p. 120.

Overzicht der adellijke kruisvaarders

Genealogieën

Oorkonden

Inleiding

‘Despite the fact that women could theoretically veto their husbands’ decision to go on crusade, women did not always hamper the recruitment of crusaders. On the contrary, at times women seem to have encouraged their husbands or relations to take a crusade vow. In particular, brothers-in-law can be shown to share an enthusiasm for the crusade, which suggests that the wives/sisters might have played a decisive role in passing on enthusiasm for the crusade from one family to the next.’¹ Deze stelling uit het artikel van C. T. Maier was een belangrijke inspiratie bij het tot stand komen van mijn onderzoek. Toen ik eerder onderzoek verrichte naar de participatie van vrouwen aan kruistochten stootte ik tijdens mijn zoektocht naar informatie op deze stelling. Het inspireerde mij om voor mijn scriptie op zoek te gaan naar de verschillende factoren die de rekrutering in Vlaanderen voor kruistochten tijdens de eerste helft van de dertiende eeuw konden beïnvloeden. De vroege dertiende eeuw was een intrigerende periode. Het was een eeuw die op internationaal vlak gedomineerd werd door oorlogen. Engeland en Frankrijk waren bijna in een constante staat van oorlog en ook Vlaanderen mengde zich regelmatig in het dispuut. Een van de weinige momenten dat er tussen die twistende partijen sprake was van een wapenstilstand was wanneer de paus een nieuwe kruistocht had gepredikt. Tijdens de dertiende eeuw zouden er meer kruistochten georganiseerd worden dan ooit het voren. Het was tijdens die eeuw dat de kruistochtbeweging zijn hoogtepunt zou bereiken en ook stilaan in verval zou raken. Het is zonder meer een opmerkelijk gegeven dat mensen en families in dit constante oorlogsklimaat de energie en middelen vonden om naast het verdedigen van de eigen belangen ook nog eens het kruis op te nemen naar het Oosten. Het is voor auteurs en onderzoekers uit de 21ste eeuw echter onmogelijk om zich in de plaats te stellen van de middeleeuwse mens, maar men kan wel op zoek gaan naar directe en indirecte motivaties die hen er toe brachten het kruis op te nemen.

De bedoeling van deze scriptie is dus te achterhalen hoe de rekrutering in Vlaanderen voor heilige oorlogen tijdens de eerste helft van de dertiende eeuw zou evolueren en welke ontwikkelingen een impact hadden op die evolutie. Zien we een daling van het aantal Vlaamse kruisvaarders, een stijging of een status quo? Het is echter niet evident om voor Vlaanderen precieze statistieken met betrekking tot rekrutering te vinden of op te stellen.

¹ MAIER (C.T.). “The Roles Of Women In The Crusade Movement: A Survey.” In: Journal of Medieval History, Volume 30, 2004, p. 75.

Over de specifieke ontwikkelingen die een invloed uitoefenden op de rekrutering in Vlaanderen zijn er ook nog geen publicaties verschenen. De bronnen vertellen ons rechtstreeks ook zeer weinig over de reacties op de kruistochten in Vlaanderen na het vertrek en de dood van Boudewijn IX, graaf van Vlaanderen. Dit bracht mij ertoe de regering van zijn dochter, Johanna, van nader bij te bekijken. Door de geschiedenis van Vlaanderen tijdens de vroege dertiende eeuw te bekijken, kon ik trachten te achterhalen waarom er zo weinig precieze informatie te vinden is over de Vlaamse participatie aan de kruistochten tijdens die periode. Wanneer men deze studie toepast op Frankrijk is er veel meer bronnenmateriaal te vinden over welke individuen en families betrokken waren bij de kruistochtbevestiging. Dit blijkt uit het werk van Jonathan Riley-Smith.² Hij heeft namelijk de rekrutering in Frankrijk bestudeerd aan de hand van een grootschalig genealogisch onderzoek. Wanneer hij de betrokkenheid van verschillende families dan had blootgelegd, kon hij een aantal dynamieken en motieven identificeren die een belangrijke invloed hadden op de rekrutering. In de publicatie van Ernest Warlop vinden we ook een verzameling genealogieën van de Vlaamse adellijke families waarin de leden van een familie, waarvan gedocumenteerd is dat ze aan een kruistocht hadden deelgenomen, werden aangeduid.³ Het onderzoek van Warlop identificeert niet alle Vlaamse kruisvaarders, maar kan ons toch een beeld geven van de evolutie van de rekrutering in Vlaanderen. Zijn publicatie had evenwel nooit de bedoeling om de Vlaamse kruisvaarders in beeld te brengen en is dus ver van volledig.

Ik heb geopteerd voor een studie waarbij ik niet op zoek ben gegaan naar de exacte rekruteringsstatistieken, maar naar belangrijke tendensen, ontwikkelingen die zich in en buiten Vlaanderen tijdens de eerste helft van de dertiende eeuw manifesteerden en die een positieve of negatieve invloed op de rekrutering hadden. Daarnaast ben ik ook gaan kijken of de dynamieken en motieven die onder andere volgens Riley-Smith van belang waren met betrekking tot rekrutering ook in Vlaanderen terug te vinden waren. Opvallend was dat ik in een groot aantal overzichtswerken van de kruistochten las dat Vlaanderen een van de weinige regio's was waar er bij iedere kruistocht een goede respons was. De auteurs van deze publicaties verklaarden evenwel nooit hoe ze hiertoe kwamen en waarop ze zich baseerden, dus durfde ik deze stelling in twijfel trekken.

² RILEY-SMITH (J.). *The First Crusaders, 1095-1131*. Cambridge, Cambridge University Press, 2008, 320 p.

³ WARLOP (E.). *The Flemish Nobility before 1300*. Kortrijk, G. Desmet-Huysman, 1975-1976, 2 v. in 4 bd.

Om de verschillende motieven en de dynamieken te toetsen aan de realiteit van de vroege dertiende eeuw ben ik in zekere zin het voorbeeld van Riley-Smith gevolgd en heb ik ook een genealogische studie ondernomen van drie belangrijke Vlaamse adellijke families tijdens deze periode. Op basis van diplomatische en verhalende bronnen heb ik proberen achterhalen welke rol deze families speelden in Vlaanderen en binnen het kruistochtgebeuren. De grote struikelblok was dat ik in essentie een studie ondernomen heb die men kan kaderen binnen de mentaliteitsgeschiedenis, waarbij ik tracht na te gaan welke motieven de middeleeuwse mens konden drijven om het kruis al of niet op te nemen. Problematisch is hier dat de mentaliteit van de middeleeuwse mens niet makkelijk te achterhalen valt. De middeleeuwse mens maakte zijn of haar beweegredenen zelden openbaar laat staan dat hij of zij deze neer schreef of liet schrijven. De essentie bij het achterhalen van de ideeën en motieven van de ‘contemporaries’ ligt dus in het bestuderen en ontleden van de specifieke context. Ik heb dit in hoofdzaak gedaan aan de hand van oorkonden. Daarbij heb ik mij niet beperkt tot de periode die ik behandel maar heb ik ook uitvoerig de oorkonden bestudeert van de voorgangers van Johanna, tot en met Diederik van den Elzas. Het gebruik van hoofdzakelijk niet-verhalende bronnen valt te verklaren omdat deze een minder vertekend beeld geven van de werkelijkheid dan de kronieken.⁴ Toch was het ook noodzakelijk om in het kader van het aanleggen van een deelnemerslijst voor mijn bijlage de belangrijkste kroniekschrijvers voor deze periode ter hand te nemen.

Ik zag het dus als een uitdaging om de stelling van talloze gerespecteerde kruistochtauteurs te toetsen en te zien of Vlaanderen tijdens de dertiende eeuw nog steeds als een van de prominente rekruteringsregio's fungeerde. Wanneer men de rekrutering voor heilige oorlogen in Vlaanderen tijdens de vroege dertiende eeuw wenst te bestuderen, zijn er verschillende belangrijke vragen die men zich dient te stellen. Wat zijn heilige oorlogen? Wat zijn kruistochten? Wat is de definitie van een kruistocht? Welke instrumenten werden door de Kerk aangewend om mensen te overhalen deel te nemen aan een kruistocht? Welke kruistochten vonden plaats tijdens de dertiende eeuw? Wat was de politieke, sociale en economische situatie in Vlaanderen tijdens de eerste helft van de dertiende eeuw? Welke maatschappelijk groepen waren tijdens deze periode vooral betrokken bij de kruistochtbeveging? Wat waren de belangrijkste motivaties voor kruisvaarders? Welke factoren en ontwikkelingen hadden een sterke invloed op het aantal kruisopnames? Waren deze ontwikkelingen algemeen of specifiek voor

⁴ DE HEMPTINNE (Th.). 'De gravinnen van Vlaanderen in de 12de eeuw.' In: Spiegel Historiae, Volume 15, 1980, pp. 450-455.

Vlaanderen? Aan de hand van al deze deelvragen kan men dus de evolutie van de rekrutering in Vlaanderen gaan verklaren.

Deze masterproef vangt aan met een algemeen introducerend luik dat specifiek gaat verklaren wat men als kruistocht kan beschouwen, welke invalshoeken er zijn en welke invalshoek ondergetekende heeft gekozen. Dit is noodzakelijk om de keuzes die gemaakt zijn in het overzicht van de kruistochten tijdens de dertiende eeuw te rechtvaardigen. Daarnaast wordt er ook nog aandacht besteed aan het kruistochtinstrumentarium, een aantal essentiële begrippen en kenmerken die sterk verbonden zijn met de kruistochtbeweging dienen verklaard te worden voor een beter begrip van wat volgt. Het onderdeel dat hier op volgt is dus een beknopt historisch overzicht van de kruistochten tijdens de dertiende eeuw. Hierbij wordt er aanzienlijk meer aandacht besteed aan de vierde kruistocht, een van de grootste kruistochten en een van de belangrijkste voor de dertiende eeuw en voor Vlaanderen.. Hierop volgt een algemeen overzicht van de geschiedenis van Vlaanderen tijdens de eerste helft van de dertiende eeuw. Enerzijds wordt er aandacht besteed aan de impact van de kruisopname van Boudewijn IX en de gevolgen voor Vlaanderen. Anderzijds zal de regering van zijn dochter, Johanna, en de moeilijke vroege dertiende eeuw voor het graafschap Vlaanderen besproken worden. In het voorlaatste luik zal de rekrutering in Vlaanderen voor de kruistochten besproken worden. Daarin worden de vier ontwikkelingen uit de doeken gedaan, die zich tijdens de eerste helft van de dertiende eeuw voordeden en die een belangrijke impact hadden op de rekrutering in Vlaanderen. In het laatste luik zullen de ontwikkelingen en motieven die ik in het vorige deel blootgelegd heb getoetst worden aan de vroege dertiende-eeuwse realiteit aan de hand van een studie van drie belangrijke Vlaamse adellijke families.

Definities

Inleiding

Iedere historicus die een poging wil ondernemen om de kruistochten te bespreken, te verklaren en te definiëren, is verplicht de omvang, diepgang en complexiteit van het onderwerp te aanvaarden. Wat waren de kruistochten? Wanneer begonnen ze, wanneer eindigden ze? Wat waren de belangrijke mijlpalen binnen de beweging? Wie waren kruisvaarders en wie niet? Traditionele auteurs hebben de omvang van de kruistochten altijd omljnd binnen het kader van de expedities naar het Heilige Land, hierbij volgden ze de structuur van bronnen zoals de ‘Gesta Die per Francos’. Voor deze auteurs begonnen de kruistochten aldus met de oproep van Paus Urbanus II tijdens het Concilie van Clermont. De twee voornaamste aandachtspunten binnen deze traditionele studies zijn de grote expedities naar het Oosten en de geschiedenis van de kruisvaarders in Syrië en Palestina. De verhaallijn ontvouwt zich volgens de ontwikkelingen in de Levant en Europa tot het deze samenbrengt in de grote expedities en eindigt bij de vernietiging van de laatste kruisvaarderstaten in 1291.⁵

De voorbije decennia is deze constructie onderhevig geweest aan kritiek. Men zweert niet langer bij één definitie en binnen het onderzoeksveld zullen auteurs dit steeds meer erkennen en aandacht besteden aan deze problematiek. Hoewel veel auteurs zich niet achter een bepaald standpunt willen scharen, zullen zij wel aandacht besteden aan deze problematiek in hun publicaties. Vaak wordt de inleiding of het voorwoord volledig aan deze thematiek gewijd. De laatste vijftig jaar kan men dus een duidelijke explosie in de studies omtrent de kruistochten en een evolutie in de definiëring ervan onderscheiden en tot voor kort was het bijzonder moeilijk een duidelijk overzicht te krijgen van de bestaande en belangrijkste definities. Dankzij Giles Constable, die de vier belangrijkste stromingen heeft gecategoriseerd, en Jonathan Riley-Smith, die de belangrijkste auteurs binnen de stromingen heeft gesitueerd, krijgt men een beter zicht op deze kwestie en hun werk is dan ook van onschatbare waarde voor dit onderzoek.

⁵ MADDEN (F. T.). A Concise History of the Crusades. Oxford, Rowman & Littlefield Publishers, 2006, p. ix.

Vier Stromingen

Veertig jaar geleden vestigde professor Hans Mayer de aandacht op het feit dat, ondanks al het gevoerde onderzoek, er geen gemeenschappelijk aanvaarde definitie bestond voor de term ‘kruistocht’. Hij pleitte voor een ondubbelzinnige, heldere en algemeen aanvaarde definitie.⁶ Tijdens de decennia die hier op volgden, hebben verschillende auteurs zich hier aan gewaagd en hebben zij aldus de basis gelegd voor de vier belangrijkste stromingen. In veel werken worden deze stromingen slechts oppervlakkig behandeld en voor een uitvoerige bespreking met een duidelijke bronvermelding dient men beroep te doen op de publicaties van Giles Constable en Norman Housley. Giles Constable was, zoals reeds vermeld, één van de eerste kruistochthistorici die zich heeft toegelegd op de historiografie van de kruistochten en zijn artikel: ‘The Historiography of the Crusades’ heeft Housley duidelijk beïnvloed. De vier stromingen waarbinnen kruistochthistorici worden geïnclassificeerd zijn: traditionalisme, pluralisme, popularisme en generalisme.

Traditionalisme, lange tijd de populairste stroming, definieert een kruistocht als zijnde een campagne met als hoofddoel het veroveren, heroveren of verdedigen van Jeruzalem. Het kruis dat de kruisvaarders op hun kledij vastmaakten, duidde op de centrale rol van de heilige plaatsen van Jeruzalem. Deze definitie omvat zowel de eerste drie kruistochten als de latere expedities in de omgeving van de Nijldelta, aangezien de strategie van de leiders eruit bestond Jeruzalem indirect ter hulp te schieten.⁷ Traditionalisten zijn er van overtuigd dat de expeditie naar Jeruzalem voor de kruisvaarders de enige ware kruistochtervaring was, omdat zij, ondanks grote risico’s en tegenslagen, telkens weer bereid waren de tocht te ondernemen.⁸ Traditionalisten verwerpen elke kruistocht die niet naar het Oosten gericht was en beschouwen de expedities naar Spanje, Noord-Europa en andere campagnes tegen vijanden van de Kerk als flauwe afkooksels van de ware kruisvaarderbeweging.

⁶ RILEY-SMITH (J.). What were the crusades?. London, Macmillan, 1992, p. xi.

⁷ HOUSLEY (N.). Contesting the Crusades. Oxford, Blackwell Publishing, 2006, p. 2.

⁸ HOUSLEY (N.). Ibidem. p. 3.

Voor hen eindigden de kruistochten dan ook met de val van de kruisvaarderstaten in het Oosten.⁹ De belangrijkste vertegenwoordigers van deze stroming zijn Hans Mayer en Jean Richard.¹⁰

Pluralisten daarentegen, zien de kruistochten als een specifiek type van de christelijke heilige oorlogen. Zij houden vast aan de bewering dat verschillende militaire campagnes, die als kruistochten gepredikt en gestreden werden door mannen en vrouwen die het kruis hadden opgenomen, maar niet tot Jeruzalem gericht waren, even authentiek waren als die die zich wel daarheen begaven.¹¹ Niet de bestemming, dan wel de aard, oorsprong en eigenschappen van de onderneming zijn voor pluralisten van belang. Het pluralisme verschilt vooral met het traditionalisme op vlak van uitgebreidheid van het onderzoeksdomein. De geografische en chronologische afbakening strekt zich vele malen verder uit binnen het pluralisme dan binnen het traditionalisme. Voor pluralisten is het belang van de pauselijke erkenning en supervisie van een kruistocht essentieel, maar dit bemoeilijkt de incorporatie van ‘populaire’ kruistochten, zoals de Kinderkruistochten, in hun definitie.¹² Het pluralisme is volgens Riley-Smith gegroeid uit het politieke en culturele klimaat van de late twintigste eeuw, waardoor scholasten werden aangespoord een gegeven als ‘ideologisch geweld’ te gaan herinterpreteren.¹³ De belangrijkste vertegenwoordigers van het pluralisme zijn zonder enige twijfel Jonathan Riley-Smith en Giles Constable. Maar ook Housley en Siberry mogen niet over het hoofd gezien worden.¹⁴ Voor traditionalisten en pluralisten is het problematisch zich uit te spreken over de zogenaamde pre- en proto-kruistochten die noch naar het Oosten gericht waren, noch onder de supervisie van de paus vielen.

⁹ CONSTABLE (G.). “The Historiography of the Crusades.” In: LAIOU (A.E.) en MOTTAAHEDEH (R.P.), eds. The Crusades from the Perspective of Byzantium and the Muslim World. Washington DC, Dumbarton Oaks Research Library and Collection, 2001, p. 12.

¹⁰ RILEY-SMITH (J.). What were the crusades?. London, Macmillan, 1992, p. 102.

¹¹ RILEY-SMITH (J.). Ibidem, p. xii.

¹² CONSTABLE (G.). “The Historiography of the Crusades.” In: LAIOU (A.E.) en MOTTAAHEDEH (R.P.), eds. The Crusades from the Perspective of Byzantium and the Muslim World. Washington DC, Dumbarton Oaks Research Library and Collection, 2001, p. 13.

¹³ HOUSLEY (N.). Contesting the Crusades. Oxford, Blackwell Publishing, 2006, p. 4.

¹⁴ RILEY-SMITH (J.). What were the crusades?. London, Macmillan, 1992, p. 102.

Veel pluralisten wensen de ‘populaire’ kruistochten niet uit te sluiten, want voor een aantal historici bevatten zij net de essentie van wat een kruistocht omvat. Bovendien willen ze het belang van de spirituele oriëntatie richting Jeruzalem ook niet minimaliseren.¹⁵

Het popularisme met Flori, Alphandéry en Dupront als belangrijkste vertegenwoordigers, concentreert zich hoofdzakelijk op het eschatologische karakter van de kruistochten.¹⁶ Beide auteurs spreken over een opwelling van collectieve religieuze opwinding, vooral bij de arme bevolking, wat zich hoofdzakelijk manifesteerde ten tijde van de eerste kruistocht. Deze religieuze opwinding zou later, door de institutionalisering van de kruistochten door de klerikale elite, vooral geassocieerd worden met de aristocratische kruisvaarders.¹⁷ Sommige popularisten spreken over twee eerste kruistochten. Enerzijds was er de officiële, geleid door de prins die gehoor gaven aan de oproep van Urbanus II, anderzijds was er de populaire, geleid door Peter de Heremiet.¹⁸ Het meest opmerkelijke verschil tussen traditionalisme en popularisme, twee stromingen die vrij dicht bij elkaar aansluiten, is het feit dat popularisten vinden dat de kruistochten hun ware inspiratie veel vroeger verliezen. Van alle stromingen is het popularisme de meest enge en ook lang niet probleemloos.¹⁹ De zwakheid van het popularisme ligt vooral in de stijl die de historici hanteren. Hun werken zijn doorspekt met retorische vragen en missen feitelijke ondersteuning. Popularisten hebben dan ook de neiging enorm selectief te zijn met betrekking tot het onderzoeksveld en negeren vaak essentieel bronnenmateriaal.²⁰

Het generalisme situeert zich binnen het spectrum vrij ver van het traditionalisme en popularisme. Deze stroming deelt de eschatologische motivatie van het popularisme, maar ziet deze niet wegebben na de eerste kruistocht. Generalisme beschouwt het ‘kruisvaren’ als zijnde een belangrijk aspect van het penitentiair systeem van de Katholieke Kerk, geassocieerd met het ideaal van het christelijke ridderschap en de Heilige Oorlog.

¹⁵ CONSTABLE (G.). “The Historiography of the Crusades.” In: LAIOU (A.E.) en MOTT’TAHEDEH (R.P.), eds. The Crusades from the Perspective of Byzantium and the Muslim World. Washington DC, Dumbarton Oaks Research Library and Collection, 2001, p. 13.

¹⁶ RILEY-SMITH (J.). What were the crusades?. London, Macmillan, 1992, p. 102.

¹⁷ HOUSLEY (N.). Contesting the Crusades. Oxford, Blackwell Publishing, 2006, p. 5.

¹⁸ CONSTABLE (G.). “The Historiography of the Crusades.” In: LAIOU (A.E.) en MOTT’TAHEDEH (R.P.), eds. The Crusades from the Perspective of Byzantium and the Muslim World. Washington DC, Dumbarton Oaks Research Library and Collection, 2001, p. 14.

¹⁹ HOUSLEY (N.). Contesting the Crusades. Oxford, Blackwell Publishing, 2006, p. 6.

²⁰ HOUSLEY (N.). Ibidem. p. 11.

Dit betekent dat de term ‘kruistocht’ toepasbaar wordt telkens er sprake is van een oorlog binnen een religieuze context.²¹ Nadelig aan deze benadering is dat het concept ‘kruistocht’ zijn identiteit als het ware verliest. Carl Erdmann kan beschouwd worden als de belangrijkste vertegenwoordiger van het generalisme.

Problemen bij definiëring

Waarom is het nu zo moeilijk om tot een algemeen aanvaarde definitie te komen, die als het ware de tegenstellingen tussen de stromingen kan overstijgen? Er is vooral sprake van een linguïstisch probleem dat voortkomt uit de langdurige afwezigheid in de kruistochtgeschiedenis van een enkel woord dat men kan vertalen als ‘kruistocht’. In plaats daarvan komen we eerder termen tegen die naar een specifiek aspect van het gebeuren verwijzen, zoals bijvoorbeeld ‘peregrinatio’, de reis. Opvallend hierbij zijn de woorden die overgenomen zijn uit het vocabularium geassocieerd met pelgrimstochten, hetgeen nog een ander probleem belicht, namelijk dat tijdens de twaalfde eeuw het onderscheid tussen kruistocht en pelgrimstocht soms nauwelijks zichtbaar was.²² Het is duidelijk dat er een nieuwe devotie praktijk tot stand is gekomen in die periode, maar een afzonderlijk vocabularium liet nog op zich wachten, omdat het niet noodzakelijk werd geacht en omdat de Kerk niet happig was om te onderstrepen dat zij het oorlog voeren goedkeurde.²³ Pas rond de dertiende eeuw ontwikkelde zich een afzonderlijke taal, gebruikt in het prediken en lanceren van de kruistochten, alsook in de omschrijving van de status en plichten van de kruisvaarders.²⁴

‘The Just War’ & ‘Pious Violence’

Door het organiseren van kruistochten riep de Kerk dus op tot oorlogsvoering en geweldpleging. Dit waren zaken waar veel clerici de Kerk niet graag mee geassocieerd zagen worden.

²¹ HOUSLEY (N.). *Contesting the Crusades*. Oxford, Blackwell Publishing, 2006, p. 6.

²² MADDEN (T. F.). *The Crusades: The Essential Readings*. Oxford, Blackwell Publishing, 2002, p. 115.

²³ ERDMANN (C.). *The Origin of the Idea of Crusade*. Princeton, Princeton University Press, 1977, p. 239.

²⁴ HOUSLEY (N.). *Contesting the Crusades*. Oxford, Blackwell Publishing, 2006, p. 7.

De vrees voor de moslimvijand was echter zeer groot dus ging men creatief te werk om de oorlogen te rechtvaardigen. Hiervoor werden termen als ‘heilige oorlog’ en ‘vroom geweld’ in het leven geroepen. De voorbije zestig jaar is de theologie van christelijk geweld intensief bestudeerd en zijn de manieren waarop het bijdroeg tot de idee van een christelijke heilige oorlog en het kruisvaren geïdentificeerd.²⁵ De reacties van mannen en vrouwen op de kruistochtoproepen worden tegenwoordig toegeschreven aan de popularisering van ideologie van een rechtvaardige, heilige oorlog. Desalniettemin was de ontwikkeling van een kruistochtbeweging uit deze opvattingen een opmerkelijke evolutie. Een essentieel element in de poging van de Kerk om hun oproep tot geweld en oorlog is het verbinden van de eigenschappen van een pelgrimstocht met de kruistochten. In die omkadering kon de Kerk min of meer probleemloos ‘vroom geweld’ populariseren en ‘heilige oorlogen’ verkondigen. Een pelgrimstocht werd beschouwd als een boetedoende, devotionele daad waarbij men zich doorgaans distantieerde van de handelingen die men associeerde met die van een krijger. Voor kruisvaarders was geweld echter een essentieel onderdeel van hun boetedoening. Kruisvaren was, ondanks vele wanpraktijken tijdens de expedities, evenzeer een militaire als devotionele daad. De Kerk ging daarbij de militaire dienst die door de kruisvaarders geleverd werd gelijkstellen aan bidden.²⁶ De opvatting dat oorlog voeren een vorm van boetedoening kon zijn is en was een omstrede gegeven. De Kerk schakelde dan ook al haar theologen en theoretici in om deze zaken te rechtvaardigen.²⁷

De dertiende-eeuwse middeleeuws maatschappij was er een die gedomineerd werd door geweld. De Kerk keurde dit in geen geval goed en vond in de kruistochten een manier om de christelijke maatschappij geweldlozer te maken. Zij gaf de sociale groepen, voor wie geweld een dagelijks gegeven was, de kans om hun expertise en passie aan te wenden in een nieuw kader dat ook het Christendom ten goede zou komen.²⁸

²⁵ RILEY-SMITH (J.). The Oxford Illustrated History of the Crusades. New York, Oxford University Press, 1995, p. 75.

²⁶ RILEY-SMITH (J.). Ibidem. p. 77.

²⁷ RUSSELL (F. H.). The Just War in the Middle Ages. Cambridge, Cambridge University Press, 1977, p. 214.

²⁸ RILEY-SMITH (J.). The Oxford Illustrated History of the Crusades. New York, Oxford University Press, 1995, p. 78.

Het kruistochtinstrumentarium

Prediking

Op de eerste kruistocht na was de verkondiging van een nieuwe kruistocht door de paus nooit voldoende om in heel Europa het enthousiasme op te wekken. Telkens was er nood aan een grote propagandacampagne, waarbij pausen zelf rondtrokken en toespraken gaven en verschillende predikanten inschakelden, om de rekrutering te bevorderen. Tijdens de dertiende eeuw zou Innocentius III dit rekruteringsproces aanzienlijk vereenvoudigen door individuen het kruis te laten opnemen die voordien amper enig engagement hadden getoond. Naast een gebrekkig enthousiasme binnen de adellijke stand waaruit de pausen bij voorkeur gingen rekruteren, werden pausen vaak geconfronteerd met een overdadig enthousiasme bij individuen van wie ze liever hadden dat deze thuisbleven.²⁹ Ze kenden echter vaak de grootste moeite om deze mensen te ontmoedigen en pas onder Innocentius III zouden er alternatieven aangereikt worden om een kruistocht te steunen zonder de tocht te ondernemen.³⁰ Het bleek echter bijzonder moeilijk om mensen te verhinderen mee te gaan door het pelgrimstochtkarakter van de kruistochten. Ook het prediken was niet altijd eenvoudig te controleren en met regelmaat waren er populaire evangelisten die de frustratie van diegenen die uitgesloten werden van het kruisvaren gebruikten om hun eigen expedities te organiseren. Deze populaire bewegingen piekten tijdens de dertiende eeuw, omdat de keuze om zich over zee te verplaatsen het voor vele arme enthousiastelingen financieel onmogelijk maakte.³¹ De belangrijkste propagandisten waren zonder twijfel de pausen. Innocentius III zou echter zijn eigen agenten inschakelen om de intensiteit en omvang van het prediken te doen toe nemen. Hij schakelde hier lokale clerici voor in, die in hun regio een zekere bekendheid en aanzien genoten.³² De prediking van de kruistochten ging vaak gepaard met de nodige theatraliteit om een sfeer te creëren waarin mensen meer geneigd zouden zijn spontaan het kruis op te nemen. Deze ceremonieën waren ook vaak zeer emotioneel geladen waardoor er soms voor de Kerk ongewenste gevolgen waren, zoals pogroms tegen Joden die vaak onder pauselijke bescherming stonden.³³

²⁹ RILEY-SMITH (J.). The First Crusade and the Idea of Crusading. London, Athlone Press, 1986, p. 35.

³⁰ RILEY-SMITH (J.). What were the crusades?. London, Macmillan, 1992, p. 37.

³¹ MAIER (C. T.). Crusade Propaganda and Ideology. Model Sermons for the Preaching of the Cross. Cambridge, Cambridge University Press, 2000, p. 7.

³² RILEY-SMITH (J.). What were the crusades?. London, Macmillan, 1992, p. 39.

³³ RILEY-SMITH (J.). Ibidem. p. 43.

Financiering

Kruistochten waren ongezien duur en naarmate oorlogsvoering evolueerde zou de kostprijs enkel maar toenemen. Verschillende pausen zouden achtereenvolgens diverse maatregelen nemen om de kruistochten te financieren. Het werd al vrij vroeg duidelijk dat men alternatieve geldbronnen zou moeten aanboren omdat de kruisvaarders zelf, hoewel vaak gegoede adellijke ridders, niet in staat waren de kosten van zo'n onderneming te dekken. Koningen legden hun onderdanen taksen op, pausen hun kloostergemeenschappen. De directe taxatie van de Kerkelijke instellingen door de paus zou, in het bijzonder tijdens de dertiende eeuw, de belangrijkste financiële contributie vormen.³⁴

De eed

Er kon geen kruistocht plaatsvinden zonder kruisvaarders en hetgeen van een man of vrouw een kruisvaarder maakte, was het afleggen van de eed, geïntroduceerd door paus Urbanus II. Deze eed was een nieuw element binnen het principe van de 'Heilige Oorlog' en het verplichtte diegenen die ingingen op de oproep van de paus een kruis op hun kledij te naaien, als teken van hun toewijding en verbintenis.³⁵ De christelijke eedaflegging bestond al lang voor de eerste kruistochten onder verschillende vormen en de kruistochteed was het resultaat van een eeuwenlange ontwikkeling. Deze eedaflegging was doorgaans een plechtig, vrijwillig gebeuren en vaak voorwaardelijk. Het omvatte een tijdelijke verbintenis, volgens de duur van de pelgrimstocht die door de paus geautoriseerd werd. Tijdens de tweede helft van de twaalfde eeuw kan men stilaan een duidelijke gelijkenis opmerken tussen de eed die werd afgelegd door kruisvaarders en de eed die werd afgelegd door pelgrims. De obligatoire tocht die de kruisvaarders ondernamen werd beschouwd als een pelgrimstocht en enkele privileges die zij genoten stemden overeen met privileges die voordien aan pelgrims werden toegekend.³⁶ Naast deze eed introduceerde Urbanus II ook het principe van een 'boete doende oorlog' waardoor hij als het ware een nieuw type pelgrimstocht had ontwikkeld. Niet enkel het devotionele aspect was aldus van belang, ook de boetedoening was voor de massa een invloedrijk gegeven om hen tot deelname te overhalen.³⁷

³⁴ RICHARD (J.). *The Crusades, c. 1071 – c. 1291*. Cambridge, Cambridge University Press, 2000, p. 273.

³⁵ RILEY-SMITH (J.). *What were the crusades?*. London, Macmillan, 1992, p. 53.

³⁶ RILEY-SMITH (J.). *Ibidem*, p. 54.

³⁷ SIBERRY (E.). *Criticism of Crusading: 1095-1274*. New York, Clarendon Press, 1985, p. 126.

De Boetelingen

Eén van de belangrijkste en meeste prominente aspecten van een kruistocht was het feit dat deze als boetedoening functioneerde. Het staat buiten kijf dat deelname aan oorlogen tegen de vijanden van Christus al veel vroeger beschouwd werd als een ‘virtuous act’, maar de kruistochten luidden het tijdperk in van een compleet nieuw ridderideaal. Het was opnieuw Urbanus II die het onderscheid tussen de oude en de nieuwe ridder zou gaan verkondigen. Hieruit blijkt dat de Kerk voor het eerst geweld in de armen sloot en zich inliet met het legitimeren van oorlogen. Dit nieuwe ridderideaal werd enorm populair bij predikers zoals Bernardus van Clairvaux.³⁸ Urbanus II ging zelfs nog een stap verder door te stellen dat ieder die het kruis op zich nam, zou vergeven worden voor al zijn of haar zonden. Dit was ongezien in de christelijke geschiedenis, omdat het oorlog voeren, vechten en moorden op gelijke hoogte plaatste met bidden en vasten etc.³⁹ Dit nieuwe oorlogsideaal sprak enorm tot de verbeelding van de tijdgenoten. Kruisvaarders geloofden dat ze zich aansloten bij een expeditie met een aantal inherente verplichtingen die, naarmate ze aan deze verplichtingen tegemoet kwamen, voor ieder als een soort van boetedoening werd beschouwd. De kruistochten waren als het ware doordrongen door dit boete-ideaal, hetgeen hen dus onderscheidde van de overige Heilige Oorlogen. Voor de kruisvaarders waren de kruistochten in de eerste plaats een zelfzuchtige daad waarbij de eigen heiligmaking centraal stond.⁴⁰

De Aflaten

Het systeem van de aflaten zoals wij het kennen, werd pas ontwikkeld in de dertiende eeuw. Ten tijde van de eerste kruistocht maakte de kerkelijke leer van het boetedoen een ontwikkeling door, waarbij de zondaar reeds voor het uitvoeren van zijn ‘straf’ gepardonneerd werd.⁴¹ Dit was voor kruisvaarders van enorm belang aangezien zij in grote getale sneuvelden alvorens het doel van hun missie te hebben vervuld. Tijdens de late elfde eeuw en de twaalfde eeuw stond dit aflatensysteem nog niet op punt en er overheersten bij de mensen twee attitudes.

³⁸ RILEY-SMITH (J.). What were the crusades?. London, Macmillan, 1992, p. 55.

³⁹ RILEY-SMITH (J.). Ibidem. p. 56.

⁴⁰ RILEY-SMITH (J.). Ibidem. p. 57.

⁴¹ PURCELL (M.). Papal Crusading Policy, 1244-1291. Leiden, Brill Academic Publishers, 1975, p. 57.

De oude visie stelde dat elke zonde door middel van de juiste boetedoening kon vergeven worden. De nieuwe visie trok de effectiviteit van elke boetedoening grondig in twijfel en stelde dat iedereen overgelaten was aan de vergevingsgezindheid van God. De pausen van de eerste kruistochten steunden vooral op de oude visie om mensen te overhalen het kruis op te nemen, maar van echte uniformiteit was geen sprake.⁴² In de geschriften van Bernardus van Clairvaux kan men wel al invloeden van de tweede, toen steeds populairder wordende, visie herkennen, maar deze zou pas onder Innocentius III worden geïnstitutionaliseerd.⁴³

De Privileges

Het opnemen van het kruis had zondermeer gevolgen voor de status en de rechten van het individu. De persoon in kwestie ging hiermee een verbintenis aan die hem of haar onderwierp aan de kerkelijke autoriteit. Het afleggen van de eed impliceerde dat de kruistocht een wettelijke verplichting werd die, wanneer die niet werd nageleefd, kon leiden tot excommunicatie.⁴⁴ Kruisopname had echter ook wettelijke voordelen. Zo was het sinds het pontificaat van Innocentius III mogelijk om door deelname aan een kruistocht een excommunicatie zien opgeheven te worden. Daarnaast had men ook de toestemming om tijdelijk contacten te onderhouden met individuen die onder een kerkelijke ban leefden.⁴⁵ Men kreeg uitstel op de afbetaling van schulden en op gerechtelijke procedures en andere juridische aangelegenheden. Van veel groter belang waren de voordelen die kruisvaarders genoten met betrekking tot hun persoon en hun eigendommen.⁴⁶ Kruisvaarders mochten in geen geval aangevallen worden en indien hun territorium of bezittingen in beslag genomen werden tijdens hun afwezigheid, werden deze na de expeditie aan hen terugbezorgd. Omdat een kruistocht al een zware financiële inspanning was, werden kruisvaarders ook vrijgesteld van tolbetalingen en belastingen allerlei.⁴⁷

⁴² RILEY-SMITH (J.). What were the crusades?. London, Macmillan, 1992, p. 61.

⁴³ RILEY-SMITH (J.). Ibidem. p. 63.

⁴⁴ RILEY-SMITH (J.). Ibidem. p. 66.

⁴⁵ BRUNDAGE (J.). Medieval canon law and the crusader. Madison, University of Wisconsin Press, 1969, p. 170.

⁴⁶ BRUNDAGE (J.). Ibidem. p. 165.

⁴⁷ RILEY-SMITH (J.). What were the crusades?. London, Macmillan, 1992, p. 67.

Besluit

Kruistochten waren dus heilige oorlogen met een zeer specifiek karakter en zeer specifieke eigenschappen. Alvorens de kruistochten van de dertiende eeuw in detail te bespreken was het noodzakelijk een soort theoretisch kader te schetsen zodat de keuzes die gemaakt worden bij een dergelijke bespreking te rechtvaardigen zijn. Zoals zal blijken uit het kort historisch overzicht van de kruistochten van de dertiende eeuw heeft ondergetekende gekozen voor een pluralistische invalshoek. Tijdens die dertiende eeuw zal het kruistochtspectrum zich enorm verbreden en zullen er expedities georganiseerd worden naar de verschillende grenzen van het Europese continent. Het is op basis van eigen voorgaand onderzoek dat ik mijzelf als een aanhanger van het pluralisme beschouw. Mijn onderzoekspaper met betrekking tot het kruistochtkarakter van de Reconquista is daar het beste bewijs van. Zonder hier al te diep op in te gaan wil ik deze keuze toch enigszins motiveren en toelichten.

Bij het bepalen van wat men al dan niet als een kruistocht kan gaan beschouwen, is het voor ondergetekende van het grootste belang dat er hierbij aandacht besteed wordt aan de tijdsgeest. Het belang van de ideeën van de ‘contemporaries’ wordt hoofdzakelijk onderstreept door pluralisten en de perceptie van de middeleeuwse mens bepaalt in mijn optiek wat men wel en niet als een kruistocht kan gaan beschouwen. Voor deze middeleeuwse mens was er buiten de bestemming geen echt verschil tussen kruistochten naar het Oosten en kruistochten dichterbij huis. Expedities die dichterbij huis bleven, zoals bijvoorbeeld die tegen de Albigenzen die later aan bod zal komen, werden zelfs enthousiast onthaalt. Het stelde de minder kapitaalkrachtige aspirant kruisvaarder in staat om de aflat te verdienen en zijn of haar steentje bij te dragen aan de verdediging van het Christendom. Het staat buiten kijf dat de visie van de doorsnee middeleeuwse mens sterk beïnvloed werd door de attitude van de paus. Al ten tijde van Calixtus II vinden we het idee van een kruistocht op meerdere fronten terug, een idee dat door zijn volgelingen zou worden overgenomen.⁴⁸ De definitie van een kruistocht van Riley-Smith vat het pluralisme-idee in feite treffend samen: “Een kruistocht was een expeditie, geautoriseerd door de paus, waarbij de participanten een eed aflegden en speciale privileges genoten zoals het ontvangen van een volledige aflat.

⁴⁸ RILEY-SMITH (J.) en RILEY-SMITH (L.). The Crusades: idea and reality, 1095-1274. London, Arnold, 1981, p. 73.

Indien deze expeditie niet naar het Oosten gericht was, werd deze gelijkgesteld door de paus en werden de deelnemers verplicht een gelijkaardige eed af te leggen alvorens zij ook deze privileges genoten.”⁴⁹

De Katholieke Kerk wendde dus verschillende instrumenten aan om van deze kruistochten een succes te maken en ze te legitimeren. Een concept zoals ‘holy war’ is en zal altijd een problematisch gegeven blijven, maar in de context van een gewelddadige maatschappij is het ontstaan ervan geen verrassing. Het concept bestond in feite al, maar werd in het licht van de kruistochten danig gemodificeerd zodat het de middeleeuwse mens zou kunnen overhalen zich te wagen aan een dergelijke onderneming. Iedereen kende de gevaren van een maanden, soms jarenlange tocht en de Kerk zorgde met financiële steun en de lokroep van de aflaten dat mensen zich zouden engageren en laten rekruteren.

⁴⁹ O'CALLAGHAN (J.F.). Reconquest and Crusade in Medieval Spain. Philadelphia, University of Pennsylvania Press, 2003, p. 20.

De kruistochten van de 13de eeuw

Inleiding

Tijdens de 13de eeuw waren er meer kruistochten dan ooit tevoren en deze kruistochten kenden ook vaker dan ooit nieuwe bestemmingen. Het enthousiasme in de christelijke wereld leek niet te temperen en ondanks de talrijke nederlagen en andere fiasco's bleven de expedities elkaar in een hoog tempo opvolgen. De verklaring hiervoor is bijzonder complex. De totale controle over Jeruzalem leek niet langer haalbaar, maar toch vormde dit nog steeds een bijzondere uitdaging voor de elites binnen de westerse christelijke maatschappijen. De toenemende sociale veranderingen, waaronder de urbanisatie en de opkomst van de handelaarstand, zorgden ervoor dat de aristocratische elite steeds meer de nadruk ging leggen op haar exclusiviteit als raadsheren van de koning en militaire professionals. De samenleving werd echter steeds vrediger door nieuwe principes zoals de godsvrede en het klassieke onderscheid tussen zij die werken, zij die bidden en zij die vechten, kwam op de helling te staan. Desondanks bleef de militaire functie voor de adel nog steeds een essentieel gegeven aangezien hun sociaal en politiek overwicht hierop gestoeld was.⁵⁰ Het was dan ook niet onlogisch dat zij vanuit deze militaire preoccupatie in zeer hoge mate betrokken waren bij de kruistochten. Binnen de adellijke sferen werd veel waarde gehecht aan oorlog en de deugden, zoals moed en kameraadschap, die er mee verbonden werden. Aangezien er dus relatief veel interne vrede en stabiliteit was kenden de toernooien een groeiende populariteit binnen deze kringen als surrogaat voor de oorlogscampagnes en als opleiding voor jonge krijgers. De Kerk probeerde dit gedrag enigszins te sturen en te beperken door een sacrale dimensie toe te voegen aan het ridderschap. Enerzijds omdat de waarden van de aristocratie in strijd waren met die van de Kerk. Anderzijds omdat jonge ridders tijdens toernooien vaak verwondingen opliepen of stierven en dus niet langer inzetbaar waren ter verdediging van het christendom. Via kruistochten en heilige oorlogen kon men de oorlogshonger van deze klasse in een religieus kader passen en ze in dienst stellen van een hoger doel. Kruisvaren was dus, vooral tijdens de 13de eeuw, een hoofdzakelijk aristocratische aangelegenheid.⁵¹

⁵⁰ FRANCE (J.). The Crusades and the Expansion of Catholic Christendom, 1000-1714. New York, Routledge, 2005, p. 158.

⁵¹ FRANCE (J.). Ibidem, p. 159.

De Vierde Kruistocht (1198-1204)

Innocentius III, de transformatie van de kruistochtbeweging en het begin van de vierde kruistocht

Het belang van Innocentius III voor de geschiedenis van de kruistochten en de ontwikkeling van de kruistochtbeweging mag in geen geval onderschat worden. Toen hij in 1198 de vierde kruistocht in het leven riep, kondigde dit tevens een ware revolutie aan binnen de beweging. Enerzijds verbreedde hij de geografische interpretatie van het begrip door de kruisvaarderprivileges toe te kennen aan diegenen die deelnamen aan de kruistochten tegen de Albigenen en de heidenen in de Baltische staten.⁵² Hij zou deze grootschalige expedities ook als een ware kruistocht bestempelen, iets wat tot dan toe ongezien was. Anderzijds zou hij een systeem van taxatie van de Kerk uitwerken zodat de kruisvaarders in het Heilige Land voldoende financiële steun genoten. Innocentius introduceerde ook de mogelijkheid voor individuen, die om een of andere reden de kruistocht waarvoor ze het kruis hadden opgenomen niet konden vergezellen, om hun aflat te verkrijgen door financiële steun. Men kon vanaf de dertiende eeuw bijvoorbeeld strijders in zijn of haar naam de expeditie laten ondernemen. Innocentius wou zoveel mogelijk mensen bij de kruistocht betrekken zonder dat deze daarom allemaal de tocht ondernamen. Dit alles stond hoofdzakelijk in het kader van de professionalisering van de beweging. Het populaire karakter van de vroegere kruistochten, waarbij grote hoeveelheden armen, vrouwen en anderen die niet in staat waren te strijden mee gingen, zou plaatsmaken voor een goed georganiseerd en goed getraind leger dat voldoende ondersteund werd van op het thuisfront. Op deze manier kon men de slaagkansen van de expeditie aanzienlijk verhogen. Het ideaalbeeld, volgens Innocentius, van een maatschappij waarbij iedereen een bijdrage leverde werd door al zijn volgelingen overgenomen.⁵³ De situatie in Europa aan de vooravond van de dertiende eeuw leende zich niet echt tot het succesvol organiseren van een nieuwe kruistocht. Frankrijk en Engeland waren in staat van oorlog en de koning van Frankrijk had op zijn beurt nog af te rekenen met zijn opstandige vazal, Boudewijn, graaf van Vlaanderen. Innocentius had echter zijn eigen plannen voor deze kruistocht.

⁵² FRANCE (J.). The Crusades and the Expansion of Catholic Christendom, 1000-1714. New York, Routledge, 2005, p. 160.

⁵³ FRANCE (J.). Ibidem, p. 161.

Hij wou het leiderschap, dat bij de derde kruistocht uitgeoefend werd door de participerende koningen, terug in de kerkelijke sfeer brengen⁵⁴ Om de rekrutering voor de kruistocht te bevorderen had de paus er wel alle baat bij dat er enige stabiliteit en vrede was en een kruistocht kon als stimulans werken voor interne vrede. Tot zijn grote teleurstelling was er aanvankelijk weinig enthousiasme voor een nieuwe kruistocht. Pas toen de charismatische prediker, Fulco van Neuilly, zich inzette voor de zaak begonnen zowel adellijke als arme mensen het kruis op nemen. De preken van deze monnik wonnen op korte tijd enorm aan populariteit en nadat er een vredesverdrag overeengekomen was tussen Frankrijk en Engeland raakte alles in een stroomversnelling.⁵⁵ Toen graaf Theobald III van Champagne het kruis opnam volgden veel ridders zijn voorbeeld, zodat er vijftien maanden na het preken van de kruistocht voor het eerst sprake was van een kruisvaarderleger. Naast Theobald nam ook onder andere Boudewijn, graaf van Vlaanderen en schoonbroer van Theobald, het kruis op. Vele Vlaamse edelen volgden zijn voorbeeld. De netwerken tussen de verschillende edelen van Frankrijk en Vlaanderen zorgden voor een echte golf van eedafleggingen en kruisopnames.⁵⁶

In het jaar 1200 kwamen de belangrijkste leiders van de kruistocht bijeen om het verloop van de expeditie te bepalen. Omdat de pelgrimstochten over land de jaren voordien steeds moeizamer leken te verlopen besloot men via de zee te gaan. Geen van de deelnemers, op Boudewijn na, beschikte echter over een vloot. Men besloot hiervoor beroep te doen op een van de maritieme grootmachten. Er werden vervolgens zes afgevaardigden aangeduid uit de entourage van de graven van Champagne, Blois en Vlaanderen.⁵⁷ Zij kregen de opdracht om achtereenvolgens met Pisa, Genua en Venetië te onderhandelen en een akkoord te sluiten met een van de drie. De keuze viel uiteindelijk op Venetië. Opvallend was dat Innocentius, die de kruistocht in het leven had geroepen, niet bij deze besluitvorming betrokken werd. Tot op de dag van vandaag wordt er nog gediscussieerd over welke stad de voorkeur van de paus genoot en of hij zich hier ooit heeft over uitgesproken. Wat vaststond was dat Venetië de enige stad was die in staat was aan de noden van de kruisvaarders te beantwoorden.⁵⁸

⁵⁴ QUELLER (D. E.) & MADDEN (T. F.). The Fourth Crusade: The Conquest of Constantinople. Philadelphia, University of Pennsylvania Press, 1999, p. 1.

⁵⁵ GODFREY (J.). 1204: The Unholy Crusade. Oxford, Oxford University Press, 1980, p. 39.

⁵⁶ QUELLER (D. E.) & MADDEN (T. F.). The Fourth Crusade: The Conquest of Constantinople. Philadelphia, University of Pennsylvania Press, 1999, p. 4.

⁵⁷ QUELLER (D. E.) & MADDEN (T. F.). Ibidem, p. 6.

⁵⁸ QUELLER (D. E.) & MADDEN (T. F.). Ibidem, p. 8.

Venetië

Het sleutelmoment van de vierde kruistocht is met zekerheid de sluiting van het akkoord met Venetië. De gezanten die waren aangeduid door de graven van Vlaanderen, Champagne en Blois werden in 1201 ontvangen door de toenmalige doge. Enrico Dandolo was een zeer oude en blinde man, maar nog in het bezit van een bijzonder scherpe geest. Aangezien hij het beste voor had met zijn stad en zeker geen heilige was, maar een man van de wereld, werden er harde onderhandelingen gevoerd. In het verleden was dit gegeven voor een groot aantal historici voldoende om deze oude doge als een gewetensloze manipulator te bestempelen die aan de basis lag van het falen van deze kruistocht. Deze stelling is echter te radicaal. Dandolo was zonder enige twijfel ambitieus en op zoek naar glorie en welvaart voor zijn republiek, maar hij nam met dit akkoord een groot risico en werd dus ook geïnspireerd door andere motieven.⁵⁹ Het verdrag tussen de kruisvaarders en Venetië was van een ongeziene omvang. In ruil voor 94000 marken en een deel van de buit zouden de Venetianen transport voorzien voor 4500 paarden, 4500 ridders, 9000 ridderknapen en 20000 voetsoldaten. Daarnaast bood Dandolo hen het gebruik van vijftig oorlogsschepen aan, een kleine troepenmacht en bevoorrading voor een jaar. Het waren niet zozeer de financiële voorwaarden die door Dandolo gesteld werden, maar eerder de gigantische overschatting van de grootte van de expeditie door de onderhandelaars die een cruciale invloed had op het resultaat van de vierde kruistocht.⁶⁰ Uiteindelijk zou maar een derde van de voorziene 33500 kruisvaarders naar Venetië komen, waardoor de onderneming gebukt ging onder een gigantische schuldenberg. Het was namelijk zo dat iedere kruisvaarder instond voor de betaling van zijn eigen transport, maar de povere opkomst zorgde dus voor een groot tekort. Voor de republiek Venetië was dit ook een fiasco aangezien zij gedurende een heel jaar al haar andere activiteiten had stilgelegd om zich toe te leggen op de constructie van de schepen. Deze opoffering is in het verleden door historici al te vaak geminimaliseerd, waardoor het al te eenvoudig werd Dandolo's heb- en eerbij te bestempelen als de bepalende factor die aanleiding gaf tot de koerswijziging naar Constantinopel.⁶¹

⁵⁹ QUELLER (D. E.) & MADDEN (T. F.). The Fourth Crusade: The Conquest of Constantinople. Philadelphia, University of Pennsylvania Press, 1999, p. 10.

⁶⁰ GODFREY (J.). 1204: The Unholy Crusade. Oxford, Oxford University Press, 1980, p. 50.

⁶¹ QUELLER (D. E.) & MADDEN (T. F.) The Fourth Crusade: The Conquest of Constantinople. Philadelphia, University of Pennsylvania Press, 1999, p. 17.

Het was vooral het enorme optimisme van de onderhandelaars en de graven en de inschattingfout die zij aldus maakten die het verdere verloop van de expeditie drastisch zou wijzigen. Zelfs voor een koning was het in die tijd een haast onmogelijke taak om een dergelijk groot leger op de been te brengen.⁶² Het akkoord genoot ook de pauselijke goedkeuring. Ondanks zijn bepalende rol in de aanvangsfase van de kruistocht kon Innocentius III weinig invloed uitoefenen op het verdere verloop van de gebeurtenissen en was hij in geen geval in staat de onrealistische plannen van de graven werkelijkheid te maken.⁶³

Nog voor de kruistocht goed en wel onderweg was kreeg de onderneming al een eerste tegenslag te verteren. De jonge, charismatische bezieler van de expeditie, Theobald van Champagne, overleed. Hij was niet de letterlijke leider van de expeditie maar genoot, als een van de eersten die het kruis had opgenomen, veel respect. Een formeel leiderschap binnen een kruistocht bestond in feite niet omdat er telkens verschillende graven aanwezig waren wiens eergevoel hun gehoorzaamheid wel eens in de weg kon staan. Het leiderschap over de kruistocht was louter een titel die naar de buitenwereld toe van groter belang was en meer invloed had dan binnen de hiërarchie van de kruistocht zelf. Bonifatius van Montferrato werd aangeduid als nieuwe leider. Boudewijn van Vlaanderen die, als rijke graaf met een eigen vloot, meer aanspraak kon maken op de titel kreeg die niet omdat met Bonifatius een nieuwe prominente figuur aan de kruisvaarders werd toegevoegd, waardoor het deelnemersaantal zou stijgen. Ook de koning van Frankrijk, van wie Boudewijn een vazal was, was tegen diens benoeming aangezien hun relatie verzuurd was geraakt door de opstandigheid van Vlaanderen.⁶⁴ Bonifatius was een begenadigd diplomaat die zowel met het Franse en het Duitse koningshuis alsook met de paus goede relaties onderhield. Daarnaast had de familie Montferrato reeds aan vorige kruistochten een aantal geroemde deelnemers geleverd. Bonifatius van Montferrato was in de ogen van zijn tijdgenoten het ideaalbeeld van de christelijke ridder en voor iedereen de meest acceptabele kandidaat.⁶⁵

Het enthousiasme dat Bonifatius voor de kruistocht wist op te wekken door Frankrijk en Italië te doorkruisen met zijn gevolg, vertaalde zich dus niet in een groter deelnemersaantal. De vooropgestelde 33500 was en bleef een onrealistisch aantal en dit werd reeds zichtbaar bij de aankomst van de eerste kruisvaarders in Venetië.

⁶² QUELLER (D. E.) & MADDEN (T. F.). The Fourth Crusade: The Conquest of Constantinople. Philadelphia, University of Pennsylvania Press, 1999, p. 18.

⁶³ QUELLER (D. E.) & MADDEN (T. F.). Ibidem. p. 20.

⁶⁴ QUELLER (D. E.) & MADDEN (T. F.). Ibidem. p. 25.

⁶⁵ QUELLER (D. E.) & MADDEN (T. F.). Ibidem. p. 26.

Boudewijn en zijn leger waren bij deze eerste golf en hij werd gedwongen samen met de andere kruisvaarders op een ander eiland dan het hoofdeiland te verblijven. Venetië, een stad van honderdduizend inwoners, kon dergelijke grote aantallen niet huisvesten en tolereerde geen vriendschappelijk leger binnen haar muren voor een lange periode. Niet alle kruisvaarders hadden immers het kruis opgenomen met dezelfde vroomheid en kuisheid als Boudewijn en hun ongeremde natuur zou het leven voor de inwoners van de republiek behoorlijk onaangenaam kunnen maken.⁶⁶ Het zag er ook naar uit, door het trage toestromen van de kruisvaarders, dat het verblijf in Venetië verlengd zou worden. De vooropgezette vertrekdatum werd al niet gehaald. Veel kruisvaarders die vanuit Frankrijk kwamen, kozen ervoor niet naar Venetië af te reizen en trachtten via Marseille de oversteek te maken. Een groot deel van het leger van Boudewijn vertrok vanuit Vlaanderen met zijn vloot en zou overwinteren in Marseille.⁶⁷ Dit illustreert enkele belangrijke factoren die kunnen verklaren waarom het aantal kruisvaarders dat in Venetië aankwam zo ver onder het aantal lag dat de onderhandelaars meenden te mogen verwachten.

Ten eerste mag men de cohesie binnen de kruisvaarderbeweging niet overschatten. Iedere kruisvaarder, rijk of arm, ondernam de reis met zijn eigen plannen, aspiraties en verwachtingen en handelde naargelang. Het akkoord met Venetië was gesloten in naam van de verschillende graven en niet in naam van 'het leger', want dat bestond gewoonweg niet. Ten tweede was de kostprijs voor het transport dat de kruisvaarder moest betalen bij aankomst een struikelblok. Voor velen was het voordeliger om vanuit Marseille of Genua af te varen en aangezien zij helemaal niet verplicht waren door een hogere autoriteit om vanuit Venetië te vertrekken, kozen zij voor de voordeligste optie. Zelfs Boudewijn had er voor gekozen om een deel van zijn leger achter te laten komen met zijn eigen vloot. Toen deze laatkomers het nieuws ter ore was gekomen van de problemen in Venetië kozen zij er voor rechtstreeks af te varen naar het Oosten en lieten dus als het ware hun eigen graaf in de steek.⁶⁸ Een derde, zeer belangrijke, reden waarom de opkomst in Venetië zo tegenviel was het feit dat de plannen voor het verloop van de kruistocht waren uitgelekt. De leiders hadden immers besloten om naar Egypte te varen om daar de macht van de islam te breken.

⁶⁶ QUELLER (D. E.) & MADDEN (T. F.). The Fourth Crusade: The Conquest of Constantinople. Philadelphia, University of Pennsylvania Press, 1999, p. 43.

⁶⁷ QUELLER (D. E.) & MADDEN (T. F.). Ibidem, p. 45.

⁶⁸ QUELLER (D. E.) & COMPTON (T. K.) & CAMPBELL (D. A.). 'The Fourth Crusade: The neglected majority.' In: Speculum, Volume 49, Nr. 3, 1974, p. 454.

Hoewel deze strategie te verdedigen was, was het voor vele gewone kruisvaarders een verwerpelijk plan. Voor velen was de bestemming van de kruistocht van centraal belang en toen het nieuws bekend raakte dat Egypte de bestemming was van het leger dat vanuit Venetië zou vertrekken, kozen zij voor een andere vertrekplaats.⁶⁹ Een vierde factor was de druk die op de prominente kruisvaarders was gelegd door de verwachting van 33500 strijders, zoals door de onderhandelaars was bepaald. Een groot aantal zag in dat dit cijfer onhaalbaar was en bleef bewust weg om zich de blaam en de schulden niet op de schouders te halen. Anderen wachtten en kozen voor een andere haven wanneer duidelijk werd dat het verwachtte aantal niet in de verste verte benaderd zou worden. Dit alles zorgde uiteraard voor een kettingreactie waardoor de opkomst uiteindelijk op een derde van het geschatte aantal kwam te staan.⁷⁰

De lage opkomst was voor velen een grote teleurstelling. Veel kruisvaarders waren al aanzienlijke tijd in Venetië aan het wachten en hun situatie werd met de dag problematischer. De enorme schuldenberg kon niet worden afbetaald en de meeste kruisvaarders waren ook niet in staat meer te betalen dan de kost van hun eigen transport. Sommigen gingen naar huis, anderen bleven nog in Venetië, maar de levensomstandigheden voor de kruisvaarders verslechterden aanzienlijk. De expeditie zat in een padstelling. De kruisvaarders konden onmogelijk het geld op tafel leggen, ondanks grote financiële inspanningen van de verschillende graven, de Venetianen konden onmogelijk de schulden kwijtschelden zonder hun geliefde republiek in een crisis te storten.⁷¹ In tegenstelling tot de tweede en derde kruistocht, die volledig gefinancierd werden door koningen, waren de middelen van de graven en de andere deelnemers lang niet zo onuitputtelijk. Het lange wachten op het kale zandeiland eiste bij de kruisvaarders op verschillende manieren zijn tol. De Italiaanse zomer was onverbiddelijk en maakte een aantal slachtoffers. De bevoorrading vormde een groot probleem omdat slechte oogsten voedsel schaars hadden gemaakt en de kruisvaarders na verloop van tijd geen geld meer hadden om er voor te betalen. De frustraties namen toe onder de rekruten en de schulden werden zorgbarend. De moraal had een dieptepunt bereikt door het eindeloze wachten en de aantallen slonken door de dagelijkse vertrekken. Met het naderen van de winter leek het bereiken van hun doel een verre utopie.⁷²

⁶⁹ QUELLER (D. E.) & MADDEN (T. F.). The Fourth Crusade: The Conquest of Constantinople. Philadelphia, University of Pennsylvania Press, 1999, p. 46.

⁷⁰ QUELLER (D. E.) & MADDEN (T. F.). Ibidem. p. 47.

⁷¹ QUELLER (D. E.) & MADDEN (T. F.). Ibidem. p. 51.

⁷² QUELLER (D. E.) & MADDEN (T. F.). Ibidem. p. 53.

Van Zara naar Constantinopel

De situatie in Venetië was onhoudbaar geworden en een oplossing diende te worden gevonden indien men de kruistocht nog een kans op slagen wou geven. De republiek begreep dat de kruisvaarders in geen geval in staat waren de rest van de schulden af te betalen, maar het was er zich ook van bewust dat het een gefrustreerd leger van goed tienduizend man tegen zich in het gareel kon jagen als ze niet meewerkten. Voor veel historici was deze uitzichtloze situatie de verantwoordelijkheid van Enrico Dandolo, die dit met berekende precisie had gepland om zo de controle over de kruistocht te kunnen overnemen. Dit is echter zeer onwaarschijnlijk want door de grote financiële crisis van de republiek kwam zijn positie ook onder druk te staan.⁷³ Dandolo werd door de geldnood van Venetië en door het feit dat, indien er geen kruistocht kwam, de schuld naar alle waarschijnlijkheid op zijn republiek zou worden afgeschoven, verplicht een uitweg uit de padstelling te zoeken. Men besloot een akkoord te sluiten met het aanwezige kruisvaarderleger om de Hongaarse havenstad Zara, welke Venetië niet zonder militaire hulp kon onderwerpen, te veroveren. In ruil hiervoor zou de afbetaling van de resterende schulden worden uitgesteld tot de kruisvaarders genoeg rijkdommen hadden vergaard in het Oosten.⁷⁴

De leiders van de kruistocht ontvingen het voorstel van Dandolo met gemengde gevoelens. Zij waren er zich van bewust dat hun opties zeer beperkt waren, maar aarzelden omdat Zara een christelijke stad was. Uiteindelijk werd besloten het voorstel te accepteren omdat er gewoonweg geen alternatieven waren en het leger volledig uit elkaar zou vallen indien men besloot nog langer in Venetië te blijven.⁷⁵ Toen het nieuws uitlekte was een groot deel van de kruisvaarders ontstemd, want de koning van Hongarije had net als zij ook het kruis opgenomen en genoot dus dezelfde pauselijke bescherming. Voor een groot aantal armere kruisvaarders was dit de druppel die de emmer deed overlopen en zij keerden de expeditie de rug toe. Voor anderen was het terugkeren naar huis zonder het naleven en vervullen van diens kruisvaarderplicht een nog grotere schande en zij kozen ervoor te blijven.⁷⁶ Ook binnen klerikale kringen waren de meningen verdeeld ondanks het duidelijke standpunt van de paus.

⁷³ QUELLER (D. E.) & MADDEN (T. F.). The Fourth Crusade: The Conquest of Constantinople. Philadelphia, University of Pennsylvania Press, 1999, p. 55.

⁷⁴ QUELLER (D. E.) & MADDEN (T. F.). Ibidem. p. 56.

⁷⁵ QUELLER (D. E.) & MADDEN (T. F.). Ibidem. p. 58.

⁷⁶ QUELLER (D. E.) & MADDEN (T. F.). Ibidem. p. 62.

Innocentius III verbood kruisvaarders om christenen aan te vallen tenzij zij hiertoe gedwongen werden door uitzonderlijke omstandigheden. Een pauselijke afgevaardigde moest daarbij ter plekke de situatie opmeten en oordelen in naam van de paus. In dit geval besloot de afgevaardigde, Peter Capuano, dat de verovering van Zara moest doorgaan om de kruistocht levende te houden.⁷⁷ Innocentius III kon zich echter niet vinden in dit besluit en veroordeelde de geplande aanval op Zara sterk. Hij dreigde in een brief met religieuze sancties tegen diegenen die het zwaard opnamen tegen christenen, maar deze woorden bereikten de kruisvaarders pas toen zij al bijna voor de poorten van Zara stonden. De leiders van de kruistocht kozen er dan ook voor de tegenkantingen van Innocentius te negeren.⁷⁸

Het uitzicht van de meer dan tweehonderd schepen boezemde de inwoners van Zara enorme angst in, maar zij besloten zich toch te verdedigen. De hoge stadsmuren van Zara dwongen de kruisvaarders de blokkade van de haven te forceren, iets waar ze vrij eenvoudig in slaagden waarna ze aan wal konden gaan. De situatie voor de inwoners van Zara was uitzichtloos. Hoewel het kruisvaarderleger qua omvang niet in de buurt kwam van de verwachtingen, was het naar de toenmalige standaard nog altijd een gigantische strijdmacht die, via de havens in Venetiaanse handen, continu zichzelf kon bevoorraden. Aangezien de kruisvaarders ook hadden besloten nabij Zara te overwinteren, werd er gevreesd voor een maandenlange belegering en de burgers van Zara beseften dat zij dat nooit zouden overleven. Twee dagen na de aankomst van de vloot gaf de stad zich gewonnen, onder de voorwaarde dat de levens van de inwoners zouden gespaard worden.⁷⁹ Het leek een rustige winter te worden voor de kruisvaarders, maar daar zou Simon van Montfort een stokje voor steken. Hij was al van bij het begin een groot tegenstander van de belegering van Zara en toen hij er achter kwam dat ook paus Innocentius deze operatie niet steunde, kon hij het niet langer aanzien. Als een van de leiders van de expeditie was hij op de hoogte van de inhoud van de brief van Innocentius en hij communiceerde hierover met de vredesgezanten van Zara. Hij vertelde hen dat zij zich in geen geval mochten overgeven omdat de kruisvaarders hen niet zouden aanvallen daar dat in strijd was met de woorden van Innocentius. Simon overtuigde de gezanten dat het grote leger er louter was om hen schrik aan te jagen en om een geweldloze capitulatie te bekomen. De gezanten geloofden Simon waarop de overgave werd ingetrokken. Toen dit alles Dandolo ter ore kwam was hij uiteraard furieus.

⁷⁷ QUELLER (D. E.) & MADDEN (T. F.). The Fourth Crusade: The Conquest of Constantinople. Philadelphia, University of Pennsylvania Press, 1999, p. 63.

⁷⁸ QUELLER (D. E.) & MADDEN (T. F.). Ibidem, p. 65.

⁷⁹ QUELLER (D. E.) & MADDEN (T. F.). Ibidem, p. 73.

Hij eiste van de overige kruisvaarderleiders dat zij hun belofte zouden nakomen. Deze leiders stonden nu voor een gigantisch dilemma. Enerzijds riskeerden zij excommunicatie en het verlies van de kruisvaarderaflaat en andere privileges. Anderzijds verplichtte hun feodale moraal hen voor Venetië te vechten aangezien ze hun woord hadden gegeven.⁸⁰ De actie van Simon van Montfort en zijn aanhangers had bij de kruisvaarders danig kwaad bloed gezet dat zij ervoor kozen hun plicht ten aanzien van Dandolo te vervullen. In eerste instantie trachtte men een nieuwe overgave te onderhandelen, maar de inwoners van Zara waren door de woorden van Simon er danig van overtuigd dat zij niets te vrezen hadden, dat zij de onderhandelingen stopzetten. In tegenstelling tot wat Simon had beweerd, aarzelden de kruisvaarders helemaal niet om de stad te belegeren en na een aantal dagen zagen de burgers van Zara in dat enkel een nieuwe overgave hun levens zou kunnen sparen.⁸¹ De stad werd hierop bezet en verdeeld tussen de Venetianen en de kruisvaarders, waarna de verarmde strijdkrachten huizen en kerken plunderden en vernielden.

De belegering van Zara was dus een succes. Enrico Dandolo was er eindelijk in geslaagd zijn eeuwige doorn in het oog te onderwerpen en de kruisvaarders uit Venetië te leiden. Voor het kruisvaarderleger betekende de verovering van Zara vooral dat zij zich nu ten volle konden gaan voorbereiden op het vertrek naar Egypte. De verovering van Zara had voor hen echter ook schadelijke gevolgen. Zij riskeerden nu excommunicatie omdat zij tegen de wil van de paus in hadden gehandeld en de verdeeldheid binnen het leger was toegenomen na de acties van Simon van Montfort en zijn aanhang.⁸² Het feit dat de kruisvaarders zich de woede van de paus op de hals durfden te halen, bewees dat zij er alles aan wilden doen om hun schulden tegenover de Venetianen in te lossen en dat de voortzetting van de expeditie voor hen van het grootste belang was. Iedere afzonderlijke kruisvaarder werd daarbij gedreven door zijn of haar hoogst persoonlijke motivaties. De verovering van Zara was een duidelijke illustratie van de beperkte effectieve macht die een grote paus als Innocentius III, tevens de belangrijkste bezieler van de vierde kruistocht, kon uitoefenen.⁸³

⁸⁰ QUELLER (D. E.) & MADDEN (T. F.). The Fourth Crusade: The Conquest of Constantinople. Philadelphia, University of Pennsylvania Press, 1999, p. 75.

⁸¹ QUELLER (D. E.) & MADDEN (T. F.). Ibidem. p. 76.

⁸² QUELLER (D. E.) & MADDEN (T. F.). Ibidem. p. 77.

⁸³ PHILLIPS (J.). The Fourth Crusade and The Sack of Constantinople. New York, Penguin Books, 2005, p. 312.

De verovering van Constantinopel

De euforie van de overwinning moest echter al gauw plaatsmaken voor nieuwe frustraties en twijfels binnen het kruisvaarderleger. Enerzijds bestond er onduidelijkheid over de excommunicatie die hen boven het hoofd hing. Anderzijds was er een groeiende frictie tussen de kruisvaarders en de Venetianen in Zara en een afgenomen vertrouwen in de leiders van de kruistocht. Voor Bonifatius was het duidelijk dat het volgende hoofdstuk van de kruistocht moest ingeleid worden en hij werd hierbij geholpen door prins Alexius III. Alexius was de keizerlijke troonopvolger van Constantinopel die door zijn jongere broer verdreven was. Hij was al een tijd aan het onderhandelen met de paus en de hoogste bevelhebbers van de kruistocht over een mogelijke interventie. Voor de meesten echter was zijn aanwezigheid en verzoek een compleet nieuw gegeven.⁸⁴ Alexius was goed op de hoogte van de problemen die de kruistocht tot dan toe had gekend en trachtte met een aantrekkelijk voorstel de kruistocht naar het Oosten om te leiden via Constantinopel. Dit voorstel lag ver van de oorspronkelijke plannen om naar Egypte te varen, maar de omstandigheden en vooral de schuldenberg verplichtten de leiders de propositie van Alexius in overweging te nemen. De verdreven prins beloofde hen immers 200000 marken, bevoorrading voor de kruistocht voor een jaar, een leger van tienduizend man, een permanent garnizoen in Palestina en de onderwerping van de Byzantijnse patriarch aan de paus. De komst van Alexius zaaide andermaal verdeeldheid onder de kruisvaarders. Een aantal graven, zoals Boudewijn van Vlaanderen, steunden het voorstel aangezien zij enorm veel geld hadden geïnvesteerd in de onderneming en ze dat op deze manier konden terugwinnen. Simon van Montfort en zijn aanhang verzetten zich, zoals bij Zara, tegen het kruisvaren tegen andere christenen en werden hier andermaal ondersteund door Innocentius III.⁸⁵ Net als voordien werd besloten tegen de adviezen van Simon en de paus in te handelen. Zelfs de dreiging van excommunicatie kon de last van de schulden van een enorm aantal kruisvaarders niet overstemmen en de leiders van de kruistocht deden er alles aan om de dreigementen van de paus niet ter ore te laten komen van de gewonen kruisvaarders. Desondanks kon een groot aantal zich niet verzoenen met de koerswijziging en zo verloor de expeditie weer een aanzienlijk aantal strijdkrachten.⁸⁶

⁸⁴ QUELLER (D. E.) & MADDEN (T. F.). The Fourth Crusade: The Conquest of Constantinople. Philadelphia, University of Pennsylvania Press, 1999, p. 82.

⁸⁵ RILEY-SMITH (J.). The Crusades, a short history. London, Athlone Press, 1987, p. 126.

⁸⁶ QUELLER (D. E.) & MADDEN (T. F.). The Fourth Crusade: The Conquest of Constantinople. Philadelphia, University of Pennsylvania Press, 1999, p. 92.

In de zomer van 1203 ontscheepten de kruisvaarders nabij Constantinopel. Op zes juli vielen ze de voornaamste haven, Galata, aan. De kruisvaarders bestormden het belangrijkste defensieve bolwerk, een reusachtige toren, terwijl de Venetianen de havenblokkade trachtten te doorbreken. Ze slaagden hierin en namen een aantal strategische posities in van waaruit ze elf dagen later een grootschalige aanval lanceerden. De aanval faalde, maar de keizer van Constantinopel sloeg toch op de vlucht.⁸⁷ De grond onder zijn voeten was hem te heet geworden nadat bij de gefaalde aanval een brand grote delen van de stad in puin had gelegd en er stemmen opgingen om de verbannen Alexius de troon aan te bieden om verdere vernielingen te vermijden. De inwoners van Constantinopel kozen er echter voor om de vader van Alexius, Isaac, terug tot keizer te kronen om geen al te grote toegeving te doen ten opzichte van hun belagers.⁸⁸ De kruisvaarders waren enthousiast toen ze het nieuws van de machtswisseling vernamen, maar ze bleven toch op hun hoede omdat ze uiteindelijk een akkoord hadden gesloten met Alexius en niet met zijn vader. De leiders van de kruistocht verplichtten Alexius daarom in het kruisvaarderkamp te blijven tot er zekerheid was dat Alexius en zijn vader zich aan het akkoord zouden houden. Het welslagen van de kruistocht stond namelijk op het spel. Isaac beseftte echter al gauw dat ze de beloftes die zijn zoon gemaakt had niet zouden kunnen naleven. Hij kon echter geen gunstigere voorwaarden bedingen na onderhandelingen en ging uiteindelijk akkoord, goed wetende dat hij de beloofde 200000 marken nooit zou kunnen betalen.⁸⁹

Omstreeks augustus 1203 waren de kruisvaarders optimistisch dat de immens lange proloog van hun kruistocht zijn einde had bereikt. Ze besloten te wachten tot het voorjaar van 1204 om hun tocht verder te zetten zodat Alexius ruim de tijd had om zijn beloftes na te komen. Tijdens de winter werd de sfeer echter aanzienlijk slechter. Alexius had reeds de eerste schijf van de beloofde 200000 marken betaald, maar de aanwezigheid van de kruisvaarders zaaide ontevredenheid bij zijn onderdanen. Er braken geregeld rellen uit en de relatie tussen Alexius en de kruisvaardertop ging er dramatisch op achteruit.⁹⁰ Alexius kon evenwel niet zonder de aanwezigheid van de kruisvaarders omdat hij zich met het akkoord enorm onpopulair had gemaakt en voor zijn leven vreesde. Zijn positie werd al na enkele maanden onhoudbaar.

⁸⁷ RILEY-SMITH (J.). The Crusades, a short history. London, Athlone Press, 1987, p. 127.

⁸⁸ QUELLER (D. E.) & MADDEN (T. F.). The Fourth Crusade: The Conquest of Constantinople. Philadelphia, University of Pennsylvania Press, 1999, p. 130.

⁸⁹ QUELLER (D. E.) & MADDEN (T. F.). Ibidem, p. 133.

⁹⁰ RILEY-SMITH (J.). The Crusades, a short history. London, Athlone Press, 1987, p. 128.

Hij werd verplicht zijn ontevreden onderdanen tegemoet te komen, maar dat betekende dat hij zich moest afkeren van de kruisvaarders die evenzeer een bedreiging vormden.⁹¹ De vijandigheden tussen de inwoners van Constantinopel en de kruisvaarders bleven aanhouden en deze laatste trokken zich volledig terug uit de stad. Alexius keerde zich meer en meer af van de kruisvaarders en de alliantie werd verbroken waarop de kruisvaarderleiders hem de oorlog verklaarden. De breuk met de kruisvaarders deed de populariteit van de keizer bij zijn onderdanen tijdelijk stijgen, maar dit zou slechts van korte duur zijn.⁹² De doortastende belegering van de stad door de kruisvaarders zorgde ervoor dat de publieke opinie zich weer tegen de keizer keerde en in januari werd hij onttroond door een succesvolle coup, gevangengezet en niet veel later vermoord.⁹³ De dood van Alexius was een grote klap voor de kruisvaarders. Ondanks hun conflict met de keizer was hij een belangrijke figuur voor de kruistocht. Nu hij van het toneel verdwenen was, hadden de kruisvaarders helemaal geen uitzicht meer op de rest van het beloofde geld en de bevoorrading tijdens de tocht naar het Oosten. Het leven buiten de muren van Constantinopel werd ook steeds ondraaglijker, voedsel werd schaarser en de kruistocht leek andermaal een vroegtijdig einde te kennen.⁹⁴

De kruisvaarders waren ten einde raad. Ze beschikten niet over de middelen om hun tocht verder te zetten en velen hadden zelfs het geld niet meer om de reis naar huis te bekostigen. In maart 1204 besloten ze dat hen nog maar een mogelijkheid restte, de inname van Constantinopel. Voor een groot aantal kruisvaarders was deze oplossing problematisch door de houding van de paus, die hen ten stelligste verbood het zwaard op te nemen tegen christenen, maar hun geweten werd gesust door de aanwezige clerici. De verschillende partijen binnen het kruisvaarderleger bereikten vervolgens een akkoord over de verdeling van de buit en de toekomst van de stad en de regio.⁹⁵ De aanval begon op negen april met de belegering van de haven en drie dagen later waren de kruisvaarders al in staat de stad binnen te dringen en een ware ravage aan te richten.

⁹¹ QUELLER (D. E.) & MADDEN (T. F.). The Fourth Crusade: The Conquest of Constantinople. Philadelphia, University of Pennsylvania Press, 1999, p. 147.

⁹² QUELLER (D. E.) & MADDEN (T. F.). Ibidem, p. 156.

⁹³ RILEY-SMITH (J.). The Crusades, a short history. London, Athlone Press, 1987, p. 128.

⁹⁴ QUELLER (D. E.) & MADDEN (T. F.). The Fourth Crusade: The Conquest of Constantinople. Philadelphia, University of Pennsylvania Press, 1999, p. 170.

⁹⁵ RILEY-SMITH (J.). The Crusades, a short history. London, Athlone Press, 1987, p. 128.

Een grote brand brak het verdere verzet en de stad werd vervolgens drie dagen lang geplunderd. Ongeveer een maand later, in mei 1204, werd Boudewijn, graaf van Vlaanderen, gekroond als de eerste Latijnse keizer van Constantinopel.⁹⁶

De vierde kruistocht is de meeste gedocumenteerde kruistocht van de dertiende eeuw. Het vreemde verloop van de expeditie was en is tot op heden voor veel kruistochthistorici een enorm fascinerend gegeven. In het verleden concentreerden geschiedkundigen zich hoofdzakelijk op de zoektocht naar een mogelijke schuldige en op de veroordeling van de plundering van de grootste en mooiste stad van de middeleeuwse wereld. Men kan echter besluiten dat het wat ongelukkige verloop van deze kruistocht vooral het gevolg was van een aantal onfortuinlijke en onvoorziene gebeurtenissen en tegenslagen. De cruciale beoordelingsfout van de onderhandelaars in Venetië zadelde de kruisvaarders op met een immense schuldenberg die hen er uiteindelijk toe bracht naar Constantinopel te varen. Hoewel de invloed van Innocentius III op de kruistochtbeweging niet mag onderschat worden, was zijn invloed op de vierde kruistocht, die hij persoonlijk in het leven had geroepen, enorm beperkt. Hoezeer de rol van de Kerk en de paus met betrekking tot de propaganda, rekrutering en financiering ook groter werd met iedere kruistocht, de eigenlijke greep op de zaken eens de expeditie onderweg was, bleef zeer gelimiteerd.⁹⁷ De dissidenties volgden elkaar in sneltempo op hoewel Innocentius meerdere malen dreigde met excommunicatie en het nietig verklaren van de kruisvaarderprivileges. Brieven en boodschappen werden onderschept door de leiders van de kruistocht om het kruisvaarderleger bijeen te houden en zelfs de meegerisde clerici gingen regelmatig in tegen de instructies van Innocentius. De vierde kruistocht was in feite een perfecte illustratie van hoe een kruistocht, in het leven groepen door de paus die daarbij gebruikt maakte van specifieke klerikale apparaten en termen, eens die goed en wel onderweg was een volledig eigen dynamiek ontwikkelde. Deze dynamiek werd bepaald door gebeurtenissen en onvoorziene wendingen, waarop dan door de kruisvaarders werd gereageerd afhankelijk van hun eigen belangen en voorkeuren.⁹⁸ De vierde kruistocht was zoals een stuurloos schip, waarbij verscheidene mensen, de een sterker dan de ander, aan het roer trokken.

⁹⁶ RILEY-SMITH (J.). *The Crusades, a short history*. London, Athlone Press, 1987, p. 129.

⁹⁷ HOUSLEY (N.). 'The Thirteenth Century Crusades in the Mediterranean.' In: ABULAFIA (D.), *The New Cambridge Medieval History V*, Cambridge, Cambridge University Press, 1999, p. 587.

⁹⁸ RILEY-SMITH (J.). *The Crusades, a short history*. London, Athlone Press, 1987, p. 130.

De kruistocht tegen de Albigenzen (1209-1229)

De vierde kruistocht was amper verteerd, maar Innocentius III koesterde rond 1208 reeds opnieuw ambities om een nieuwe grootschalige expeditie naar het Oosten op touw te zetten. Hij hoopte hierbij hoofdzakelijk op de steun van de Franse en Italiaanse bevolking, maar de enige waarneembare reactie kwam van de hertog van Oostenrijk, een gepassioneerd kruisvaarder. De plannen van Innocentius zouden moeten wachten, zo bleek, omdat in zuidwest Frankrijk toenemende gevallen van ketterij zijn volle aandacht opeisten.⁹⁹ De Kerk maakte zich vooral zorgen over het toenemend aantal Katharen in die regio die, samen met de Waldenzen, toen de grootste christelijke sekte vormden. Opvallend was dat zij vooral succesvol waren in zuidwest Frankrijk en de noordelijke regionen van Italië, omdat daar geen sprake was van een krachtig centraal gezag. De Kerk deed, bij het bestrijden van sektes en andere vormen van ketterij, hoofdzakelijk beroep op deze centrale autoriteiten en deze tactiek was doorheen de middeleeuwen zeer succesvol gebleken. De graaf van Toulouse had echter totaal geen controle over de regio, mede omdat er geen sprake was van enige politieke cohesie, en verkeerde in geen positie om krachtadig op te treden. Het ontbrak Raymond aan de interesse die zijn vader koesterde om de ketterij te bestrijden en omdat hij geen greep had op de lagere adel en de steden kon hij deze uitdaging niet aan.¹⁰⁰ Innocentius stond dus voor een klassiek dilemma. Ketterij vormde een serieuze uitdaging en in zuidwest Frankrijk waren alle sociale klassen, ook de adel, er van doordrongen en hierdoor werd het, met het verstrijken van de tijd, steeds moeilijker uit te roeien.¹⁰¹

Gedurende de twaalfde eeuw had de Kerk al verschillende maatregelen getroffen om de verspreiding van ketterij tegen te gaan. Een groot aantal missionarissen en predikanten die naar de regio gezonden werden konden het tij echter niet keren. Zij werden door de lokale bevolking gehaat en keerden vaak vroegtijdig terug omdat ze voor hun eigen leven vreesden.¹⁰² Innocentius begon omstreeks 1208 in te zien dat hij hoogstwaarschijnlijk geweld zou moeten gebruiken om deze uitdaging het hoofd te bieden.

⁹⁹ RILEY-SMITH (J.). *The Crusades, a short history*. London, Athlone Press, 1987, p. 133.

¹⁰⁰ SETTON (K. M.). *A History of the Crusades*. Madison, University of Wisconsin Press, vol. II, 1962, p. 282.

¹⁰¹ RILEY-SMITH (J.). *The Crusades, a short history*. London, Athlone Press, 1987, p. 134.

¹⁰² MADDEN (T. F.). *A Concise History of the Crusades*. Oxford, Rowman & Littlefield Publishers, 2006, p. 128.

Hij probeerde Philip, koning van Frankrijk, meermaals te overhalen, maar deze werd volledig in beslag genomen door zijn conflict met Engeland.¹⁰³ Toen in januari 1208 een pauselijke gezant vermoord werd en de graaf van Toulouse, die reeds geëxcommuniceerd was omdat hij niet in staat was geweest effectief op te treden, naar alle waarschijnlijkheid achter deze moord zat, was de maat vol. Innocentius kondigde een kruistocht af tegen de ketterse Katharen en al hun aanhangers in een aantal krachtige brieven die hij naar alle uithoeken van Frankrijk verstuurd en ook naar andere regio's in West-Europa en beloofde alle toekomstige deelnemers een volwaardige kruistochtaflaat. De aanmoediging van Innocentius om geweld te gebruiken tegen ketteren was niet nieuw, maar de toepassing van de kruistochtterminologie en instrumenten op dergelijke wijze was tot op dat moment ongezien. Het feit dat het om een interne oorlog ging gaf deze kruistocht een aantal bijzondere kenmerken. Kruisvaarders legden een eed af om voor een periode van veertig dagen te dienen, aangezien zuidwest Frankrijk voor de meeste veel minder ver was dan Spanje en Palestina. Hierdoor was het boetedoende pelgrimskarakter van een typische kruistocht niet van toepassing en illustreert de 'Albigensian Crusade' dat het kruisvaren kon bloeien onafhankelijk van een aantal van zijn kernelementen en eigenschappen.¹⁰⁴

Het enthousiasme was groot, aangezien het zelden gezien was dat men zo dicht bij huis voor Christus kon vechten.¹⁰⁵ Omstreeks 1209 had zich een groot leger verzameld om het zuiden binnen te trekken. Onder de rekruten waren er veel arme Noord-Franse burgers en al bij de eerste invasie van Béziers werd het duidelijk dat het leger ongecontroleerd tewerk ging aangezien een groot aantal inwoners, katholiek en kathaars, werden afgeslacht. De invasie van Carcassonne verliep vreedzamer en daarmee was het grootste verzet ook gebroken. Simon van Montfort, een prominent kruisvaarder die tijdens de vierde kruistocht geweigerd had Zadar (Zara) aan te vallen, werd aangeduid als seculair leider die in de toekomst de orde in de regio moest handhaven. Het bleek een ondankbare taak te zijn. Iedere zomer werden de gebieden overspoeld met kruisvaarders die de eed voor veertig dagen hadden afgelegd en er ontstond als het ware een 'campaigning season'. Na het vervullen van hun dienst keerden de kruisvaarders huiswaarts waarna Simon, bijna alleen, enorme inspanningen moest leveren om de winsten van de zomer te vrijwaren. In 1213 schafte Innocentius ook de kruistochtaflaat af voor deze expedities ten voordele van zijn plannen voor een nieuwe kruistocht naar het Oosten waardoor de situatie voor Simon quasi onhoudbaar werd.

¹⁰³ RILEY-SMITH (J.). *The Crusades, a short history*. London, Athlone Press, 1987, p. 135.

¹⁰⁴ RILEY-SMITH (J.). *Ibidem*, p. 136.

¹⁰⁵ MADDEN (T. F.). *A Concise History of the Crusades*. Oxford, Rowman & Littlefield Publishers, 2006, p. 129.

Voor deze afschaffing had Simon Toulouse al omsingeld om de weinig betrouwbare graaf een lesje te leren, maar deze kon op de hulp van zijn schoonbroer, Peter van Aragon, de held van de belangrijke overwinning tegen de Moren bij Las Navas de Tolosa, die daardoor tevens op een goed blaadje stond bij de paus.¹⁰⁶ De intrekking van de kruistochtprivileges door de paus, die dus naar alle waarschijnlijkheid zich had laten beïnvloeden door Peter en tevens al beslist had zich ten volle te concentreren op de nieuwe expeditie naar het Oosten, betekende echter niet het einde van het conflict.

Ondanks zijn nadelige positie en zijn inferieur troepenaantal slaagde Simon er toch in Peter van Aragon en Raymond van Toulouse te verslaan. Ironisch genoeg sneuvelde Peter, waarmee een van de grootste verdedigers van het Christendom het leven liet in een conflict met een al even geroemde kruisvaarder.¹⁰⁷ Simon zou niet lang in staat zijn te genieten van dit succes. De lokale adel en steden schaarden zich stilaan allemaal achter de verslagen Raymond en zijn zoon en in 1218 sneuvelde Simon bij Toulouse. Almaric, de zoon van Simon, kon de trend niet keren ondanks het feit dat de opvolger van Innocentius de kruistochtprivileges had hersteld en de beperkte middelen waarmee zijn vader successen had geboekt raakten stilaan uitgeput.¹⁰⁸ In 1226 zou de situatie opnieuw kantelen. De Franse koning, Louis VIII, legde de eed af om naar het zuiden te trekken en het verzet was geen maat voor het Koninklijke leger. Pas in 1229 kwam er een einde aan het conflict met de Vrede van Parijs, waarin ook een religieus luik was opgenomen.¹⁰⁹ Dit illustreert dat bijna twintig jaar kruisvaren in de regio weinig effectief was geweest in het uitroeien van ketterij. Een kruistocht was, zeker als het van dergelijke episodische aard was, niet in staat om diepgewortelde ketterij te bestrijden.¹¹⁰

¹⁰⁶ RILEY-SMITH (J.). *The Crusades, a short history*. London, Athlone Press, 1987, p. 137.

¹⁰⁷ LOCK (P.). *The Routledge Companion to the Crusades*. New York, Routledge, 2006, p. 164.

¹⁰⁸ SETTON (K. M.). *A History of the Crusades*. Madison, University of Wisconsin Press, vol. II, 1962, p. 314.

¹⁰⁹ RILEY-SMITH (J.). *The Crusades, a short history*. London, Athlone Press, 1987, p. 138.

¹¹⁰ RILEY-SMITH (J.). *Ibidem*. p. 139.

De Vijfde Kruistocht (1217-1221)

Innocentius, die bijna onmiddellijk na het falen van de vierde kruistocht plannen begon te smeden voor een nieuwe expeditie, overleed in 1216. De organisatie en het prediken van de nieuwe kruistocht werd overgenomen door zijn opvolger, Honorius III. Deze paus op leeftijd vertoonde nog veel energie om van de vijfde kruistocht een succes te maken. Hij had dit echter nooit klaargespeeld zonder het belangrijke werk dat Innocentius al geleverd had, met name het publiceren van de 'Quia Maior', waarover later meer.¹¹¹ De vijfde kruistocht was, in tegenstelling tot de voorgaande kruistochten een onderneming die volledige georkestreerd en geleid werd door de Kerk. De paus wou vermijden dat deze nieuwe expeditie het voorbeeld van de vierde kruistocht zou volgen en ook volledig zou ontsporen.¹¹² Omdat deze nieuwe kruistocht zeer snel volgde op de kruistocht tegen de Albigenzen was het enthousiasme bij de Franse adel vrij flauw. De lange duur van dat binnenlandse conflict had de middelen van de adel aanzienlijk uitgeput en zij zouden, in tegenstelling tot de andere kruistochten, niet de dominante groepering vormen in het kruisvaarderleger. De kerk maakte zich aanvankelijk zorgen om hun onverschilligheid maar elders in Europa was het enthousiasme vele malen groter. Hoewel Frederik II niet aan de kruistocht deelnam werden er enorm veel kruisvaarders gerekruteerd in de Duitse gebieden, alsook in Nederland en Hongarije. De koning van Hongarije trof een regeling met de Venetianen om zijn leger te transporteren, maar hij kreeg af te rekenen met het tegengestelde probleem van de vierde kruistocht, het aantal strijders oversteeg het aantal plaatsen op de schepen.

Aanvankelijk verzamelde zich een groot leger nabij Akko, een leger dat te groot bleek voor de voedselvoorraden daar aanwezig. Een aantal kruisvaarders werd aanbevolen huiswaarts te keren en voor diegenen die bleven organiseerde de koning van Jeruzalem kleine expedities in afwachting van de komst van de tweede groep.¹¹³ In 1218 werden de aanwezig troepen versterkt door de komst van een groot aantal Friezen, Duitsers en Italianen en een machtige vloot. Men besloot dat de tijd gekomen was om Egypte binnen te vallen. Al sinds de derde kruistocht ging men er van uit dat de verovering van Egypte van centraal belang was aangezien de macht van de moslims in de regio daar geconcentreerd was.¹¹⁴

¹¹¹ RILEY-SMITH (J.). The Crusades, a short history. London, Athlone Press, 1987, p. 145.

¹¹² MADDEN (T. F.). A Concise History of the Crusades. Oxford, Rowman & Littlefield Publishers, 2006, p. 144.

¹¹³ RILEY-SMITH (J.). The Crusades, a short history. London, Athlone Press, 1987, p. 146.

¹¹⁴ MADDEN (T. F.). A Concise History of the Crusades. Oxford, Rowman & Littlefield Publishers, 2006, p. 147.

Damietta was hun eerste doelwit en het zou achttien maanden duren eer de stad in de handen van de kruisvaarders viel, die gedurende deze periode nog versterkt waren met een horde Italiaanse, Engelse, Cypriotische en Franse strijdkrachten.¹¹⁵

Jan, koning van Jeruzalem, stond aanvankelijk aan het hoofd van het leger en de expeditie maar werd door de komst van een pauselijke gezant, Pelagius, naar de achtergrond verdrongen. Deze Pelagius trachtte krampachtig het gezag over de kruistocht in de handen van de Kerk te houden zoals oorspronkelijk gepland was, maar lag door zijn incompetentie in belangrijke mate aan de basis van het falen van de onderneming.¹¹⁶ In 1219 behaalden de kruisvaarders een aantal aanzienlijke militaire successen waarna de Egyptische sultan zich genoodzaakt zag te onderhandelen. Ondanks de gunstige voorwaarden die aan de leiders van de kruisvaarders werden voorgelegd, weigerde Pelagius een verbond te sluiten met de vijand. Kort nadien werden de kruisvaarders in een hinderlaag gelokt en leden ze ernstige verliezen waarop de sultan onmiddellijk de onderhandelingen heropende. Opnieuw bood hij de kruisvaarders enorm gunstige voorwaarden, ondanks het feit dat de positie van de kruisvaarders nu fel verzwakt was, en opnieuw weigerde Pelagius. Daarop slaagden de kruisvaarders er in Damietta te veroveren. De belegering van de stad had geen druppel bloed gekost maar wat de kruisvaarders in de stad aantroffen tartte ieders verbeelding. Van de oorspronkelijke zestigduizend inwoners waren er nog amper tienduizend in leven.¹¹⁷

De onophoudelijke twisten tussen Pelagius en Jan overschaduwden de successen en niet veel later verliet Jan de expeditie. Zonder hun militaire leider waren de kruisvaarders een moeilijk te controleren massa die onderling ruzieden over de verdeling van de rijkdommen van de stad.¹¹⁸ Twintig maanden lang werd er niets ondernomen door de kruisvaarders, wat de sultan de kans gaf zich te versterken. Pelagius bleef ondertussen de voorstellen van de sultan afwijzen omdat hij zijn hoop had gevestigd op de komst van Duitse troepen gezonden door Frederik II. Deze troepen arriveerden in het voorjaar van 1221. In de laatste fase van deze expeditie vervoegde Jan, op pauselijk bevel, zich weer bij de kruisvaarders. Naar zijn militair advies werd evenwel niet geluisterd en door tactische blunders werden de kruisvaarders nabij Mansurah verslagen en gedwongen een vredesverdrag te sluiten en Egypte te verlaten.¹¹⁹

¹¹⁵ RILEY-SMITH (J.). *The Crusades, a short history*. London, Athlone Press, 1987, p. 147.

¹¹⁶ MAYER (H. E.). *The Crusades*. Oxford, Oxford University Press, 1988, p. 212.

¹¹⁷ MADDEN (T. F.). *A Concise History of the Crusades*. Oxford, Rowman & Littlefield Publishers, 2006, p. 151.

¹¹⁸ POWELL (J. M.). *Anatomy of a Crusade 1213-1221*. Philadelphia, University of Pennsylvania Press, 1986, p. 177.

¹¹⁹ RILEY-SMITH (J.). *The Crusades, a short history*. London, Athlone Press, 1987, p. 149.

De kruistocht van Frederik II (1228-1229)

Het nieuws van de nederlaag van de kruisvaarders in Egypte veroorzaakte een schokgolf in de middeleeuwse wereld. Zowel moslims als christenen hadden verwacht dat Jeruzalem terug in handen van de kruisvaarders zou vallen en dat de dominantie van Egypte in de regio zou doorbroken worden. Het draaide echter anders uit en Pelagius werd de grote zondebok. Niet geheel onterecht, aangezien hij de gunstige voorstellen van de sultan telkens had afgewezen en de tactische adviezen van de koning van Jeruzalem in de wind had geslagen met een verpletterende nederlaag als gevolg. Ook Frederik II werd met de vinger gewezen aangezien hij zijn kruisvaardergelofte reeds zes jaar geleden had afgelegd, maar nog geen initiatief had getoond om naar het Oosten te trekken. Zijn nalatigheid had een grote invloed op het ongelukkige verloop van de vijfde kruistocht en zowat de volledige christelijke middeleeuwse wereld nam hem dit kwalijk, alsook paus Honorius III.¹²⁰ Frederik II slaagde er echter in om de paus, na een persoonlijke ontmoeting, van zijn goede intenties te overtuigen en beloofde zelf een grootschalige kruistocht te leiden, waarop hij zijn gelofte hernieuwde. De vertrekdatum werd vastgelegd op 24 juni 1225, tien jaar nadat hij voor het eerst de kruisvaardergelofte had afgelegd. Onmiddellijk na het bepalen van een vertrekdatum werden predikers over heel de christelijke wereld uitgezonden, maar de aanvankelijke rekrutering was eerder pover. Jan van Brienne, koning van Jeruzalem, organiseerde daarop een rondreis door Europa om het enthousiasme te doen toenemen, het resultaat viel echter tegen. Frederik II werd door het gebrek aan rekruten dus verplicht opnieuw uitstel te vragen bij de paus wiens geduld stilaan uitgeput geraakte. Om excommunicatie te vermijden kwam Frederik II met nieuwe plannen voor een nog veel grotere expeditie voor de dag. De paus besloot hem zijn allerlaatste uitstel te geven. De vertrekdatum van de zesde kruistocht werd nu definitief vastgelegd op 15 augustus 1227.¹²¹

Frederik II had na 1225 genoeg redenen om een expeditie naar Jeruzalem te ondernemen. Na het overlijden van zijn vrouw wou hij huwen met Isabella, dochter van Jan, de koning van Jeruzalem, om zo zijn kruisvaarderambities te onderstrepen. Jan kon zich niet echt verzoenen met dit huwelijk omdat hij ervan overtuigd was dat hij zijn titel zou kwijtspelen aan Frederik, ook al beweerde die dat hij de troon niet voor zich zou opeisen.

¹²⁰ MADDEN (T. F.). *A Concise History of the Crusades*. Oxford, Rowman & Littlefield Publishers, 2006, p. 155.

¹²¹ MADDEN (T. F.). *Ibidem*, p. 156.

De paus was een hevig voorstander van deze verbintenis aangezien het een link zou creëren tussen het Heilige Roomse Rijk en het koninkrijk van Jeruzalem en de protesten van Jan werden niet gehoord. In 1225 trouwden Frederik en Isabella waarop Frederik zich, in strijd met zijn belofte, uitriep tot koning van Jeruzalem. Jan was ziedend en deed zijn beklag bij Honorius III, maar de zaken konden niet meer worden teruggedraaid. Als gloednieuw koning van Jeruzalem koesterde Frederik II sterke ambities om zijn nieuw koninkrijk ter hulp te snellen, maar hij zou weer niet op de beloofde vertrekdatum afreizen.¹²² Honorius overleed in het voorjaar van 1227 en werd opgevolgd door Gregorius IX die weinig geduld toonde voor de talmende Frederik II. Het enthousiasme voor de nieuwe kruistocht was ondertussen fel toegenomen en het had er alle schijn van dat de afgesproken vertrekdatum zou gehaald worden. Ziekte en hitte gooiden echter roet in het eten en Frederik werd ook behoorlijk ziek. Hij kon echter op geen begrip rekenen van Gregorius, die er van overtuigd was dat hij zijn ziekte veinsde, en werd geëxcommuniceerd.¹²³ Verschillende toenaderingspogingen van Frederik II haalden niets uit. Zijn excommunicatie was behoorlijk problematisch aangezien het zijn gezag in zijn eigen gebieden volledig ondermijnde. Een succesvolle expeditie naar het Oosten zou dit echter kunnen veranderen.¹²⁴

De paus had de situatie echter foutief beoordeeld. Frederik II wou absoluut naar het Oosten afreizen aangezien hij al meer dan een jaar een goed contact genoot met Al-Kamil, die in een ernstig conflict verweven was met zijn broer. Al-Kamil en Frederik II waren als het ware vrienden geworden en hadden een akkoord gesloten dat bepaalde dat Jeruzalem aan Frederik zou toekomen.¹²⁵ De vertraging die Frederik had opgelopen kwam hem zeer slecht uit omdat Al-Kamil in de tussentijd het conflict na het overlijden van zijn broer in zijn voordeel had beslecht, waardoor het akkoord op de helling kwam te staan. Het nieuws van de excommunicatie van Frederik en zijn vertraging hadden ook tot gevolg dat een groot aantal kruisvaarders, die reeds in Akko waren aangekomen, de onderneming in de steek lieten. Ondanks zijn excommunicatie en een decennium van disputen met de pausen vertrok Frederik in juni 1228 toch richting de Levant. Zijn individuele vroomheid had toen al plaatsgemaakt voor een droog cynisme en zijn enige bekommernis was dan ook het bevrijden van zijn koninkrijk. Bovendien was Isabella een maand voordien in het kraambed overleden waardoor de ruzie van Frederik met haar vader over de troon van Jeruzalem weer opflakkerde.

¹²² MADDEN (T. F.). A Concise History of the Crusades. Oxford, Rowman & Littlefield Publishers, 2006, p. 157.

¹²³ MADDEN (T. F.). Ibidem, p. 158.

¹²⁴ MAYER (H. E.). The Crusades. Oxford, Oxford University Press, 1988, p. 225.

¹²⁵ MADDEN (T. F.). A Concise History of the Crusades. Oxford, Rowman & Littlefield Publishers, 2006, p. 157.

In september 1228, tien jaar na zijn aangekondigde komst, kwam Frederik II, keizer van het Heilig Roomse Rijk, aan in het Oosten. Kort na zijn aankomst nam hij weer contact op met Al-Kamil in de hoop de oude overeenkomst tussen de twee te hernieuwen. Zoals verwacht wees Al-Kamil hem af omdat diens positie in de tussentijd dus aanzienlijk verbeterd was.¹²⁶ De onderhandelingen vergrootten het wantrouwen van de kruisvaarders ten aanzien van Frederik, die ook inzag dat hij aan het lijntje werd gehouden en hij zocht naar een manoeuvre om de aandacht van Al-Kamil te trekken. Het leger van Frederik was echter niet groot genoeg om de moslims op het slagveld uit te dagen en de gehoorzaamheid van een groot deel van zijn troepen kon sinds zijn excommunicatie in twijfel getrokken worden.¹²⁷ De versterking van de stad Jaffa volstond echter om Al-Kamil weer rond de onderhandelingstafel te krijgen en al gauw kwamen ze tot een akkoord. In ruil voor een wapenstilstand van tien jaar kreeg Frederik Jeruzalem, Nazareth, Bethlehem en een verbinding van deze steden met de kust. Jeruzalem zou wel niet ommuurd morgen worden en de moslims die in de stad woonden mochten er ook blijven wonen.¹²⁸ In eerste instantie waren de kruisvaarders dolgelukkig met het akkoord, maar naarmate de vele details werden vrijgegeven nam de onvrede toe. Zij geloofden dat dit stukje politiek van Frederik en Al-Kamil er voor zou zorgen dat Jeruzalem in christelijke handen zou blijven zolang de moslimleiders dit tolereerden en ze probeerden de kroning van Frederik tegen te werken.¹²⁹ Uiteindelijk kroonde Frederik zichzelf, hetgeen nog meer protesten teweegbracht in alle rangen. Daarop nam hij de controle over Akko over, wat uiteraard nog meer kwaad bloed zette.¹³⁰

Frederik II werd uiteindelijk verplicht huiswaarts te keren omdat de paus en zijn eeuwige vijand Jan van Brienne tijdens zijn afwezigheid een aantal militaire campagnes hadden gevoerd tegen zijn landen. Hij verliet Akko op 1 mei 1229, terwijl hij door de woedende burgers uitgescholden en bejegend werd.¹³¹ Hoewel hij zonder bloedvergieten Jeruzalem had teruggewonnen, waren de voorwaarden waarop voor velen onacceptabel. De heiligste plek op aarde werd een plek waar moslims en christenen naast en door elkaar leefden, waar religie geen centrale rol meer leek te spelen en dit werd beschouwd als verraad.¹³²

¹²⁶ MADDEN (T. F.). *A Concise History of the Crusades*. Oxford, Rowman & Littlefield Publishers, 2006, p. 160.

¹²⁷ SETTON (K. M.). *A History of the Crusades*. Madison, University of Wisconsin Press, vol. II, 1962, p. 452.

¹²⁸ MADDEN (T. F.). *A Concise History of the Crusades*. Oxford, Rowman & Littlefield Publishers, 2006, p. 161.

¹²⁹ MADDEN (T. F.). *Ibidem*. p. 162.

¹³⁰ MADDEN (T. F.). *Ibidem*. p. 163.

¹³¹ MAYER (H. E.). *The Crusades*. Oxford, Oxford University Press, 1988, p. 230.

¹³² MADDEN (T. F.). *A Concise History of the Crusades*. Oxford, Rowman & Littlefield Publishers, 2006, p. 164.

De kruistochten van Lodewijk IX

Het fiasco van de zesde kruistocht werd maar moeilijk verteerd in de Westerse wereld. Zelfs toen Frederik II in 1230 zijn relatie met Gregorius herstelde, werd hem het akkoord dat hij had gesloten door velen kwalijk genomen. In de Levant zelf werd zijn gezag continu ondermijnd en er waren verscheidene rebellerende groeperingen die de steun genoten van monnikenordes met wie hij in constante staat van oorlogsvoering was.¹³³ De moslims waren echter niet in staat hun voordeel te halen uit deze chaos omdat zij zelf op dat moment leden onder een nieuw opgelaaide broedertwist tussen de zonen van Al-Kamil. In 1239 verviel de wapenstilstand uit het akkoord tussen Frederik en Al-Kamil en nagenoeg onmiddellijk werd Jeruzalem de christenen ontnomen. Hoewel er in de vroege jaren veertig van de twaalfde eeuw nog een paar territoriale uitbreidingen mogelijk gemaakt werden door de inspanningen van een aantal graven, die zich tevens ook verzetten tegen Frederik II en zijn zoon en opvolger Conrad, werd de situatie voor de christenen in de Levant zeer precair. De broedertwist tussen de zonen van Al-Kamil kwam tot een eind en werd beslecht in het voordeel van As-Salih die in 1244 Jeruzalem terug heroverde en de territoriale winsten ongedaan maakte. Het enige wat de christenen restte was een aantal havens langs de mediterrane kust.¹³⁴

De eerste kruistocht van Lodewijk IX (1248-1254)

De rampzalige evolutie in het Heilige Land inspireerde de jonge Franse koning Lodewijk IX om zijn bijna onuitputtelijke middelen ten dienste te stellen van het geloof. De rijkdom van de Franse staat stelde hem in staat een grootschalige onderneming op poten te zetten. Lodewijk was de vrucht van een familie met een enorm sterke kruisvaardertraditie, maar ook zijn persoonlijke vroomheid was een belangrijke factor. De kruistocht van Lodewijk was vanaf de aanvang een hoofdzakelijk Franse affaire aangezien Frederik II toen al weer een open oorlog voerde met de Kerk en Hendrik III van Engeland volledig in beslag genomen werd door interne moeilijkheden. Wat de kruistochten van Lodewijk vooral kenmerkte was de vlekkeloze organisatie. Niets werd aan het toeval overgelaten.

¹³³ MADDEN (T. F.). A Concise History of the Crusades. Oxford, Rowman & Littlefield Publishers, 2006, p. 168.

¹³⁴ MADDEN (T. F.). Ibidem. p. 169.

Op financieel vlak kreeg hij extra assistentie van paus Innocentius IV die hem klerikale fondsen toewees aangezien de kosten van een kruistocht al gauw tien keer hoger lagen dan het jaarlijkse inkomen van het Franse vorstenhuis.¹³⁵ Op 25 augustus 1248 was hij klaar was om af te varen. Na een tussenstop in Cyprus, zette het leger koers naar Egypte, vastberaden om het fiasco van de vijfde kruistocht uit de geheugens te vegen. Opnieuw werd Damietta het eerste doelwit.¹³⁶

De Egyptische sultan had op dit manoeuvre geanticipeerd en trachtte te verhinderen dat de kruisvaarders de westelijke oever van de Nijl als bruggenhoofd konden gebruiken zoals ze ongeveer dertig jaar eerder hadden gedaan en ook nu duidelijk weer van plan waren. Zijn leger was echter geen maat voor het goed georganiseerde ridderleger van Lodewijk en koos al snel het hazenpad.¹³⁷ Tot ieders verbazing vluchtte het Egyptische leger niet de stad in maar trokken ze zich verder terug landinwaarts.¹³⁸ De inwoners van Damietta, die zich aan hun lot voelden overgelaten en die het menselijk drama van dertig jaar eerder nog niet waren vergeten, ontvluchtten bijna allemaal de stad waardoor deze zonder slag of stoot in de handen van de kruisvaarders viel. De hoogste bevelhebbers bespraken hierop wat de volgende stap zou worden. Het merendeel pleitte om Alexandria als tweede doelwit te kiezen omdat de inlandse route naar Caïro te gevaarlijk was en omdat ze deze steden beter zouden kunnen verdedigen en bevoorraden van op zee. Eens deze steden volledig onder hun controle zouden zijn hoopten de kruisvaarders te onderhandelen met de sultan en een gunstiger akkoord uit de brand te slepen dan Frederik II was gelukt.¹³⁹ Dit bood echter geen oplossing op lange termijn en Lodewijk IX geloofde dat hij met de steun van God Caïro wel zou kunnen onderwerpen. Uiteindelijk koos men er voor, net zoals tijdens de vijfde kruistocht, naar Mansurah te trekken en zich deze maal behoedend voor iedere mogelijke hinderlaag.

Dankzij het verraad van een Egyptische informant slaagde een deel van het leger onder leiding van de broer van Lodewijk, Robert van Artois, erin een versterking in te nemen en de moslims daar volledig te verrassen. Het was een enorm riskante onderneming, maar het werd een groot succes.¹⁴⁰

¹³⁵ MAYER (H. E.). *The Crusades*. Oxford, Oxford University Press, 1988, p. 253.

¹³⁶ MADDEN (T. F.). *A Concise History of the Crusades*. Oxford, Rowman & Littlefield Publishers, 2006, p. 170.

¹³⁷ MADDEN (T. F.). *Ibidem*. p. 171.

¹³⁸ SETTON (K. M.). *A History of the Crusades*. Madison, University of Wisconsin Press, vol. II, 1962, p. 495.

¹³⁹ MADDEN (T. F.). *A Concise History of the Crusades*. Oxford, Rowman & Littlefield Publishers, 2006, p. 172.

¹⁴⁰ MADDEN (T. F.). *Ibidem*. p. 173.

In zijn overwinningsroes besloot Robert ook Mansurah aan te vallen met zijn troepen, een grandioze misrekening, want de ridders werden in de smalle straten van de stad nagenoeg allemaal afgeslacht. Daarop waagden de moslims zich aan een uitval om Lodewijk IX en zijn leger terug te drijven op de andere oever van de Nijl, maar ook zij faalden in hun opzet. De kruisvaarders slaagden er in beide oevers te bezetten maar de tol die deze operatie geëist had was immens en het leger was te zeer uitgedund om Mansurah te veroveren. Lodewijk bleef echter in een goede afloop geloven, maar korte tijd later werd hun verbinding met Damietta verbroken en bevonden zij zich in dezelfde benarde situatie als de kruisvaarders van de vijfde kruistocht.¹⁴¹ Lodewijk IX had geen opties meer en trachtte zijn troepen heelhuids terug naar Damietta te leiden, maar kon niet vermijden dat er nog vele verliezen geleden werden en zag zich gedwongen om zich over te geven. Ondanks de nederlaag en het feit dat zijn vazallen een voor een de terugreis naar Frankrijk begonnen, had Lodewijk geen intentie om het Heilige Land de rug toe te keren.¹⁴²

Lodewijk reisde naar Akko waar hij enthousiast werd ontvangen en ook al had hij slechts een kleine troepenmacht en geen legale autoriteit over het koninkrijk, toch fungeerde hij er de volgende vier jaar als virtuele leider. De interne twisten in de moslimwereld na de opkomst van de Mamelukken gaven hem ook de gelegenheid aanzienlijke successen te oogsten aangezien de beide rivaliserende partijen hem als hun bondgenoot wensten. In 1252 sloot Lodewijk een verbond met de Mamelukken omdat zij hem het beste voorstel hadden gedaan.¹⁴³ Toen aan het conflict een jaar later een eind kwam concentreerde Lodewijk zich vooral op bouwprojecten in de regio om de positie van de christenen te versterken. In 1254, zes jaar na zijn vertrek, keerde hij terug naar Frankrijk.¹⁴⁴

De tweede kruistocht van Lodewijk IX (1270)

De dominantie van de Mamelukken bereikte een hoogtepunt onder Baybars, die zijn aandacht volledig richtte op het verdrijven van de christenen uit de regio. Hij was een bijzonder wreed man die bijna alle christenen afslachtte die hem iets in de weg legden.¹⁴⁵

¹⁴¹ MADDEN (T. F.). A Concise History of the Crusades. Oxford, Rowman & Littlefield Publishers, 2006, p. 174.

¹⁴² MADDEN (T. F.). Ibidem. p. 175.

¹⁴³ MAYER (H. E.). The Crusades. Oxford, Oxford University Press, 1988, p. 236.

¹⁴⁴ MAYER (H. E.). Ibidem. p. 237.

¹⁴⁵ MADDEN (T. F.). A Concise History of the Crusades. Oxford, Rowman & Littlefield Publishers, 2006, p. 181.

Reacties uit de christelijke wereld bleven niet uit. Sinds de laatste kruistocht waren reeds drie decennia verstreken, niet omdat het enthousiasme getemperd was, maar omdat de focus van de kruisvaarders tijdelijk verschoven was naar Spanje en de Baltische staten.¹⁴⁶ De verschrikkelijke verhalen over de slachtpartijen van Baybars deden het verlangen bij Lodewijk IX herleven om een expeditie naar het Oosten te organiseren. Hij nam samen met zijn drie zonen het kruis op, maar zijn ouderdom en kwetsbaarheid temperden het enthousiasme bij de rest van de potentiële deelnemers. Ondanks deze twijfels werd hij onder andere vergezeld door de zoon van de koning van Engeland en niettegenstaande zijn ouderdom was hij, meer nog dan tijdens zijn eerste kruistocht, in staat om organisatorisch de perfecte kruistocht voor te bereiden.¹⁴⁷ Lodewijk besloot dat Tunis de eerste bestemming van de kruistocht zou worden, een beslissing waar men tot op de dag van vandaag nog geen afdoende verklaring heeft gevonden. In de zomer van 1270 arriveerden ze in Tunesië. Deze slecht verdedigde stad zou in de ogen van Lodewijk een eenvoudig eerste doelwit worden waarna hij zijn aandacht weer naar Egypte wou verschuiven. De hitte zorgde er echter voor dat enkele dodelijke ziektes het kruisvaarderkamp terroriseerden en Lodewijk verloor tussen al deze ellende een van zijn zonen. Uiteindelijk zou ook Lodewijk IX ziek worden en op 25 augustus overlijden. Zijn broer, Karel, nam tijdelijk het commando over en wist een voor hem gunstig akkoord met de emir van Tunis te sluiten, maar het was duidelijk dat met de dood van Lodewijk deze kruistocht zijn charismatische leider had verloren en de expeditie aan zijn einde was gekomen.¹⁴⁸

De kruistochten van Lodewijk IX waren de best georganiseerde en best gefinancierde ondernemingen die tot dan toe waren gelanceerd. Hijzelf was een van de vroomste, vaardigste leiders die de kruistochten ooit gekend hebben. Toch volstonden al deze elementen niet om zijn expedities te laten slagen. Ondanks deze tegenslagen bleef het enthousiasme voor het kruisvaren ongetemperd verder branden in de harten van de christenen. Lodewijk werd beschouwd als de modale kruisvaarder en het kruisvaren zelf bleef een centrale rol bekleden in het leven van de mensen.¹⁴⁹

¹⁴⁶ MADDEN (T. F.). *A Concise History of the Crusades*. Oxford, Rowman & Littlefield Publishers, 2006, p. 182.

¹⁴⁷ MADDEN (T. F.). *Ibidem*, p. 184.

¹⁴⁸ MADDEN (T. F.). *Ibidem*, p. 185.

¹⁴⁹ MADDEN (T. F.). *Ibidem*, p. 186.

De Reconquista van het Iberisch schiereiland

Een andere regio die tijdens de 13de eeuw op hernieuwde interesse kon rekenen van de paus en de kruisvaarders was het Iberisch schiereiland. In 1212 predikte Innocentius III een nieuwe kruistocht in Frankrijk en Spanje tegen de Almohaden. Vooral in het zuiden van Frankrijk kon hij op het nodige enthousiasme rekenen, wat men ook wel kan beschouwen als een gevolg van de kruistocht tegen de Albigenzen. In juli van dat jaar verenigden de verschillende koningen van het Iberisch schiereiland en een groot aantal Franse ridders de krachten om de Almohaden, die toen de macht in het zuiden hadden overgenomen van de Almoraviden, een forse nederlaag toe te dienen. Ondanks het feit dat een groot aantal Franse ridders deserteerde door de ondraaglijke warmte, kon de alliantie toch de Almohaden verslaan op de vlakte van Las Navas de Tolosa.¹⁵⁰ Dit was een cruciale overwinning, want het stelde de christenen in staat gedurende de dertiende eeuw het overgrote deel van Andalusië te veroveren.¹⁵¹ Hoewel Innocentius III en zijn opvolgers na deze overwinning benadrukten dat de reconquista niet de aandacht van de kruisvaarders volledig mocht opeisen ten nadele van de expedities naar het Oosten, zien we dat, mede door de klinkende overwinning bij Las Navas de Tolosa, het enthousiasme voor deze kruistochtbestemming niet te temperen was.¹⁵² De karakteristieken van het conflict op het Iberisch schiereiland zouden sterk wijzigen door de toenemende interesse van de paus, de wereldlijke autoriteiten en de gewone mens in die periode.¹⁵³ Spanje werd meer en meer een populair en vast erkend expeditiedoelwit voor kruistochten.¹⁵⁴

Voor de Almohaden betekende de nederlaag bij Las Navas de Tolosa het begin van het verval. Na 1228 waren het vooral de koningen van Aragon en Castilië die een aantal belangrijke militaire successen boekten. Een aantal fundamentele zwakke punten van het Almohadenrijk vereenvoudigden daarbij ook hun taak. Het rijk was zeer groot, maar zeer heterogeen, met een ontevreden en vervreemde bevolking, hetgeen de instandhouding ondermijnde. Een opvolgingscrisis in 1224 schonk de christenen nog meer mogelijkheden om nieuwe gebieden aan hun rijk toe te voegen.

¹⁵⁰ RILEY-SMITH (J.). The Crusades, a short history. London, Athlone Press, 1987, p. 139.

¹⁵¹ LOMAX (D.W.). The Reconquest of Spain. New York, Longman, 1978, p. 124.

¹⁵² RILEY-SMITH (J.). The Crusades, a short history. London, Athlone Press, 1987, p. 139.

¹⁵³ JASPERT (N.). The Crusades. New York, Routledge, 2006, p. 119.

¹⁵⁴ RILEY-SMITH (J.). The Oxford Illustrated History of the Crusades. New York, Oxford University Press, 1995, p. 2.

Net zoals tijdens de voorgaande eeuwen volgden de christenen de interne ontwikkelingen van het moslimrijk op de voet, om hun kansen te grijpen wanneer het moment opportuun leek.¹⁵⁵ De christenen, die onder Ferdinand III hun interne strubbelingen hadden opgelost, zagen hoe de Spaanse moslims in 1228 het Almohadenrijk van zich afwierpen en zich probeerden te herstellen. De opeenvolgende successen van de christenen ondermijnde de eenheid in het moslimkamp en veel steden riepen hun onafhankelijkheid uit. Toledo werd veroverd, en ook Sevilla dreigde verloren te gaan. De Spaanse moslims vroegen de Afrikaanse moslims om hulp, maar deze weigerden. In 1248 werd ook Sevilla veroverd. De stad kende een enorme leegloop, de meeste inwoners vluchtten naar Granada, het laatste moslimbolwerk op het Iberisch Schiereiland.¹⁵⁶ Granada zou dankzij haar gunstige strategische en politieke positie nog tot 1492 stand houden.

Opvallend is dat na 1250 de reconquista van het Iberisch schiereiland een hoofdzakelijk nationale aangelegenheid werd. Kruistochten in Spanje werden nu door opeenvolgende pausen bestempeld als zijnde de verantwoordelijkheid van de Spaanse koningen. De gunstige evolutie na de overwinning van 1212 zal hen toen ook niet ontgaan zijn en zij verkozen de aandacht van de christelijke wereld weer op het Oosten te vestigen, waar de zaken er steeds meer op achteruit gingen.¹⁵⁷

¹⁵⁵ LOMAX (D.W.). The Reconquest of Spain. New York, Longman, 1978, p. 137.

¹⁵⁶ O'CALLAGHAN (J.F.). Reconquest and Crusade in Medieval Spain. Philadelphia, University of Pennsylvania Press, 2003, p. 114.

¹⁵⁷ RILEY-SMITH (J.). The Crusades, a short history. London, Athlone Press, 1987, p. 166.

Andere kleinschalige kruistochten

De Baltische staten

Tijdens de voorbereiding van de vierde kruistocht organiseerde Innocentius III ook nog een kleinere kruistocht tegen de ketters in de Baltische regio. De oorlog werd voorgesteld als een verdedigingsoorlog tegen de heidense burenen.¹⁵⁸ Innocentius gebod de lokale clerici en diegenen die reeds het kruis hadden opgenomen, maar de expeditie naar de Levant niet konden ondernemen door ziekte of beperkte financiële middelen, om hun aflaten in die regio te gaan verdienen. Het doel was vooral om een soort eeuwige kruistocht op poten te zetten in die regio omdat de aanwezigheid en invloed van de heidenen wel degelijk een storende factor vormde. Net als tijdens de kruistocht tegen de Albigenzen werd er aan een soort van seizoensgebonden kruisvaren gedaan, waarbij de rekruten hoofdzakelijk uit Duitsland afkomstig waren. Om deze rekrutering en het kruisvaren in de regio in stand te houden werd er zelfs een kleine lokale militaire kloosterorde gesticht. De kruisvaarderlegers waren vaak kleiner in aantal dan de heidenen maar konden optimaal profiteren van hun superieure militaire technieken en hadden omstreeks 1230 grote delen van de Baltische staten onder hun controle.¹⁵⁹

De aandacht voorschouf nu naar Pruisen, waar een andere militaire kloosterorde het voortouw in de strijd tegen de heidenen zou nemen. De Teutonische Orde, een kloosterorde die men kan vergelijken met de Tempeliers en zich dus ook hoofdzakelijke concentreerden op de strijd tegen de moslims in de Levant, hadden ook een aantal eigendommen in Duitsland. Het hoofd van deze orde, een voornaam raadsman van Frederik II, wenste het kruisvaren in Pruisen als een soort opleiding te gebruiken voor zijn ridders eer ze zich moesten toeleggen op de strijd tegen de moslims. Hen werd dan ook verweten dat zij zich te veel concentreerden op het onderwerpen van de volkeren uit de regio, in plaats van ze te bekeren. De aanwezigheid van de Teutonische orde zorgde er wel voor dat het principe van de eeuwige kruistocht zich verder kon ontwikkelen en opeenvolgende pausen beloofden de kruisvaarders in die regio de volledige kruistochtaflaat.¹⁶⁰ Pas rond 1280 zou het verzet in Pruisen gebroken worden.¹⁶¹

¹⁵⁸ RILEY-SMITH (J.). The Crusades, a short history. London, Athlone Press, 1987, p. 130.

¹⁵⁹ RILEY-SMITH (J.). Ibidem. p. 131.

¹⁶⁰ RILEY-SMITH (J.). Ibidem. p. 162.

¹⁶¹ RILEY-SMITH (J.). Ibidem. p. 163.

De kruistochten van 1239-1241

Enkele jaren voor het verstrijken van het akkoord dat Frederik II had gesloten tijdens de zesde kruistocht, begon Gregorius IX met de voorbereidingen voor een nieuwe expeditie. Zijn oproep voor een nieuwe kruistocht bracht verschillende reacties met zich mee binnen de verschillende maatschappijen. Zo werden in het westen van Frankrijk verscheidene joodse gemeenschappen, die onder pauselijke bescherming stonden, het doelwit van gewelddadige acties.¹⁶² In Frankrijk kon de paus weer rekenen op een groot enthousiasme, mede omdat hij het bijwonen van kruistochtpreken had verplicht, en in 1239, toen het akkoord afliep, vertrok een leger kruisvaarders naar het Oosten onder leiding van Theobald IV van Champagne.¹⁶³ Eens daar aangekomen, werd besloten om Caïro en Damascus tegelijkertijd aan te vallen, maar een groot deel van het leger werd bij een eerste treffen met de moslimvijand in een hinderlaag gelokt en een aanzienlijk aantal ridders werd gevangengenomen.¹⁶⁴ Theobald zou met de overgebleven strijdkrachten achtereenvolgens met Egypte en Damascus, die onderling in conflict lagen, de krachten meten op het slagveld en aan de onderhandelingstafel. Uiteindelijk kon hij met de Egyptenaren een gunstig akkoord sluiten, waarmee hij onder de andere kruisvaarders maar weinig respect kon afdwingen. Theobald wou vooral de gevangenen bevrijden en negeerde de kritiek. In september 1240 keerde hij terug naar Frankrijk.

Bijna onmiddellijk na het vertrek van Theobald kwam Richard van Cornwall aan met zijn troepenmacht. Hij nam het werk over van Theobald en trachtte de positie van de christenen te verbeteren door een aantal versterkingen her op te bouwen. Zijn leger was veel te klein om een militaire doorbraak te forceren dus concentreerde hij zich vooral op de diplomatieke betrekkingen.¹⁶⁵ Door opnieuw de onderhandelingen te openen met de sultan van Egypte werden de laatste gevangengenomen ridders van Theobald de vrijheid geschonken en de territoriale uitbreidingen door Theobald gehandhaafd. Kort daarop keerde Richard terug naar Engeland.¹⁶⁶

¹⁶² LOWER (M.). The Baron's Crusade: A call to arms and its consequences. Philadelphia, University of Pennsylvania Press, 2005, p. 5.

¹⁶³ RILEY-SMITH (J.). The Crusades, a short history. London, Athlone Press, 1987, p. 154.

¹⁶⁴ RILEY-SMITH (J.). Ibidem. p. 155.

¹⁶⁵ LOWER (M.). The Baron's Crusade: A call to arms and its consequences. Philadelphia, University of Pennsylvania Press, 2005, p. 175.

¹⁶⁶ RILEY-SMITH (J.). The Crusades, a short history. London, Athlone Press, 1987, p. 156.

Politieke kruistochten

De meest omstreden kruistochten van de dertiende eeuw zijn zonder enige twijfel die in Italië tegen de keizer van het Heilig Roomse Rijk. Reeds toen Frederik II op kruistocht was had paus Gregorius IX in samenwerking met Jan van Brienne zijn gebieden in Italië aangevallen onder de dekmantel van een defensieve oorlog tegen de onderdrukker van de Siciliaanse clerici. Toen Frederik II in 1240 op het punt stond zich zowel Zuid als Noord Italië toe te eigenen, predikte Gregorius een kruistocht tegen hem. Deze oproep remde Frederik af en het zette de toon voor een opeenvolging van aanvaringen tussen de twee.¹⁶⁷ Toen Frederik in 1250 overleed hernieuwde Gregorius de kruistochtpreken tegen diens erfgenaam, Conrad IV. De paus had immers zijn zinnen gezet op de verovering van Sicilië, een pauselijk leengoed. Hij deed beroep op Karel van Anjou om deze kruistocht te leiden, die door geldnood de taak graag op zich nam. In februari 1268 had hij Sicilië zo goed als volledig onder zijn controle.¹⁶⁸ Deze politieke kruistochten werden op traditionele wijze door de paus gerechtvaardigd, die zich bewust was van de kritieken op zijn beleid. Men beschuldigde hem er immers van de kruistochtbeweging in te zetten voor zijn eigen doeleinden. Hij benadrukte het belang van de verdediging van de Kerk en het geloof en vergeleek zijn vijanden in Italië met de moslims in Spanje en het Oosten en benadrukte dat hun aanwezigheid het kruisvaren naar de Levant hinderde. Veel historici plaatsen echter vraagtekens bij deze beweegredenen en twijfelen of men deze oorlogen wel als kruistochten mag bestempelen. Men kan echter nergens uit afleiden dat men toen een onderscheid maakte en de populariteit van deze kruistochten is ook opvallend. Zoals eerder opgemerkt is het vrij essentieel de visie van de tijdgenoot in acht te nemen wanneer men een kruistocht wil identificeren. Het feit dat er kritiek werd geuit door tijdgenoten verandert niet veel aan de kwestie aangezien er vaak ook felle kritiek werd gegeven op de kruistochten naar het Oosten. Diegene die kritiek gaven waren dikwijls ook fervente tegenstanders van de paus of individuen voor wie er iets op het spel stond. Slecht nieuws uit de Levant kon de paus danig onder druk zetten, zodat hij verplicht werd vrede te sluiten met zijn christelijke vijanden. Daarnaast werden deze politieke kruistochten ook vaak bestempeld als zijnde voorbereidende expedities op het echte werk en konden ze niet te lang aanslepen.¹⁶⁹

¹⁶⁷ RILEY-SMITH (J.). The Crusades, a short history. London, Athlone Press, 1987, p. 167.

¹⁶⁸ HOUSLEY (N.). The Later Crusades, 1274-1580: from Lyons to Alcazar. New York, Oxford University Press, 1992, p. 238.

¹⁶⁹ HOUSLEY (N.). The Italian Crusades: The Papal-Angevin Alliance and the Crusades Against Christian Lay Powers, 1254-1343. New York, Oxford University Press, 1982, p. 76.

Besluit

Uit dit beknopt historisch overzicht blijkt duidelijk dat tijdens de dertiende eeuw het kruisvaren zijn hoogtepunt had bereikt. Kruisvaren was binnen de Europese maatschappijen gemeengoed geworden en veel toegewijde families leverden al vier of vijf generaties lang de rekruten. De privileges en de statuten van de kruisvaarders waren door de inspanningen van Innocentius III volledig geformaliseerd. Naast de reeds bestaande kruisvaarderaflaat konden de kruisvaarders nu ook rekenen op een aantal belangrijke voordelen op het thuisfront zodat het kruisvaren een iets minder risicovolle onderneming werd.¹⁷⁰ Enerzijds werden hun bezittingen onder pauselijke bescherming geplaatst en konden ze rekenen op een juridische voorkeursbehandeling. Anderzijds konden individuen door het kruis op te nemen hun schulden zien kwijtgescholden worden of hun excommunicatie worden opgeheven. Al deze zaken illustreerden de professionalisering van de beweging. De prediking van een kruistocht werd sinds Innocentius vakkundig georganiseerd en met de inschakeling van gezanten en het gebruik van de bedelmonniken werd de gehele operatie gesystematiseerd. Efficiënte rekrutering en geregulariseerde belastingen resulteerden in een snelle opeenvolging van de verschillende expedities.¹⁷¹

Volgens veel critici van toen en nu trad tijdens de dertiende eeuw ook het verval van de beweging op. Onder Innocentius ontwikkelde zich een kruistochtapparaat dat de organisatie van de expeditie volledig onder de autoriteit van de Kerk bracht. Hoewel het reële gezag over de kruistocht de paus tijdens de expeditie vaak ontsnapte, zagen meer en meer mensen de kruisvaarderlegers als privélegers van de paus om zijn eigen ambities na te streven.¹⁷² In welke mate het enthousiasme van de mensen hierdoor aangetast werd is moeilijk te achterhalen. Wel is duidelijk dat na de vierde kruistocht de rekrutering zich vooral ging focussen op de Franse adel. Dit had waarschijnlijk voor een deel te maken met het getemperde enthousiasme, maar werd ook fel bepaald door de politieke en sociale situatie in de andere landen.¹⁷³

¹⁷⁰ RILEY-SMITH (J.). The Crusades, a short history. London, Athlone Press, 1987, p. 152.

¹⁷¹ RILEY-SMITH (J.). Ibidem. p. 153.

¹⁷² HOUSLEY (N.). Contesting the Crusades. Oxford, Blackwell Publishing, 2006, p. 59.

¹⁷³ HOUSLEY (N.). Ibidem, p. 60.

Vlaanderen tijdens de eerste helft van de 13de eeuw

Inleiding

De dertiende eeuw was voor Vlaanderen een danig turbulente periode dat het zonder meer verbazend is dat men nog de tijd vond om op kruistocht te gaan en nog over de nodige middelen kon beschikken. De eerste helft van die eeuw was een periode van nooit geziene bloei en economische expansie. Belangrijke steden zoals Gent, Brugge en Ieper zagen hun bevolkingsaantal aanzienlijk stijgen en slaagden erin hun invloedssfeer te vergroten.¹⁷⁴ De steden werden machtiger aangezien zij door hun economisch belang ook op politiek vlak een actieve rol wilden spelen. De nieuw opkomende stedelijke gegoede klasse werd meer en meer een geduchte concurrent van de klassieke adel.¹⁷⁵

De binnenlandse politiek werd volledig gedomineerd door de concurrentie tussen de graven, de adel en de steden, waarbij de buurlanden, Frankrijk en Engeland, geregeld tussenbeide kwamen. Engeland zag in Vlaanderen een mogelijke sterke partner in hun conflict met Frankrijk. De Franse koningen wilden op hun beurt vooral de positie van de Vlaamse graven en gravinnen verzwakken, aangezien zij bijzonder opstandige vazallen waren, met misschien nog opstandigere onderdanen. Deze tweestrijd om Vlaanderen tussen die twee grootmachten had zijn gevolgen op de binnenlandse en buitenlandse politiek van het graafschap. Enerzijds zorgde dit voor een intern conflict onder de burgers, omdat sommigen de voorkeur gaven aan een alliantie met Engeland en anderen radicaal pro Frankrijk waren. Anderzijds betekende dit ook dat Vlaanderen geregeld de wapens zou moeten opnemen tegen haar machtige leenheer, met wisselende successen. Ondanks de economische welvaart zouden de Vlaamse graven en gravinnen na 1206 in steeds grotere mate afhankelijk worden van de Franse koning. De verzwakte positie werd op binnenlands vlak uitgebuit door de steden en op deze manier werd in feite tijdens iets meer dan een halve eeuw van bloei en vooruitgang de basis gelegd voor de neergang.¹⁷⁶

¹⁷⁴ NICHOLAS (D.). *Medieval Flanders*. London, Longman, 1992, p. 130.

¹⁷⁵ WARLOP (E.). *The Flemish Nobility before 1300*. Kortrijk, G. Desmet-Huysman, 1975-1976, v. 1, p. 350.

¹⁷⁶ NICHOLAS (D.). *Medieval Flanders*. London, Longman, 1992, p. 150.

Boudewijn IX, graaf en keizer

De dertiende eeuw kende een veelbelovende start voor het graafschap Vlaanderen. Boudewijn, die zowel graaf van Vlaanderen als van Henegouwen was, wordt tot op de dag van vandaag geroemd als een van de meest opmerkelijke graven van zijn dynastie en het was onder zijn leiding dat Vlaanderen een meer autonome koers trachtte te varen. Boudewijn was, mede door zijn opvoeding aan het Duitse hof, minder geneigd om zich zonder meer neer te leggen bij zijn ondergeschikte positie tegenover de Franse koning. Dit werd voor het eerst zichtbaar kort na zijn aanstelling, toen hij de gebieden die bij het huwelijk van zijn zus met Philip Augustus, koning van Frankrijk, als bruidsschat waren afgestaan terug zou claimen. Boudewijn wordt door historici gezien als de machtigste vazal van de Franse koning en gedurende zijn zevenjarig bewind zouden beide heren het regelmatig met elkaar aan de stok krijgen.¹⁷⁷

In 1196 zou Boudewijn een eed van trouw afleggen ten opzichte van leenheer, Philip, maar de toenmalige politieke realiteit in Vlaanderen riep echter om verzet tegen de steeds toenemende inmenging van Franse kant. Hij zocht de steun van de Duitse keizer, Hendrik VI, maar door diens overlijden sloot hij uiteindelijk achtereenvolgens een alliantie met de Engelse koningen Richard en John. In 1200 behaalde hij een aantal belangrijke militaire successen in een poging het territorium dat als bruidsschat was afgestaan terug te winnen. Hij dwong met deze overwinningen enorm veel respect af bij vriend en vijand.¹⁷⁸ De voorkeur die Boudewijn tijdens zijn regering genoot ten opzichte van het Engelse koningshuis zou ook in grote mate het gedrag van de Vlaamse adel beïnvloeden. Hoewel voor economische redenen er reeds lange tijd intense contacten waren tussen Vlaanderen en Engeland, hadden de meeste graven en edelen tot die tijd altijd de voorkeur gegeven aan een alliantie met Frankrijk. Onder Boudewijn ontstond er in Vlaanderen een Engelse partij die zijn openlijke steun genoot en de Engelse koningen bleven nadien grote inspanningen leveren om Vlaamse edelen voor hun kar te spannen. Zowel Richard als John investeerden immense bedragen in leengoed en landsubsidies om hun populariteit in Vlaanderen te doen toenemen. De keuze van de adel werd uiteindelijk vooral bepaald door hun relatie met Boudewijn. Zijn grootste tegenstanders kozen resoluut voor een alliantie met de Franse kroon.¹⁷⁹

¹⁷⁷ NICHOLAS (D.). Medieval Flanders. London, Longman, 1992, p. 75.

¹⁷⁸ WOLFF (R.L.). "Baldwin of Flanders and Hainaut, First Latin Emperor of Constantinople: His Life, Death and Resurrection, 1172-1225." In: Speculum, Vol. 27, No. 3, 1952, p. 283.

¹⁷⁹ NICHOLAS (D.). Medieval Flanders. London, Longman, 1992, p. 76.

In 1186 was Boudewijn getrouwd met Marie, dochter van de graaf van Champagne. Opmerkelijk is dat in de verschillende documenten over het leven van Boudewijn sterk de nadruk wordt gelegd op hoe gelukkig het huwelijk was. Marie was tevens de zus van Theobald van Champagne, de charismatische oorspronkelijke leider van de vierde kruistocht die vroegtijdig was overleden. In verschillende kronieken wordt de toewijding van Boudewijn aan zijn huwelijk beschreven, alsook zijn pogingen om zijn eigen kuisheidsideaal over te dragen op de adel toen zij in Constantinopel vertoefden. In 1202 zouden beide partners het kruis opnemen na de oproep van Innocentius. Zoal reeds eerder aangehaald was de figuur van Boudewijn de ideale kruisvaarder voor Innocentius. Hij was rijk, populair en vooral geen koning die de leiding zou durven overnemen. Marie was echter niet in staat haar echtgenoot meteen te vergezellen omdat zij zwanger was van hun tweede kind. Boudewijn benoemde haar bij zijn vertrek tot regent tot zij in 1204 ook vertrok. De jonge dochters van Boudewijn en het regentschap werden toen eerst overgedragen aan een college van edelen en later aan diens jongere broer en zijn oom.¹⁸⁰

Met betrekking tot het regentschap over Vlaanderen na het vertrek van Boudewijn uit Vlaanderen bestond er lange tijd onenigheid onder historici. Op basis van de oorkonden die dateren uit die periode heeft men kunnen nagaan welke de hoofdrolspelers in Vlaanderen waren tot aan de dood van Boudewijn.¹⁸¹ Bij zijn vertrek was het voor graaf en gravin een uitgemaakte zaak dat Maria Boudewijn achterna zou reizen, van zodra hun jongste dochter Margareta haar eerste verjaardag had gevierd. Maria zou tot die tijd de positie van regentes waarnemen en daarbij worden bijgestaan door een baljuwcollege, dat haar taak dan zou overnemen van zodra zij haar tocht naar het Oosten zou aanvatten.¹⁸² Het grote aantal oorkonden uitgegeven door Maria tussen 1202 en 1204 tonen aan dat zij effectief de macht uitoefende in afwezigheid van haar echtgenoot.¹⁸³ Toen ook Maria Vlaanderen verliet kwam de macht dus in de handen van het baljuwcollege bestaande uit drie voorname edellieden aangevuld met de tevens adellijke Willem van Béthune.

¹⁸⁰ WOLFF (R.L.). "Baldwin of Flanders and Hainaut, First Latin Emperor of Constantinople: His Life, Death and Resurrection, 1172-1225." In: *Speculum*, Vol. 27, No. 3, 1952, p. 288.

¹⁸¹ HENDRICKX (B.). 'Het regentschap over Vlaanderen en Henegouwen na het vertrek van Boudewijn IX (VI) op kruisvaart.' In: *Revue belge de philologie et d'histoire*, Volume 48, 1970, p. 380.

¹⁸² HENDRICKX (B.). *Ibidem*. p. 382.

¹⁸³ PREVENIER (W.). De oorkonden der graven van Vlaanderen. (1191 - aanvang 1206). Brussel, Koninklijke Academie van België, Koninklijke Commissie voor Geschiedenis, 1964, v. 2, nrs. 242, 249, 251, 252, 253, 257, 261, 263, 264, 266.

Zoals blijkt uit de bijlage was hij samen met Boudewijn op kruistocht vertrokken, maar deze laatste had hem terug naar Vlaanderen gestuurd omdat de familie Béthune zeer dicht bij de graaf stond en Willem als een soort vertrouwenspersoon fungeerde.¹⁸⁴ Dit baljuwcollege zou van begin 1204 tot half 1205 het grafelijk gezag vertegenwoordigen. Opvallend is dat gedurende heel die periode de rol van de jongste broer van Boudewijn, Philip van Namen, onduidelijk bleef en hij met geen enkele officiële functie werd bekleed.¹⁸⁵ Pas na de bevestiging van de verdwijning van Boudewijn, medio 1205, zou Philip meer op de voorgrond treden ten koste van het baljuwcollege en hij zou in 1206 officieel regent worden en dit blijven tot zijn overlijden in 1211. De andere broer van Boudewijn, Hendrik, was immers ook meegereisd naar het Oosten en zou er zijn broer opvolgen als keizer van Constantinopel.¹⁸⁶ Hoewel graaf en gravin gepland hadden niet langer dan drie jaar van huis weg te zijn, kwam geen van hen dus nog terug. Marie, die nooit op de hoogte was gebracht van de koerswijziging van de kruistocht, werd ziek tijdens haar tocht naar het Heilige Land en stierf kort na haar aankomst in Akko aan de pest. Boudewijn werd tot keizer van Constantinopel gekroond op negen mei 1204, maar zou in 1205 al vermoord zijn geworden. Omtrent zijn overlijden circuleerden door de hele christelijke wereld heel wat verhalen en deze feiten bleven altijd in een zweem van mysterie gehuld. De verdwijning en dood van Boudewijn kondigde een van de meest tragische hoofdstukken aan in de geschiedenis van Vlaanderen en wordt nog altijd beschouwd als een politieke ramp waarvan Vlaanderen zich niet meer wist te herstellen.¹⁸⁷

Met het overlijden van Boudewijn en Marie kwamen Henegouwen en Vlaanderen nu in handen van hun oudste dochter Johanna. Zij was op dat moment amper vijf jaar oud en over haar toekomst zou zich een heus politiek getouwtrek afspelen tussen haar voogd en de Franse koning. Philip Augustus zou het uiteindelijk op een akkoord gooien met de jongere broer van Boudewijn en zowel Johanna als haar jongere zus Margareta werden onder zijn voogdij in Parijs gehuisvest. Philip van Namen werd hiervoor door tijdgenoten streng veroordeeld en ook moderne historiografen hebben vaak hun afkeuring uitgesproken over zijn laffe gedrag.¹⁸⁸

¹⁸⁴ HENDRICKX (B.). 'Het regentschap over Vlaanderen en Henegouwen na het vertrek van Boudewijn IX (VI) op kruisvaart.' In: *Revue belge de philologie et d'histoire*, Volume 48, 1970, p. 386.

¹⁸⁵ HENDRICKX (B.). *Ibidem*. p. 383.

¹⁸⁶ HENDRICKX (B.). *Ibidem*. p. 392.

¹⁸⁷ NICHOLAS (D.). *Medieval Flanders*. London, Longman, 1992, p. 76.

¹⁸⁸ WOLFF (R.L.). "Baldwin of Flanders and Hainaut, First Latin Emperor of Constantinople: His Life, Death and Resurrection, 1172-1225." In: *Speculum*, Vol. 27, No. 3, 1952, p. 292.

De Vlaamse adel, die toen overwegend pro Engels was, trachtte zich tegen dit akkoord te verzetten en de beide zusjes werden als het ware twee pionnen in een intense machtsstrijd tussen de Vlaamse adel en de Franse koning.¹⁸⁹ De zussen hadden door hun minderjarigheid in dit dispuut over hun toekomst niets te zeggen. Zij waren slechts stille getuigen bij deze politieke manipulatie die hun persoonlijke toekomst en die van Vlaanderen sterk zou bepalen.¹⁹⁰ Philip Augustus was danig gebrand op het voogdijschap over beide jonge vrouwen omdat hij het volledige zeggenschap wou over hun toekomstige huwelijkskandidaten. Zo wou hij het opstandige graafschap Vlaanderen meer in zijn invloedssfeer trekken. Als enige erfgenamen van Boudewijn stond de toekomstige autoriteit van Johanna en Margareta niet ter discussie. Verwacht werd dat beide gravinnen zouden bijgestaan worden door een echtgenoot die de effectieve macht zou uitoefenen, terwijl zij de autoriteit belichaamden die ze als dochters van Boudewijn van bij de geboorte bezaten. Vandaar dat keuze van de toekomstige echtgenoten voor de beide dames een belangrijke politieke kwestie was.¹⁹¹

Johanna zou uiteindelijk in 1212 trouwen met de door Philip Augustus goedgekeurde Ferrand van Portugal. Ferrand, die samen met zijn bruid onderweg naar Vlaanderen door Louis, de zoon van Philip Augustus, gegijzeld zou worden, zou echter geen marionet van de Franse koning worden. Ontstemd door de chantage van Louis, die in ruil voor de vrijlating alle gebieden opeiste die Boudewijn had veroverd, zocht Ferrand al snel contact met Engeland.¹⁹² Toen Philip Augustus in 1203 een invasie van Engeland voorbereidde weigerde Ferrand hem hierbij te helpen. Ook in Vlaanderen zelf was er sprake van verdeeldheid. De adel werd voortdurend het hof gemaakt door Philip Augustus terwijl de steden in steeds grotere mate afhankelijk waren van de handel met Engeland. De creatie van een Franse en een Engelse partij vergrootte de tegenstellingen tussen de Vlamingen.¹⁹³ In 1213 verenigden Engeland en Vlaanderen de krachten tegen een aanval van Frankrijk. De coalitie tussen John en Ferrand boekte aanvankelijk een aantal successen, maar werd in juli 1214 bij Bouvines definitief verslagen door het Franse leger waarbij zich dus ook veel Vlaamse edelen hadden aangesloten.

¹⁸⁹ JORDAN (E.L.). Women, power and religious patronage in the Middle Ages. New York, Palgrave MacMillan, 2006, p. 17.

¹⁹⁰ JORDAN (E.L.). Ibidem. p. 18.

¹⁹¹ JORDAN (E.L.). Ibidem. p. 30.

¹⁹² WOLFF (R.L.). "Baldwin of Flanders and Hainaut, First Latin Emperor of Constantinople: His Life, Death and Resurrection, 1172-1225." In: Speculum, Vol. 27, No. 3, 1952, p. 293.

¹⁹³ NICHOLAS (D.). Medieval Flanders. London, Longman, 1992, p. 153.

Ferrand werd daarop maar liefst twaalf jaar gevangen gehouden in Frankrijk zodat Johanna er alleen voor stond en Vlaanderen in werkelijkheid vanuit Parijs bestuurd werd.¹⁹⁴

De gevangenschap van Ferrand en het overlijden van John betekende ook een stap terug in de relatie tussen Engeland en Vlaanderen. Tijdens het conflict met Philip Augustus had een relatief groot aantal Vlaamse edelen zich aangesloten bij de Vlaams-Engelse alliantie, maar na de nederlaag van 1214 zouden tot 1290 enkel de steden zich nog op Engeland oriënteren.¹⁹⁵ Verschillende pogingen van Johanna om Ferrand vervroegd vrij te krijgen leverden niks op. Philip Augustus wou haar zelfs dwingen te trouwen met een nieuwe, door hem gekozen kandidaat. Pas drie jaar na de dood van Philip Augustus kon Ferrand worden vrijgekocht.¹⁹⁶ Door Ferrand gevangen te houden kon Philip Augustus de jonge gravin in een grote mate afhankelijk maken van de Franse kroon en daarbij kon de pro Franse adel fungeren als een extensie van het koninklijk gezag in Vlaanderen.¹⁹⁷ Zolang Ferrand in leven was kon Johanna ook niet opnieuw huwen, zodat er geen nieuwe man de macht in haar naam zou kunnen uitoefenen. Deze overwegingen zal Philip Augustus zeker gemaakt hebben toen hij weigerde Ferrand vrij te laten. Zijn handelingen werden ingegeven door zijn ambitie om het graafschap Vlaanderen en tevens zijn machtigste vazal aan zijn gezag te onderwerpen.¹⁹⁸

¹⁹⁴ WOLFF (R.L.). "Baldwin of Flanders and Hainaut, First Latin Emperor of Constantinople: His Life, Death and Resurrection, 1172-1225." In: *Speculum*, Vol. 27, No. 3, 1952, p. 293.

¹⁹⁵ NICHOLAS (D.). *Medieval Flanders*. London, Longman, 1992, p. 154.

¹⁹⁶ NICHOLAS (D.). *Ibidem*. p. 155.

¹⁹⁷ JORDAN (E.L.). *Women, power and religious patronage in the Middle Ages*. New York, Palgrave MacMillan, 2006, p. 38.

¹⁹⁸ JORDAN (E.L.). *Ibidem*. p. 39.

Johanna (en Margareta)

De regeerperiode van gravin Johanna was een zeer moeilijke periode voor haar persoonlijk en voor Vlaanderen. Johanna had tijdens haar regering, tussen 1206 en 1244, af te rekenen met een aantal grote problemen. Ze kreeg ondermeer te maken met de constante politieke inmenging van Philip Augustus die zijn greep op Vlaanderen wou verstevigen. Haar verstandhouding met de grote Vlaamse steden was aanvankelijk relatief goed omdat ze hun privileges geregeld uitbreidde, maar de adel zou voortdurend haar gezag uit dagen.¹⁹⁹ Vele Vlaams edelen waren of werden slechts marionetten van het Franse koningshuis en Johanna zou dan ook de grootste moeite kennen om hen haar wil op te leggen. Een van haar grootste tegenstanders, maar met wie ze verplicht diende samen te werken, was Jan II van Nesle, burggraaf van Brugge en een van de eerste leden van de Franse partij die bij de slag bij Bouvines aan Franse zijde had gevochten. Johanna liet zich tijdens haar regering meerdere malen bijstaan door een baljuw die de afwezigheid van een werkelijke graaf op bestuurlijk vlak moest compenseren. Na de nederlaag te Bouvines werd Jan van Nesle aangeduid om deze functie te bekleden.²⁰⁰ Als vazal van de Franse koning was hij voor de wet de gelijke van Johanna en hij gebruikte deze status in 1224 om haar een gigantische som te doen betalen voor zijn rechten op de Brugse kanselarij. Door deze inspanning slaagde Johanna er wel in de machtigste tegenstander van het grafelijk gezag uit Vlaanderen te verwijderen. Jan van Nesle zou zich in Frankrijk vestigen en uitgroeien tot een van de machtigste vazallen van de koning, zijn functie in Vlaanderen werd overgenomen door Arnulf van Oudenaarde.²⁰¹ In Arnulf vond Johanna een behulpzame vertrouwenspersoon die haar tot de terugkeer van Ferrand in al haar beproevingen zou bijstaan. We mogen niet uit het oog verliezen dat zij in 1224 nog altijd maar vierentwintig jaar oud was.²⁰² Tijdens haar regering zou zij nog regelmatig geconfronteerd worden met rebelerende edelen, maar deze zagen hun individuele slagkracht geleidelijk aan dalen naarmate Johanna meer ervaring opdeed. Enkele treffende voorbeelden van deze adellijke rebellie waren de strijd om de tienden van Vlissegem, haar geschil met Jan van Nesle en de constante wrijvingen met haar kanselier.²⁰³

¹⁹⁹ NICHOLAS (D.). Medieval Flanders. London, Longman, 1992, p. 154.

²⁰⁰ LUYKX (T.). Johanna van Constantinopel, gravin van Vlaanderen en Henegouwen. Haar leven (1199/1200-1244). Haar regering (1205-1244), vooral in Vlaanderen. Brussel, Standaard Boekhandel, 1946, p. 149.

²⁰¹ LUYKX (T.). Ibidem, p. 152.

²⁰² LUYKX (T.). Ibidem, p. 155.

²⁰³ LUYKX (T.). Ibidem, p. 164.

Een tweede probleem waarmee Johanna geconfronteerd werd was een familiecrisis door het huwelijk van haar zus Margareta met de Henegouwse edele, Burchard van Avesne. Serieuze vraagtekens konden bij dit huwelijk geplaatst worden want Burchard van Avesne was reeds veertig jaar toen hij in het huwelijksbootje stapte in 1212 met de toen amper tien jaar oude Margareta. De tumultueuze situatie in Vlaanderen toen, met als hoogtepunt de slag bij Bouvines, zorgde er echter voor dat dit huwelijk aan de algemene aandacht ontsnapte.²⁰⁴ Het is echter duidelijk dat het Burchard van meet af aan te doen was om persoonlijk gewin en om zijn eigen politiek fortuin te maken.²⁰⁵ Aanvankelijk had Johanna geen bezwaar tegen de verbintenis, maar toen Burchard een deel van de erfenis van haar vader Boudewijn eiste, ging de verstandhouding er dramatisch op achteruit. Johanna deed er vervolgens alles aan om het huwelijk tussen Burchard, die ook door Philip Augustus was aangeduid, en Margareta kapot te maken. Ze kon Innocentius III en zijn opvolger Honorius III overhalen om het huwelijk te veroordelen op basis van het gegeven dat Burchard een klerikale roeping van tijdens zijn jeugd verzwegen. Margareta en Burchard bleven echter samen en kregen twee kinderen, Jan en Boudewijn. In 1219 werd Burchard, die toen ook al geëxcommuniceerd was en in staat van oorlog verkeerde met Johanna, door haar gevangen genomen.²⁰⁶ In 1221 liet ze hem weer vrij onder de voorwaarde dat hij en Margareta hun huwelijk zouden verbreken. Burchard werd op bedevaart naar Rome gestuurd om zijn excommunicatie ongedaan te maken. Tijdens zijn afwezigheid kon Johanna haar zus Margareta overhalen om in het huwelijk te treden met een andere edele, Willem van Dampierre. Dit huwelijk was natuurlijk veel besproken aangezien het eerste huwelijk van Margareta toen nog niet officieel nietig was verklaard. Margareta en Willem waren bovendien te dicht met elkaar verwant, namelijk binnen de toegelaten graad. Margareta zou ook met Willem kinderen krijgen, waardoor de basis gelegd werd voor een aantal ernstige problemen tijdens haar regeerperiode. De publieke opinie veroordeelde de daden van beide zussen en een algemene ontevredenheid door de politieke tegenslagen en de schandalen onder de heerschappij van de gravin doordrong alle sociale lagen. Er heerste een onrustig klimaat in Vlaanderen en de situatie werd alleen nog maar erger door de verwoestingen van de oorlog tussen Johanna en Margareta, een hongersnood en de verschijning van een valse Boudewijn.²⁰⁷

²⁰⁴ LUYKX (T.). Johanna van Constantinopel, gravin van Vlaanderen en Henegouwen. Haar leven (1199/1200-1244). Haar regeering (1205-1244), vooral in Vlaanderen. Brussel, Standaard Boekhandel, 1946, p. 200.

²⁰⁵ LUYKX (T.). *Ibidem.* p. 206.

²⁰⁶ WOLFF (R.L.). "Baldwin of Flanders and Hainaut, First Latin Emperor of Constantinople: His Life, Death and Resurrection, 1172-1225." In: Speculum, Vol. 27, No. 3, 1952, p. 293.

²⁰⁷ WOLFF (R.L.). Ibidem. p. 294.

In Vlaanderen was er nog veel onduidelijkheid over de verdwijning van Boudewijn. Berichten over zijn dood waren nooit echt bevestigd en vanaf 1225 begonnen de geruchten de ronde te doen dat Boudewijn nog leefde en terug in Vlaanderen was. Boudewijn was in Vlaanderen een legendarisch figuur geworden in het populaire volksgeloof en de door de oorlogen en hongersnoden hoopte men sterk dat hij werkelijk was teruggekeerd. In 1224 werd een bedelaar opgemerkt in een klein Vlaams dorpje door een lokale edele waarover al gauw verschillende geruchten de ronde deden. Hoewel de man zelf beweerde geen kruisvaarder te zijn had de massa er zichzelf al gauw van overtuigd dat hij Boudewijn was. Het gerucht verspreidde zich aanvankelijk langzaam, maar nadat Burchard van Avesne en Philips van Namen, de jongere broer van Boudewijn, de bedelaar hadden ontmoet en er van overtuigd waren dat hij daadwerkelijk Boudewijn was, schaarden veel edelen zich achter hen. Boudewijn, die toen reeds twintig jaar weg was uit Vlaanderen, was nog altijd vele malen populairder dan zijn kibbelende dochters. In 1225 besloot de bedelaar, die tot dan toe altijd had ontkend, dan toch maar door het leven te gaan als Boudewijn en in korte tijd had hij in alle sociale lagen van de maatschappij een grote hoeveelheid volgelingen. De bedelaar was in feite een stuk kleiner dan Boudewijn en sprak gebrekkig Frans, maar het merendeel van de volgeling bleef blind voor deze verschillen.²⁰⁸ Het nieuws van zijn terugkeer zorgde voor grote vreugde-uitbarstingen bij het volk en veroorzaakte ook het nodige oproer en onlusten. De valse Boudewijn, Bertrand genaamd, nam vervolgens contact op met Johanna om ook haar op de hoogte te stellen van zijn terugkeer. Zowel Johanna en de nieuwe Franse koning Lodewijk VIII stuurden hun vertrouwelingen naar Bertrand om de zaak te onderzoeken. Beide hoopten op basis daarvan hem te kunnen identificeren als een bedrieger want Johanna wenste haar titel niet te verliezen en Lodewijk wou zijn greep op Vlaanderen niet zien verzwakken. Tegen die tijd was er al een onomkeerbare dynamiek in werking getreden waarbij het gros van de Vlaamse steden zich achter de valse Boudewijn hadden geschaard. Er werd wanhopig gezocht naar oude kennissen van Boudewijn die de bedrieger zouden kunnen ontmaskeren, maar de massa hechtte geen waarde aan hun oordeel. Zij zagen achter deze kennissen een poging van Johanna om haar titel en macht niet te verliezen en keerden zich tegen de gravin. Wat volgde was een burgeroorlog waarbij beide kampen grote verwoestingen aanbrachten op het platteland doorheen Vlaanderen. Aangezien nagenoeg alle steden zich achter de valse Boudewijn hadden geschaard, werd Johanna verplicht naar Parijs te vluchten.²⁰⁹

²⁰⁸ WOLFF (R.L.). "Baldwin of Flanders and Hainaut, First Latin Emperor of Constantinople: His Life, Death and Resurrection, 1172-1225." In: *Speculum*, Vol. 27, No. 3, 1952, p. 295.

²⁰⁹ WOLFF (R.L.). *Ibidem*. p. 296.

In Parijs trachtte Johanna de steun van Lodewijk te verkrijgen in ruil voor financiële en territoriale concessies. De twee machtige burenen van Vlaanderen, Engeland en Frankrijk, zagen hun kans schoon om de tegenstellingen in het graafschap in hun voordeel uit te buiten. In Engeland werd de valse Boudewijn erkent dus kon Johanna haar positie enkel maar vrijwaren met de steun van Frankrijk.²¹⁰ Lodewijk stuurde zijn tante, een jongere zus van Boudewijn, naar Vlaanderen om te achterhalen of de bedelaar een bedrieger was. Zij had haar broer in drieëntwintig jaar niet meer gezien en was niet in staat een oordeel te vellen. Ze slaagde er wel in de valse Boudewijn te overhalen op audiëntie te komen bij Lodewijk. Ondertussen was de bedelaar op een soort triomftocht doorheen Vlaanderen getrokken, een triomftocht die gepaard ging met enorme pracht en praal en die overal enthousiast werd onthaald. Toen de valse Boudewijn bij Lodewijk werd ontvangen onderwierp de sceptische Franse koning de valse graaf aan een aantal zeer specifieke vragen die de waarheid over zijn identiteit zouden moeten onthullen. De bedelaar viel compleet door de mand en men kwam er achter dat hij niet aan zijn proefstuk toe was, maar zich in het verleden al voor andere edele persoonlijkheden had voorgedaan.²¹¹ Bertrand vluchtte daarop terug naar Vlaanderen, maar het nieuws van zijn bedrog verspreidde zich snel en hij verloor zijn adellijke aanhang. Het gewone volk geloofde echter nog in de valse Boudewijn en ze hielpen hem ontsnappen. Op advies van de aartsbisschop Engelbert van Keulen probeerde hij vervolgens naar Rome te vluchten om zijn verhaal voor te leggen aan de paus, maar hij werd voor hij daar aankwam gearresteerd.²¹² Johanna liet de opstandelingen boetten voor hun verraad en verzamelde genoeg geld in om Lodewijk de beloofde som te betalen en haar man, Ferrand, vrij te kopen. De valse Boudewijn werd aan Johanna uitgeleverd, die hem liet martelen om een bekentenis los te weken en uiteindelijk werd hij opgehangen. Ondanks de bekentenis bleef een groot percentage van het gewone volk rotsvast overtuigd dat de bedelaar hun geliefde graaf was en deze hele historie maakt van Johanna een van de meest controversiële figuren in de Vlaamse geschiedenis.

De episode van de valse Boudewijn veroorzaakte de zwaarste binnenlandse crisis die Johanna tijdens haar regering zou kennen. Aanvankelijk genoot de valse Boudewijn de steun van een groot deel van de Vlaamse adel. Het is daarbij onduidelijk of zij zijn verhaal geloofden of dat zij de situatie gewoon wilden uitbuiten om gravin Johanna aan het wankelen te brengen.

²¹⁰ LUYKX (T.). Johanna van Constantinopel, gravin van Vlaanderen en Henegouwen. Haar leven (1199/1200-1244). Haar regeering (1205-1244), vooral in Vlaanderen. Brussel, Standaard Boekhandel, 1946, p. 232.

²¹¹ WOLFF (R.L.). "Baldwin of Flanders and Hainaut, First Latin Emperor of Constantinople: His Life, Death and Resurrection, 1172-1225." In: Speculum, Vol. 27, No. 3, 1952, p. 297.

²¹² WOLFF (R.L.). Ibidem. p. 298.

Johanna had in ieder geval een groot aantal adellijke tegenstanders, zodat het zelfs aanneembaar is te geloven dat de valse Boudewijn hun creatie was om de oppositie tegen Johanna te verenigen.²¹³ Als met name Burchard van Avesne, die toch voldoende redenen had om een wrok te koesteren tegen Johanna, als een van de eerste de bedelaar bestempelde als zijnde de echte Boudewijn; dan mag het duidelijk zijn dat Bertrand wel een handig instrument was in de handen van de vijanden van de gravin.²¹⁴ De sociale impact van de verschijning van de valse Boudewijn was echter het grootste probleem. De massa hoopte, dat met de terugkeer van Boudewijn er weer een voortvarende periode zou aanbreken voor Vlaanderen. Wat hoogstwaarschijnlijk was begonnen als adellijk complot evolueerde naar iets wat veel weg had van een proletarische revolutie en een opstand van de steden tegen de gravin. Veel edelen zouden al voor de ontmaskering van de bedrieger hun steun voor de valse Boudewijn stopzetten omdat de sociale onrust ook voor hen nefaste gevolgen had. Op politiek vlak zorgde de episode van de valse Boudewijn voor de toename van de Franse invloed in het graafschap Vlaanderen nadat Johanna de hulp van Lodewijk had moeten inroepen om de controle over het graafschap niet te verliezen.

Het relaas over de valse Boudewijn illustreert, samen met de problemen die Johanna had met haar zus en de adel, hoe het vertrek van Boudewijn en Marie uit Vlaanderen en hun overlijden in het Oosten het graafschap in een diepe crisis stortte. Johanna, die het tijdens haar regering lang zonder de steun van haar echtgenoot Ferrand moest stellen, was vele malen minder geliefd dan haar vader. De regeringsjaren van Boudewijn waren voor de Vlamingen een periode van relatieve stabiliteit, welvaart en veiligheid en hij was tevens in staat geweest de Franse invloed te beperken. Onder Johanna was er echter voortdurend onrust door schandalen, oorlogen, inmenging van de Franse koning, hongersnoden en viel het graafschap ten prooi aan externe agressie en interne chaos.²¹⁵ De vrijkoping van Ferrand betekende een lichte verbetering maar de greep van de Franse kroon bleef evenwel verstikkend. Haar relatie met de adel verbeterde maar oude en nieuwe problemen bleven de kop opsteken. Na de dood van Ferrand zou zij opnieuw worden bijgestaan door Arnulf alsook door haar jongere zus Margareta tot haar 2de huwelijk.²¹⁶

²¹³ WOLFF (R.L.). "Baldwin of Flanders and Hainaut, First Latin Emperor of Constantinople: His Life, Death and Resurrection, 1172-1225." In: *Speculum*, Vol. 27, No. 3, 1952, p. 295.

²¹⁴ LUYKX (T.). *Johanna van Constantinopel, gravin van Vlaanderen en Henegouwen. Haar leven (1199/1200-1244). Haar regering (1205-1244), vooral in Vlaanderen*. Brussel, Standaard Boekhandel, 1946, p. 225.

²¹⁵ WOLFF (R.L.). "Baldwin of Flanders and Hainaut, First Latin Emperor of Constantinople: His Life, Death and Resurrection, 1172-1225." In: *Speculum*, Vol. 27, No. 3, 1952, p. 300.

²¹⁶ LUYKX (T.). *Johanna van Constantinopel, gravin van Vlaanderen en Henegouwen. Haar leven (1199/1200-1244). Haar regering (1205-1244), vooral in Vlaanderen*. Brussel, Standaard Boekhandel, 1946, p. 236.

De regering van Margareta, van 1244 tot 1278, was minstens even turbulent als die van haar oudere zus. Zo keerde ze zich openlijk af van Engeland zonder een duidelijk pro Frans standpunt in te nemen. De problemen die volgden uit de complicaties van haar twee huwelijken waren echter niet volledig haar verantwoordelijk. Johanna had haar immers gedwongen te hertrouwen met Willem van Dampierre nadat ze al in het huwelijk was getreden met Burchard van Avesne en met hem twee kinderen had verwekt.²¹⁷ Toen Margareta na het overlijden van haar zus in 1244 gravin van Vlaanderen werd, was ze reeds weduwe en zouden haar zonen uit het huwelijk met Burchard zowel Vlaanderen als Henegouwen opeisen. De Franse koning, Lodewijk, zou in 1246 Vlaanderen toewijzen aan de Dampierres en Henegouwen aan de Avesnes, maar geen van beide partijen kon zich verzoenen met deze regeling. Wat volgde was een uitputtend conflict tussen beide kampen dat de Vlaamse binnenlandse politiek zou domineren tot 1323.²¹⁸

Aan het latere leven van Johanna, met name haar regeerperiode als weduwe en haar 2de huwelijk met Thomas van Savoye, en de regering van Margareta wordt minder aandacht besteed omdat de twee belangrijkste kruistochten uit die periode, de vijfde en de zesde, dan al een tijdje achter de rug zijn. Van Margareta is bekend dat haar zonen uit haar tweede huwelijk, Willem en Gwijde van Dampierre deelnamen aan de zevende (Willem) en de achtste (Gwijde) kruistocht. Deze expedities vallen echter buiten de onderzoeksperiode met betrekking tot de rekrutering maar zijn voor de volledigheid wel opgenomen in het overzicht van de kruistochten. Het spreekt voor zich dat, ondermeer door de verzwakte positie van Vlaanderen ten opzichte van Frankrijk die dateert van de turbulente periode onder Johanna, beide opeenvolgende mederegenten en graven de oproep van Lodewijk IX en de paus niet konden negeren.²¹⁹

²¹⁷ NICHOLAS (D.). Medieval Flanders. London, Longman, 1992, p. 156.

²¹⁸ NICHOLAS (D.). Ibidem. p. 157.

²¹⁹ BLOCKMANS (W.). 'Flanders.' In: ABULAFIA (D.), The New Cambridge Medieval History V, Cambridge, Cambridge University Press, 1999, p. 407.

Rekrutering in Vlaanderen

Inleiding

Wanneer men de rekrutering voor de kruistochten wenst te bestuderen is het essentieel de motivaties van de kruisvaarders te identificeren. Wat zette zoveel mannen en vrouwen aan tot het deelnemen aan een dergelijke onaangename, kostelijke en gevaarlijke onderneming? Deze motieven zijn al sinds het ontstaan van de kruisvaarderbeweging onderwerp van discussie. De meest populaire motivaties, waarvan men tot op heden geloofde dat ze een belangrijke invloed hadden op de rekrutering zijn het ideologisch, religieus aspect en het vooruitzicht op mogelijke materiële rijkdom. Naarmate men meer te weten kwam over de exacte omstandigheden waarin de kruistochten plaatsvonden, leek die laatste motivatie echter steeds minder aannemelijk.²²⁰ De uitgaven die een kruisvaarder moest doen om zijn of haar expeditie te financieren, overstegen bijna altijd de materiële rijkdom die men tijdens de expeditie kon verwerven. Door de hoge mortaliteit bij de dieren was het praktisch al bijna onmogelijk grote hoeveelheden kostbare voorwerpen over dergelijke grote afstanden te transporteren. Kruisvaarders beperkten zich dan ook hoofdzakelijk tot het meenemen of stelen van relieken waar ze de kerken in hun thuislanden mee overstelpen. Na de vierde kruistocht zou er, door de complete plundering van Constantinopel in 1204, een lucratieve reliekenhandel ontstaan in Europa.²²¹ Uiteraard zijn er uitzonderingen op de regel, maar algemeen wordt toch aangenomen dat: ‘paupers could not become crusaders, but crusaders could become paupers.’²²² De religieuze en ideologische motivatie is in zekere zin zowel een hoogst persoonlijke als een collectieve motiverende factor. Omdat een kruistocht zo sterk steunde op de pelgrimstraditie en het onderscheid soms moeilijk te maken was, namen mensen, geïnspireerd door hun individuele geloofsbeleving en vaak door hun angsten, het kruis op. De ideologische krachten zorgden er daarnaast ook voor dat het kruisvaren de culturele waarden van de westerse maatschappij zou penetreren, waardoor het geaccepteerd werd als zijnde een kenmerkende eigenschap van een bepaalde sociale klasse.

²²⁰ RILEY-SMITH (J.). The First Crusaders, 1095-1131. Cambridge, Cambridge University Press, 2008, p. 15.

²²¹ RILEY-SMITH (J.). The Oxford Illustrated History of the Crusades. New York, Oxford University Press, 1995, p. 73.

²²² TYERMAN (C. J.). England and the crusades, 1095-1588. Illinois, University of Chicago Press, 1988, p. 172.

Dit had dan weer zijn invloed op de collectieve respons van die klasse wanneer een nieuwe kruistocht werd gepredikt.²²³

Naast deze klassieke motivaties zijn er nog een aantal andere factoren geïdentificeerd die een invloed konden hebben op de rekrutering. Zo zijn er vandaag nog historici die geloven dat de kruistochten een soort van kolonisatiepogingen waren, waarbij men zich in de nieuwe gebieden wou settelen. De druk die een overschot aan mannelijke erfgenamen op het patrimonium uitoefende, probeerde men te verlichten door deze erfgenamen hun geluk ergens anders te laten beproeven. Een kruistocht was echter een dergelijk financieel risico dat deze stelling wordt betwist.²²⁴ In het onderdeel over de adellijke crisis zal hier nog dieper op worden ingegaan. Een kruistocht wordt door sommigen ook beschouwd als een gigantische plundertocht. Aangezien het onmogelijk was om rekruten zorgvuldig te selecteren, waren er uiteraard altijd gewelddadige individuen die er louter op uit waren een zo groot mogelijke buit voor zichzelf te vergaren. Tijdens het merendeel van de kruistochten werden de meeste kruisvaarders ook gedwongen tot plundering omdat er geen effectief bevoorradingssysteem was. Voor enkelingen golden deze plunderingen dus ook als motivatie.²²⁵ Een algemeen geldende motivatie voor de gehele westerse maatschappij bestaat dus in feite niet. Iedere kruisvaarder had zijn of haar eigen beweegredenen. Daarnaast speelden ook nog andere factoren een rol bij het bepalen van de motivatie van een individu. Zo hadden leden van de adellijke klasse vaak andere beweegredenen dan het gewone volk. Ook de maatschappij waarin men leefde kon een belangrijke invloed uitoefenen.²²⁶ Zo zal de turbulente dertiende eeuw in Vlaanderen zonder twijfel zijn gevolgen hebben gehad voor de rekrutering, maar dit zal verder worden besproken.

Aangezien het kruisvaren tijdens de dertiende eeuw een overwegend adellijke aangelegenheid was, kan men voor deze sociale klasse een aantal specifieke motiverende of demotiverende factoren gaan onderscheiden.²²⁷ In dit onderdeel zullen drie belangrijke factoren, motieven besproken worden die een cruciale invloed hadden op de rekrutering voor de kruistochten in Vlaanderen: de adellijke crisis, de hervormingen van Innocentius III en de gevolgen voor vrouwelijke participatie en het belang van familie, verwantschap en traditie.

²²³ RILEY-SMITH (J.). The Oxford Illustrated History of the Crusades. New York, Oxford University Press, 1995, p. 50.

²²⁴ DUBY (G.). The Chivalrous Society. Berkeley, University of California Press, 1981, p. 120.

²²⁵ RILEY-SMITH (J.). The First Crusaders, 1095-1131. Cambridge, Cambridge University Press, 2008, p. 20.

²²⁶ RILEY-SMITH (J.). Ibidem. p. 21.

²²⁷ HOUSLEY (N.). Contesting the Crusades. Oxford, Blackwell Publishing, 2006, p. 86.

De adellijke crisis van de vroege dertiende eeuw

De tumultueuze dertiende eeuw had ernstige gevolgen voor de adel. De groeiende steden ontnamen de adel een groot deel van haar macht en invloed. De stedelijke economieën bloeiden door onder andere de textielhandel met Engeland, en de toegenomen economische slagkracht van de stedelingen ging uiteraard gepaard met een zekere machtswellust en het afdwingen van nieuwe privileges. Na het eerste kwart van de dertiende eeuw slaagde de adel er ook niet meer in een succesvolle opstand tegen het graaflijk gezag op poten te zetten, ondanks de vele kopzorgen van de gravinnen zoals al eerder is aangehaald.²²⁸ De adellijke crisis tijdens de dertiende eeuw was echter niet louter een rechtstreeks gevolg van die woelige periode, maar is ook toe te schrijven aan een structureel probleem waarvan de gevolgen zich dan pas zouden manifesteren. Tijdens deze dertiende eeuw zag de adel haar macht en vrijheid, haar militaire exclusiviteit en haar bezittingen afnemen. Het proces van de afname van haar bezittingen, dat hieronder besproken zal worden, zorgde ervoor dat de adel op termijn ondermeer te kampen had met groeiende financiële problemen. Deze financiële problemen maakten het kruisvaren voor veel edellieden een bijna onmogelijke onderneming. Een kruistocht was, zelfs wanneer een familie financieel gezond was, al een enorm riskante onderneming die een grote hap uit de schatkist van de adellijke familie kon nemen. De financiële problemen die de adel zou kennen tijdens de dertiende eeuw hadden tot gevolg dat een kruistocht voor zeer veel Vlaamse adellijke families een financiële ramp werd. Het risico van een mogelijk failliet zou uiteraard het aantal adellijke kruisopnames en het enthousiasme voor kruistochten in Vlaanderen beïnvloeden.²²⁹

De adellijke levensstijl

De geldnood die de Vlaamse adel tijdens de dertiende eeuw kende was dus het gevolg van een structureel probleem, in het bijzonder de levensstijl van deze stand. Iemand die lid was van de adellijke stand achtte zijn of haar leven te leiden volgens een aantal vaststaande gedragspatronen. Zo was het naar buiten komen met diens rijkdom, het uiterlijk vertoon, een centraal gegeven en de edelen hielden er dan ook van om zich als rijke lui voor te doen en dus ook op grote voet te leven.

²²⁸ WARLOP (E.). The Flemish Nobility before 1300. Kortrijk, G. Desmet-Huysman, 1975-1976, v. 1, p. 342.

²²⁹ WARLOP (E.). Ibidem, p. 353.

Veel kinderen uit adellijke families hadden rond de dertiende eeuw echter te kampen met de gevolgen van de verspilzucht van hun voorouders. De meeste adellijke heren uit die tijd waren ook ridders en zij spendeerden enorm veel geld aan hun wapenuitrusting en de expedities waaraan zij deelnamen. De beurzen van adellijke families die reeds een aantal generaties kruisvaarders hadden geleverd waren tegen de dertiende eeuw al behoorlijk leeg. De Franse koning Filip augustus trachtte hiertegen een aantal maatregelen te nemen. Zo werden de schulden die kruisvaarders hadden gemaakt om een kruistocht te financieren, geblokkeerd gedurende een periode en moesten diegenen die het kruis hadden opgenomen geen interest betalen op een lening. Toch moesten veel Vlaamse edelen tijdens de expeditie nog door hun graaf van de nodige levensmiddelen voorzien worden, een kruistocht slorpte immers altijd meer geld op dan verwacht.²³⁰ Om hun exuberante levensstijl te blijven financieren namen de adellijke families enkele halve maatregelen die op termijn hun chronische geldnood enkel zouden doen toenemen.

Een van die maatregelen die de adellijke families namen, was het verkopen en verpanden van hun goederen en gebieden.²³¹ De verkoop van deze gebieden alsook het erfrecht in Vlaanderen zorgden ondermeer voor een versnippering van het familiepatrimonium en dus een daling van de inkomsten. De 'Lex Salica', die in West-Europa stilaan plaats zou moeten ruimen voor het eerstgeboorterecht of primogenituur, bepaalde immers dat bezittingen gelijk dienden te worden verdeeld onder de nakomelingen, met dus versnippering tot gevolg.²³² Deze versnippering trachtte men tegen te gaan door de invoering van het eerstgeboorterecht, volgens welke de oudste mannelijke erfgenaam het volledige patrimonium erfde.²³³ In een maatschappij waar geweld endemisch aanwezig was, kwam het regelmatig voor dat een adellijke familie geen mannelijke erfgenaam had. Dit gaf vrouwelijke telgen de kans om het familiaal patrimonium te erven, zoals het geval was bij Johanna en Margareta van Vlaanderen.²³⁴ Een oplossing diende dan wel te worden gevonden voor de overige telgen. Voor sommigen zou de familie een kruistocht moeten financieren want niet elke adellijke zoon voelde zich geroepen om in een klooster in te treden. Die zoon kon dan nieuwe rijkdommen vergaren tijdens de expeditie of zich zelfs vestigen in het Heilige Land, wat de familie zeer ten goede zou komen.

²³⁰ WARLOP (E.). The Flemish Nobility before 1300. Kortrijk, G. Desmet-Huysman, 1975-1976, v. 1, p. 353.

²³¹ WARLOP (E.). Ibidem. p. 355.

²³² WARLOP (E.). Ibidem. p. 356.

²³³ JORDAN (E.L.). Women, power and religious patronage in the Middle Ages. New York, Palgrave MacMillan, 2006, p. 19.

²³⁴ JORDAN (E.L.). Ibidem. p. 20.

Zelfs de dood van een jonge telg tijdens een kruistocht kon gunstig zijn om de erfeniskwestie op te lossen. Het eenmalig financieren van zo'n kruistocht voor een telg was op termijn gunstiger dan de het patrimonium te moeten opdelen, maar het bleef een enorm kostelijke aangelegenheid waarvoor veel families zich in de schulden moesten jagen. Het huis van Béthune bijvoorbeeld was een van de grootste Vlaamse adellijke families, die ook een belangrijke rol speelde in het Heilige Land, en hoewel zij aanvankelijk nog aan de crisis leken te ontsnappen, zouden zij in het tweede kwart ook financiële moeilijkheden ondervinden en hun grondreserves moeten aanspreken. Net als zoveel andere adellijke families tijdens de dertiende eeuw werden zij meegesleept in een kringloop van lenen, verpanden en verkopen. Omstreeks 1230 was het een algemeen verschijnsel geworden dat de adellijke families goederen en landen verkochten om hun schuldenberg te reduceren.²³⁵ De remedie tegen de geldnood was in feite erger dan de kwaal en voor vele jonge edelen was het erven van de schulden van hun vader een doodgewone zaak geworden.²³⁶ Tijdens de dertiende eeuw rezen er voortduren moeilijkheden binnen adellijke families bij de verdeling van de landerijen en de betaling van bruidschatten. De verkoop van eigendommen en het erfrecht zorgde ervoor dat opeenvolgende generaties binnen eenzelfde adellijke familie het met steeds minder moesten stellen. Veel jongere zonen klaagden dat de erfenis die hen werd toegekend niet voldoende was om te overleven, vaak omdat zij daar dus ook nog een aanzienlijk schuldenberg van hun vader bovenop kregen.²³⁷

De adel werd tijdens de dertiende eeuw dus geplaagd door een chronische en groeiende geldnood die veroorzaakt werd door hun dagdagelijkse verplichtingen, hun buitensporige levensstijl, een slecht beheer van hun patrimonium, hoge uitgaven voor de kruistochten en andere militaire expedities. Om aan deze noden te voldoen moest men dus grote sommen geld lenen en zich in de schulden jagen. Deze schulden werden dan vaak terugbetaald door de verkoop van goederen, landen en rechten waardoor de verarming dus een structureel probleem werd en de positie van de adel binnen de maatschappij steeds meer zou verzwakken. De levensstijl van de adel tijdens de dertiende eeuw verschilde in weinig opzichten met die van adel tijdens de elfde en twaalfde eeuw, maar tijdens die eeuwen was er geen sprake van een verarming.

²³⁵ WARLOP (E.). The Flemish Nobility before 1300. Kortrijk, G. Desmet-Huysman, 1975-1976, v. 1, p. 357.

²³⁶ WARLOP (E.). Ibidem. p. 358.

²³⁷ WARLOP (E.). Ibidem. p. 359.

De steeds hogere kost van oorlogsvoering door technologische vooruitgang en de snel opkomende geldeconomie tijdens de dertiende eeuw zou echter de zwakke punten van de economische positie van de adel bloot leggen.²³⁸

Er was sprake een sterke afname van het eigengoed van de adel om openstaande schulden mee te betalen. Dit eigengoed of allodium omvatte de oudste eigendommen van de familie.²³⁹ De Vlaamse graven en gravinnen probeerden de verkoop van deze eigengoederen echter te beperken. Grote stukken van het eigengoed van veel Vlaamse edelen werden tijdens de dertiende eeuw in bruikleen gegeven of verkocht aan rijke stedelingen. Delen van het eigengoed werden geregeld gebruikt als onderpand bij leningen die niet konden worden terugbetaald, zodat het eigengoed ten slotte verkocht werd om die schulden te dekken. Vaak werden deze eigengoederen verkocht aan kerkelijke instellingen. De Vlaamse graven zouden deze tendens trachten tegen te gaan door zelf de voornaamste koper en lener te worden van deze eigengoederen. Dit was voor beide partijen een relatief gunstige oplossing. De graaf kon zo zijn eigen eigengoed uitbreiden terwijl de adel hiervoor een aardige vergoeding kon opstrijken. Niettegenstaande deze maatregelen zou het eigengoed van de adel tijdens de dertiende eeuw fel verminderen.²⁴⁰ Wanneer een adellijk familie door schulden geplaagd werd gingen ze ook vaak de gronden die ze in leen hadden doorverkopen. Dit was echter een zeer inefficiënte manier om de structurele schulden te doen afnemen. Door gronden te verkopen die men leende verloor men niet enkel het bezit en gebruik ervan, maar men was ook verplicht de eigenaar van de gronden te vergoeden en daarvoor werd men dus vaak gedwongen eigengoed te verkopen of af te staan. Op die manier werd de reserve van die adellijke familie op twee plaatsen tegelijk aangesneden.²⁴¹ Margareta zou verschillende maatregelen nemen om deze praktijken tegen te gaan omdat het verkopen van leengoederen ook nefaste gevolgen had voor het graaflijk bezit. De gronden die adellijke families in leen hadden waren vaak eigendom van de gravin en door de verkoop ervan werd haar patrimonium ook gevoelig kleiner.²⁴² Een derde en laatste manier van de adel om hun schulden af te betalen was de verkoop van kerkelijke tienden. De Kerk was voordien al enorm bedrijvig geweest om haar goederen te heroveren, maar waar dit vroeger zeer moeilijk was, werd de Kerk nu geholpen door het chronische geldgebrek van de adel.²⁴³

²³⁸ WARLOP (E.). The Flemish Nobility before 1300. Kortrijk, G. Desmet-Huysman, 1975-1976, v. 1, p. 360.

²³⁹ WARLOP (E.). Ibidem. p. 365.

²⁴⁰ WARLOP (E.). Ibidem. p. 368.

²⁴¹ WARLOP (E.). Ibidem. p. 372.

²⁴² WARLOP (E.). Ibidem. p. 373.

²⁴³ WARLOP (E.). Ibidem. p. 379.

Naast het verlies van hun gronden zag de Vlaamse adel haar inkomsten gestaag afnemen. Deze bestonden voor een groot deel uit vastgestelde cijnzen en renten. Door de opkomst van de geldeconomie zou de waarde van goederen en gronden echter sterk fluctueren. Veel adellijke families hielden hier geen rekening mee en verkochten goederen en landerijen onder hun waarde en pasten de cijnzen en renten niet aan. Hier ligt een van de grandoorzaken van de economische achteruitgang van de adel. De ontwaarding van de cijnzen, door de devaluatie van het geld tijdens de dertiende eeuw, verminderde de koopkracht van de adel. Aangezien zij voor zichzelf geen nieuwe bronnen van inkomsten konden creëren geraakte de stand dus in geldnood. Bijgevolg werd de adel verplicht leningen aan te gaan bij stedelingen of kerkelijke instellingen die ze in feite niet konden terugbetalen waardoor ze verplicht werden hun gronden te verkopen.²⁴⁴ Dit was echter geen oplossing voor het probleem. De adel bleef zich concentreren op haar klassieke inkomstenbronnen waardoor de economische bloei en de opkomst van de geldeconomie tijdens de dertiende eeuw aan hen voorbij ging. Zij dwongen zichzelf daarmee telkens weer in de schulden en na de afbetaling door de verkoop van hun eigendom herbegon deze kringloop.²⁴⁵

De interne oorzaak van de crisis

Het feit dat de adel geen rol speelde in de bloeiende geldeconomie en ook niet in staat was, in tijden van financiële crisis, alternatieve bronnen van inkomsten aan te boren, kan men verklaren door een factor die inherent verbonden was met de stand tijdens de dertiende eeuw. De adellijke stand bestond toen namelijk hoofdzakelijk uit ridders en herenboeren. Volgens de sociale codes van de dertiende eeuw hadden ridders hun specifieke taken en verplichtingen en was geleerdheid en geletterdheid een eigenschap van geestelijken. Deze overheersende opvatting had echter tot gevolg dat er een tekort aan intellectuele vorming was bij de adel. Jonge edellieden die toch naar een abdijschool gingen, waren vaak niet de meest gemotiveerde pupillen. Aangezien hun geboorte binnen de adellijke stand in grote mate hun toekomst al had bepaald, vonden zij weinig voldoening in het leren van onder andere de Latijnse taal. Hun toekomst als ridder lag immers ondermeer op het slagveld, waar daden boven woorden stonden.²⁴⁶ Er waren uiteraard uitzonderingen, maar in het algemeen was de dertiende-eeuwse adel niet al te bekommerd om scholing. Dit gebrek aan intellectuele vorming had wel vrij zware gevolgen voor de stand.

²⁴⁴ WARLOP (E.). The Flemish Nobility before 1300. Kortrijk, G. Desmet-Huysman, 1975-1976, v. 1, p. 382.

²⁴⁵ WARLOP (E.). Ibidem. p. 383.

²⁴⁶ WARLOP (E.). Ibidem. p. 418.

Door hun analfabetisme verloren zij immers terrein op de stedelingen die reeds in de twaalfde eeuw het nut van lezen, schrijven en rekenen hadden ingezien. De adel was, door dat gebrek aan intellectuele vorming, niet in staat nieuwe economische terreinen te verkennen en te concurreren met de stedelijke elites wat ten koste ging van hun macht.²⁴⁷ Ook de creatie van een nieuw soort ambtenaar, de baljuw, door de Franse koning Filips Augustus, vestigde de nadruk op de problematiek van de gebrekkige scholing bij de adel. De baljuw werd in tegenstelling tot andere grafelijke ambtenaren niet aangesteld voor het leven, dus wie slecht presteerde kon afgezet worden. Om de taken van een baljuw te vervullen was het noodzakelijk dat men geletterd was. Dit betekende dat men hiervoor bijna niemand kon rekruteren uit de adellijke rangen. Er werd dus een nieuw bestuurlijk kader gecreëerd zonder de actieve deelname van de adel en dit had tot gevolg dat zij uit het dagelijks bestuur van het graafschap verdrongen werden.²⁴⁸ De adel weigerde zich, vanuit een diepeworteld conservatisme, echter aan te passen aan de nieuwe omstandigheden, wat hen dus duur zou komen te staan. Zij zagen niet in dat geletterdheid noodzakelijk was om te participeren in de snel evoluerende economie en het staatsbestuur en bleven zich vastklampen aan vervlogen idealen en konden zo het verarmingsproces niet keren.²⁴⁹

Dit onderdeel is hoofdzakelijk gebaseerd op de publicatie van Warlop omdat hier de nadruk wordt gelegd op de situatie tijdens de eerste helft van de dertiende eeuw. De adellijke problematiek die zich in de periode voor het eerst manifesteert zal tijdens de late dertiende en veertiende eeuw ten volle tot uiting komen. Het staat echter vast dat de Vlaamse adel reeds vanaf het begin van de dertiende eeuw geconfronteerd werd met de bovenvermelde crisisverschijnselen.²⁵⁰ Aanvankelijk zullen vooral de kleine adellijke families moeite hebben om het hoofd boven water te houden, de rijke en machtige adellijke geslachten zullen pas later tijdens de dertiende eeuw in de problemen komen, maar hier ga ik elders nog dieper op in. Het ontbreken van een lange termijnvisie zou de adel evenwel zuur opbreken en de verdere economische evolutie van deze stand komt uitvoerig aan bod in de publicatie van E. Thoen.²⁵¹

²⁴⁷ WARLOP (E.). The Flemish Nobility before 1300. Kortrijk, G. Desmet-Huysman, 1975-1976, v. 1, p. 419.

²⁴⁸ WARLOP (E.). Ibidem. p. 420.

²⁴⁹ WARLOP (E.). Ibidem. p. 428.

²⁵⁰ DUMOLYN (J.) & VAN TRICHT (F.). 'Adel en nobiliteringsprocessen in het laatmiddeleeuwse Vlaanderen: een status quaestionis.' In: Bijdragen en mededelingen betreffende de geschiedenis der Nederlanden, Volume 115, 2000, p. 200.

²⁵¹ THOEN (E.). Landbouweconomie en bevolking in Vlaanderen gedurende de late Middeleeuwen en het begin van de Moderne Tijden. Testregio : de kasselrijen van Oudenaarde en Aalst (eind 13de-eerste helft 16de eeuw). Leuven, 1988, v. 1, p. 419 e.v.

Vrouwen en kruistochten

Vrouwen en pauselijk beleid

De geschiedenis van vrouwen in de middeleeuwen heeft de voorbije decennia veel aandacht genoten van verschillende historici in een poging vrouwen als individu of sociale groep te bestuderen. Men ging op zoek naar de gepercipieerde rollen en de evaringen van vrouwen afkomstig uit verschillende lagen van de middeleeuwse maatschappij.²⁵² Er zijn evenwel nog veel onderzoeksdomeinen met betrekking tot de middeleeuwse maatschappij en cultuur waaraan historici, gespecialiseerd in vrouwen- en gendergeschiedenis, niet de noodzakelijke aandacht hebben geschonken. Eén van deze domeinen is de middeleeuwse kruistochtbeweging. Recent zijn er reeds een aantal publicaties verschenen en er zijn nog een groot aantal publicaties, projecten en onderzoeken onderweg en aan de gang, maar deze vormen slechts de eerste stappen in een grotendeels onderbestudeerd onderzoeksgebied. Het merendeel van de bestaande publicaties beperkt zich bovendien in grote mate tot de militaire rol van mannen en vrouwen op het strijdtoneel van de kruistochten en de wijze waarop mannelijke middeleeuwse auteurs ‘de kruistocht’ als een fundamenteel mannelijke activiteit omschreven. De vrouwelijke kruistocht ervaring is daardoor moeilijk te beoordelen aangezien middeleeuwse kroniekschrijvers deelnemers van de kruistochten doorgaans afbeeldden volgens de genderconventies van die tijd, waardoor vrouwelijke contributies onbesproken bleven.²⁵³

Net als de rol van vrouwen in de kruistochtbeweging is de rol van vrouwen in middeleeuwse oorlogsvoering algemeen gezien onderbestudeerd en staat deze in fel contrast met de vele vruchtbare studies van de laatste jaren omtrent vrouwen en gender in oorlog en oorlogsvoering in de postmiddeleeuwse periode.²⁵⁴ Dit is opvallend aangezien de toegang tot deze ‘door mannen gedomineerde sfeer’ veel toegankelijker was voor vrouwen tijdens de middeleeuwen dan in latere periodes. De middeleeuwse oorlogsvoering was tot in de 14de eeuw sterk gebaseerd en gefundeerd op de feodale structuren.

²⁵² MAIER (C.T.). “The Roles Of Women In The Crusade Movement: A Survey.” In: Journal of Medieval History, Volume 30, 2004, p. 61.

²⁵³ NICHOLSON (H.). Palgrave Advances In The Crusades. Palgrave Macmillan, 2005, p. 135.

²⁵⁴ MAIER (C.T.). “The Roles Of Women In The Crusade Movement: A Survey.” In: Journal of Medieval History, Volume 30, 2004, p. 63.

Dit betekende dat verschillende aspecten, zoals militaire training en rekrutering, vaak plaats hadden binnen de huiselijke en familiale context.²⁵⁵ Dit verschafte middeleeuwse vrouwen doorgaans veel betere toegang tot en vertrouwdheid met alle aspecten van oorlogsvoering dan vrouwen in het postmiddeleeuws Europa. Na de 14de eeuw werd oorlog en oorlogsvoering in steeds sterkere mate geprofessionaliseerd en raakte het daardoor verder verwijderd van de alledaagse ervaring van het merendeel van de vrouwen. Het is dus allesbehalve verrassend dat, ondanks de portrettering van een kruistocht als zijnde een exclusief mannelijke aangelegenheid in de middeleeuwse bronnen en kronieken, er in de teksten, te situeren tussen de 10de tot de 13de eeuw, af en toe sprake is van actieve vrouwelijke participatie in oorlogsvoering.²⁵⁶

Niettemin staande de beperkte literatuur en het feit dat historici zeer vaak terugvallen op dezelfde bronnen en auteurs, bestaat er diepe onenigheid over de 'extent and nature' van vrouwelijke participatie aan de kruistochten. Sommigen stellen dat er duidelijke bewijzen zijn dat vrouwen deelnamen aan veldslagen, anderen beweren dat vrouwen enkel meegingen als pelgrims en regelmatig tijdens veldslagen in een ondersteunende rol functioneerden. Volgens bepaalde auteurs sneuvelden vrouwen tijdens veldslagen hoewel zij niet actief deel namen aan de gevechten en volgens anderen vervulden vrouwen dan weer een nuttige taak weg van het slagveld in de kampen, de tijdelijke verblijfplaatsen van de kruisvaarders. Men is het dus eens over het feit dat vrouwen deelnamen aan de kruistochten, al blijft de rol die zij vervulden een gevoelig discussiepunt.²⁵⁷ Wanneer men dus de rekrutering voor de kruistochten tracht te bestuderen is het belangrijk de vrouwen niet over het hoofd te zien. In dit onderdeel zal ik enerzijds trachten te verklaren en verduidelijken waarom de participatie van vrouwen aan kruistochten relatief hoog lag, zeker wanneer men dit vergelijkt met andere oorlogen uit die periode. Anderzijds zal er aandacht besteed worden aan de verschillende rollen die vrouwen tijdens kruistochten vervulden en konden vervullen en hoe zij zich zo op het private, militaire terrein van de patriarchale middeleeuwse maatschappij konden begeven. Een terrein dat binnen de feodaliteit doorgaans louter was voorbehouden voor mannen.

²⁵⁵ McLAUGHLIN (M.). "The Women Warrior: Gender, Warfare And Society In Medieval Europe." In: Women's Studies, Volume 17, 1990, p. 202.

²⁵⁶ McLAUGHLIN (M.). Ibidem. p. 204.

²⁵⁷ McLAUGHLIN (M.). Ibidem. p. 205.

De definitie van de termen 'kruistocht' en 'kruisvaarders' is, zoals reeds is aangehaald, een problematisch gegeven en is de voorbije decennia onderwerp van discussie geworden tussen kruistochthistorici die verschillende scholen aanhangen. Ondanks de duidelijke tegenstellingen tussen traditionalisten, pluralisten, popularisten en generalisten is er een belangrijk punt waar men het ten volle met elkaar eens is. De kruistochten waren unieke oorlogen, die men qua karakter en eigenschappen niet kan gelijkstellen aan eender welk ander gewapend conflict doorheen de geschiedenis. Maar bovenal waren het 'heilige oorlogen'. De term 'heilige oorlog' is op zich eveneens niet onomstreden aangezien moorden en plunderen niet valt te verantwoorden, ook niet door het te verhullen met de term 'heilig'. Maar dit is in deze kwestie minder relevant.

Wanneer men wil achterhalen waarom vrouwen deelnamen aan kruistochten, is het belangrijk te achterhalen wat de motieven van de middeleeuwse mens waren, alsook waar de belangrijkste impulsen tot deelname vandaan kwamen die vrouwen in staat stelden het kruis op te nemen. Aangezien kruistochten 'heilige oorlogen' waren, spreekt het voor zich dat religieuze motieven een dominante factor vormden en daarbij ook de paus en de Kerk als instituut.²⁵⁸ De definiëring van kruistochten door de Kerk was zeer ambigue. Enerzijds was het duidelijk dat het om een veroverings- of heroveringsexpeditie ging waarbij men het gebruik van geweld tegen de moslimvijand niet zou schuwen. Anderzijds werden de kruistochten bestempeld als zijnde pelgrimstochten die als een soort van aflaat fungeerden voor zij die de tocht ondernamen. Deze individuen zagen de kruistochten als een soort boetedoening om van hun zonden vergeven te worden.²⁵⁹ Aangezien pelgrimstochten voor iedereen toegankelijk waren, is vooral deze tweede definitie van cruciaal belang wanneer men de deelname van vrouwen gaat bekijken. Arm, rijk, jong, oud, man, vrouw, iedereen was vrij om een pelgrimstocht te ondernemen en door de grote aantrekkingskracht van de kruistochten en de grootschalige propaganda er rond bevond zich dan ook een groot aantal vrouwen onder kruisvaarders. De pausen waren zich bewust van het feit dat hun oproep meer dan alleen maar strijdvaardige mannen zou mobiliseren en hun houding tegenover deze ongewilde deelnemers evolueerde sterk in amper een eeuw tijd. Wanneer men deze evolutie bekijkt, kan men vaststellen dat er een soort 'gendering of crusading policy' plaatshad.²⁶⁰ Door het combineren van de ideeën van pelgrimstocht en heilige oorlog bracht Urbanus II twee contrasterende concepten bij elkaar. Indien strijders noodzakelijk waren voor de bevrijdingsoorlog, konden niet-strijders dan verhinderd worden van deelname aan iets dat ook als

²⁵⁸ RILEY-SMITH (J.). What were the crusades?. London, Macmillan, 1992, p. 56.

²⁵⁹ RILEY-SMITH (J.). Ibidem, p. 57.

²⁶⁰ EDGINGTON (S.B.) and LAMBERT (S.). Gendering The Crusades. Cardiff, University Of Wales, 2001, p. 31.

boetdoende pelgrimstocht met aantrekkelijke spirituele beloningen werd omschreven.²⁶¹ Wanneer we de pauselijke houding en politiek bestuderen tussen de eerste en de vijfde kruistocht, ontdekken we een groeiende erkenning dat de steun van vrouwen, de religieuze en politieke doelen van de Kerk in het Heilige land, en andere plaatsen waar het geloof bedreigd werd, kon helpen verwenlijken. Vroege pausen zoals Urbanus II en Eugenius III definieerden kruistochten als een strikt mannelijke militaire activiteit en hadden daarbij weinig oog voor vrouwen.²⁶² Het verlies van Jeruzalem aan Saladin in 1187 zorgde ervoor dat latere pausen, vooral Innocentius III, die bezeten waren door de ultieme overwinning van het christendom, geleidelijk aan hun visie op de kruistochten gingen verbreden. Het kruisvaren ging nu ook activiteiten omvatten die meer vrouwelijke betrokkenheid vanuit het thuisfront en zelfs, in speciale omstandigheden, in de kruistocht zelf toelieten. De pauselijke nadruk op het devotionele en boetdoende aspect van de kruistochten resulteerde in de theoretische mogelijkheid dat kruisvaren openstond voor de beide seksen.²⁶³ Ondanks deze theoretische 'loophole' benadrukten de vroege pauselijke decreten van Urbanus II dat hij jonge strijdvaardige rekruten wenste te mobiliseren en daarbij hanteerde hij dezelfde dominante mannelijke gendertaal met betrekking tot oorlogsvoering die hij bij vroegere edicten ook had gebruikt.²⁶⁴

Vanaf Gregorius VIII kunnen we dus een bredere visie op het kruisvaren vaststellen en een appreciatie voor de inspanningen die geleverd werden op het thuisfront. De pauselijke erkenning van de vruchten van vrouwelijke bijdrages bereikte zijn hoogtepunt onder Innocentius III. In tegenstelling tot zijn voorgangers zag Innocentius in dat participatie aan de kruistochten los stond van het dominante gender ideaal van die tijd. Zijn decreten getuigen van een genderbewustzijn met betrekking tot kruistochtparticipatie aangezien hij vrouwen meermaals vermeldt. Hij verschafte concrete oplossingen voor vrouwen om dezelfde spirituele en devotionele voordelen te verkrijgen als de kruisvaarders vanuit het thuisfront.²⁶⁵ Deze politiek van Innocentius was vooral een praktisch gegeven om de overwinning van de kruisvaarders veilig te stellen, maar dit maakte hem niet minder belangrijk voor enthousiaste vrouwen die sterk aangetrokken werden tot de kruistochten aangezien hij hen de mogelijkheden bood om te participeren.

²⁶¹ LOCK (P.). *The Routledge Companion to the Crusades*. New York, Routledge, 2006, p. 343.

²⁶² EDGINGTON (S.B.) and LAMBERT (S.). *Gendering The Crusades*. Cardiff, University Of Wales, 2001, p. 31.

²⁶³ EDGINGTON (S.B.) and LAMBERT (S.). *Ibidem*. p. 32.

²⁶⁴ EDGINGTON (S.B.) and LAMBERT (S.). *Ibidem*. p. 33.

²⁶⁵ EDGINGTON (S.B.) and LAMBERT (S.). *Ibidem*. p. 36.

Vrouwelijke Participatie

Het specifieke karakter van de kruistochten maakte het voor vrouwen mogelijk om op verschillende niveaus betrokken te geraken bij de kruistochten. Vrouwen konden verschillende bijdrages leveren op en weg van het slagveld. Over het merendeel van deze bijdrages bestaat er eensgezindheid binnen de literatuur. Of vrouwen al dan niet meevochten in de kruistochten blijft voor historici wel een belangrijk twistpunt en wordt sterk bepaald door de bronnen die men hiervoor raadpleegt en aan welke men de meeste autoriteit toekent. Zoals eerder besproken werden vrouwen ten tijde van Innocentius III dichter betrokken bij de kruistochtbeveging. Vrouwen maakten reeds sinds de eerste kruistocht deel uit van de samenstelling van de kruisvaarders, al werd hun deelname door Urbanus II niet naar waarde beoordeeld. Kruisvaarders moesten mannen zijn en vrouwen waren slechts hinderlijke factoren die tevens een gevaar voor de moraal van het leger konden betekenen. Het pelgrimskarakter van de kruistochten verplichtte de pausen op termijn vrouwen bij de kruistochtbeveging te gaan betrekken. De Kerk kon de vrouwen de spirituele en devotionele deugden, die impliciet verbonden waren aan een kruistocht niet ontzeggen, maar zij meenden nog steeds dat men een actieve betrokkenheid van de vrouwen op het slagveld beter kon vermijden. Aldus ging men vrouwen de mogelijkheid aanbieden om vanuit het thuisfront een noodzakelijke bijdrage te leveren, waaraan dezelfde ‘beloningen’ werden verbonden.

In zijn ‘Quia Maior’ erkende Innocentius III dat vrouwen die thuis bleven ook een bijdrage konden leveren waardoor zij het recht hadden op dezelfde spirituele voordelen als de kruisvaarders zelf. Gebruik makend van genderneutrale taal reikte de paus hen een reeks van mogelijkheden aan om deze voordelen te verkrijgen. Hij beloofde absolute vergiffenis van de zonden aan diegenen die niet deelnamen aan de kruistochten, maar in hun plaats geschikte strijdvaardige mannen stuurden en deze financieel ondersteunden. Men kon tevens een gedeeltelijke vergiffenis verkrijgen wanneer men een deel van haar goederen afstond ter ondersteuning en bevoorrading van de expedities.²⁶⁶ Enthousiaste vrouwen stimuleerden zo niet enkel de mannen om het kruis op te nemen, zij konden ook een belangrijke rol gaan spelen in het al dan niet slagen van deze expedities. Vrouwen die aanvankelijk niet enthousiast waren, konden door de mogelijke betrokkenheid van thuis uit zich alsnog engageren.²⁶⁷

²⁶⁶ EDGINGTON (S.B.) and LAMBERT (S.). Gendering The Crusades. Cardiff, University Of Wales, 2001, p. 37.

²⁶⁷ EDGINGTON (S.B.) and LAMBERT (S.). Ibidem, p. 38.

Naast deze taken waren er nog meerdere andere domeinen waarin vrouwen actief waren. Zij speelden een belangrijke rol in de rekrutering omdat zij als het ware de kruistochtraditie van een familie konden belichamen en deze via huwelijk konden overdragen aan de familie van de echtgenoot. Hierop wordt verder ingegaan in het volgende onderdeel over het belang van familie en traditie met betrekking tot rekrutering en participatie. De afwezigheid van de echtgenoot betekende ook dat de vrouw zijn taken voor de periode van afwezigheid moest overnemen.²⁶⁸ Ook in de 20ste eeuw was er nog sprake van een gelijkaardige ‘trend’ tijdens de beide wereldoorlogen, waarbij de economie vaak gedragen werd door de vrouwen aangezien de mannen zich aan het front bevonden. Een mogelijke factor die de deelname voor vrouwen aan de kruistocht eenvoudiger maakte, was de lange duur van de expedities. De kruistochten naar de Levant konden maanden, zo niet jaren duren. Mannelijke kruisvaarders namen soms hun vrouwen mee omdat zij elkaar niet konden missen, zoals Boudewijn van Vlaanderen. Anderen wilden hun echtgenotes niet onbeschermd achterlaten, want vele vrouwen, die in het thuisland het patrimonium moesten overzien, kregen af te rekenen met vijandige burens die de situatie wensten uit te buiten. Voor een groot aantal kruisvaarders, die in het thuisland geen uitzicht hadden op een toekomst, was de expeditie ook een gelegenheid om zich in een nieuw territorium te settelen. Zoals reeds is aangehaald in het vorige hoofdstuk was door het erfrecht en de verarming van de adel er een overschot aan adellijke telgen die geen uitzicht hadden op een erfenis en een toekomst. Voor hen was het een aantrekkelijk gegeven om op kruistocht te gaan en zich daar te verrijken en eventueel te blijven. De aanwezigheid van de vrouw was daarbij uiteraard van belang zodat men zich, eens gevestigd in een nieuwe regio, van een nageslacht kon verzekeren.²⁶⁹

Het spreekt voor zich dat veel vrouwen de ondersteunende taken vanuit het thuisfront niet altijd konden vervullen. Niet alle vrouwen hadden de financiële middelen om kruisvaarders in hun naam te mobiliseren en een deel van hen zou in dat geval de kruisvaarders vergezellen. Tijdens deze expedities vervulden zij sterk uiteenlopende ondersteunende rollen. De meest prominente rol die het gros van de vrouwen vervulden, was het verschaffen van fysieke en emotionele bijstand. Zij verzorgden de gewonden en de zieken, hielpen bij de bevoorrading en zorgden voor drinkwater tijdens de veldslagen.

²⁶⁸ HOGSON (N.). “Nobility, Women And Historical Narratives Of The Crusades And The Latin East.” In: Al Masaq: Islam and the Medieval Mediterranean, Volume 17, Number 1, Number 1/04, 2006, p. 63.

²⁶⁹ MAIER (C.T.). “The Roles Of Women In The Crusade Movement: A Survey.” In: Journal of Medieval History, Volume 30, 2004, p. 72.

Deze ‘washerwomen’ waren enorm belangrijk en zij waren de enige vrouwen die de officiële goedkeuring kregen mee te gaan op kruistocht.²⁷⁰ Een andere belangrijke ondersteunende groep waren de prostituees wiens aanwezigheid de leiding van de kruistochten zorgen baarde. Zij waren ontegensprekelijk zeer belangrijk voor het opkrikken van de moraal, maar werden vaak als oorzaak aangewezen bij een militaire nederlaag.

Met betrekking tot de militaire rol van vrouwen blijven historici verdeeld. Het standpunt dat men hierover aanhangt, wordt in feite bepaald door de bronnen die men gebruikt wanneer men dit onderwerp onder de loep neemt. Vrouwelijke strijdkrachten binnen de rangen van de kruisvaarders worden enkel vermeld in de bronnen van de hand van moslimauteurs. De Europese bronnen zwijgen over dit onderwerp. Het probleem met deze kwestie is dat zowel volgens de moslimcultuur als de Europese cultuur van die tijd het voor voorbeeldige vrouwen niet gepast was dat zij zouden vechten.²⁷¹ Christelijke auteurs vermeldden daarom geen vechtende vrouwen in hun werken omdat dit afbreuk zou gedaan hebben aan de expeditie en hun waarden. Moslimauteurs daarentegen beeldden dan weer graag de christenen af als zijnde een barbaars, minderwaardig volk door in hun werken een groot aantal getuigenissen op te nemen van moslimstrijders die in contact kwamen met vrouwelijke strijders.²⁷² Het is bijzonder moeilijk om op basis van deze bronnen een definitief antwoord te verschaffen op de vraag of vrouwen al dan niet actief meestreden. Wat men wel met zekerheid kan stellen, is dat men in veel middeleeuwse bronnen vermeldingen kan terugvinden van vrouwen op het strijdtoneel. Dit staat in fel contrast met de totale afwezigheid van vrouwen als krijgers in de postmiddeleeuwse bronnen.

²⁷⁰ EDGINGTON (S.B.) and LAMBERT (S.). *Gendering The Crusades*. Cardiff, University Of Wales, 2001, p. 96.

²⁷¹ EDGINGTON (S.B.) and LAMBERT (S.). *Ibidem*. p. 45.

²⁷² NICHOLSON (H.). “Women On The Third Crusade.” In: *Journal of Medieval History*, Volume 23, 1997, p. 341.

Traditie, familie en 'lordship'

De kruistochten worden door talloze historici vaak omschreven als een 'family affair'. Waar komt deze stelling juist vandaan en waarop baseren zij zich? De redenen waarom individuen zich lieten rekruteren waren zeer divers, maar geografische en genealogische studies van de rekrutering hebben aangetoond dat twee factoren van zeer groot belang waren binnen adellijke kringen: 'lordship' en familie.²⁷³ Deze twee factoren, die met elkaar verbonden waren, stoomden mannen en vrouwen klaar om positief te reageren wanneer een nieuwe kruistocht gepredikt werd. In een anarchistische en onzekere wereld waren de middeleeuwse feodale verhoudingen en het verwantschap van zeer groot belang. Het was dan ook zeer ongewoon dat een individu binnen deze kringen zich zou verzetten tegen een collectieve beslissing.²⁷⁴ Dit was ook zo met betrekking tot kruistochten. Kruisvaren werd gekenmerkt door vrijwillige en verplichte deelnames. Er waren uiteraard spontane kruisopnames, maar binnen de Europese adellijke kringen werd rekrutering hoofdzakelijk gestimuleerd of afgeremd door druk uitgeoefend door verwanten of hoger geplaatste figuren. De druk die uitgeoefend werd door verwanten kon individuen er toe over halen aanzienlijke risico's te nemen. Zo ging binnen sommige adellijke families de enige nazaat op kruistocht. Dit kon uiteraard verstrekkende gevolgen hebben voor de familie indien de jonge erfgenaam kwam te overlijden, omdat het patrimonium dan zou overgaan naar een verwant en niet naar een lid van de kernfamilie.²⁷⁵

'Lordship' en familie waren dus twee belangrijke factoren die een sterke invloed konden hebben op rekrutering. Daarnaast waren er ook nog enkele andere vormen van verbintenis die, in mindere mate, een invloed konden hebben op rekrutering. Zo kon de kruisopname van een vriend of kennis iemand er toe brengen hetzelfde te doen. Ook mensen die uit de zelfde sociale laag afkomstig waren en ervaringen deelden in het dagelijks leven konden hun verbondenheid erkennen door een gezamenlijke kruisopname. Tot slot speelden ook de politieke voorkeuren die individuen deelden een rol.²⁷⁶

²⁷³ RILEY-SMITH (J.). The First Crusaders, 1095-1131. Cambridge, Cambridge University Press, 2008, p. 83.

²⁷⁴ RILEY-SMITH (J.). Ibidem. p. 84.

²⁷⁵ THOMPSON (K.). "Family Tradition and the Crusading Impulse: The Rotrou Counts of the Perche." In: Journal of Medieval Prosopography, 23, 2003, p. 5.

²⁷⁶ RILEY-SMITH (J.). The Oxford Illustrated History of the Crusades. New York, Oxford University Press, 1995, p. 53.

Lordship

'Lordship' kan men het best beschouwen als de heersende feodale maatschappelijke verhoudingen waarbij een leenman verplichtingen had ten opzichte van zijn leenheer of een vazal ten opzichte van zijn heer. Deze banden waren van groot belang door de hiërarchische organisatie van de maatschappij, waarbij macht en rijkdom geconcentreerd waren in de handen van een elite. De heer had dus de macht om zijn vazal te verplichten hem te vergezellen op een kruistocht of hij kon die vazal dwingen thuis te blijven. Wanneer een koning of graaf het kruis opnam was het gebruikelijk dat het merendeel van zijn entourage zijn voorbeeld volgde. Enerzijds omdat zij door hem konden verplicht worden, anderzijds omdat de sociale druk hen stimuleerde en zij niet uit de gratie van hun heer wilden vallen.²⁷⁷ Deze gevestigde feodale relaties waren van enorm belang en bleven zelfs in de chaos van een kruistocht gehandhaafd, al kon een heer zijn entourage zien groeien of afnemen als een vazal hem in de steek liet voor een nieuwe beschermheer. Trouw was van groot belang, maar de anarchistische omstandigheden van een kruistocht konden een vazal er toe brengen zijn heer af te vallen indien een andere heer hem beter in zijn behoeften kon voorzien. Het is daarom niet eenvoudig te achterhalen wie juist deel uitmaakte van de entourage van een koning of graaf bij zijn vertrek aangezien de samenstelling van de 'households' tijdens de expeditie regelmatig wijzigde.²⁷⁸ De deelname van een belangrijke heer had dus een grote impact op de rekrutering. Het stimuleerde zijn rijke vazallen en onderdanen zijn voorbeeld te volgen, die op zo op hun beurt hun eigen vazallen, onderdanen en leenmannen stimuleerden het kruis op te nemen. Er was bij de kruisopname door een belangrijk figuur dus vaak sprake van een domino-effect langs de sociale ladder. Dit effect was door de autoriteiten niet echt gewenst omdat de deelname van arme, oude en zieke mensen een kruistocht kon hinderen en opzadelde met logistieke problemen. Zelfs wanneer een belangrijke heer niet in staat was zelf het kruis op te nemen, kon hij de rekrutering in zijn entourage stimuleren door zijn enthousiasme over de onderneming te uiten.²⁷⁹ Tijdens de eerste helft van de dertiende eeuw zou deze relatie heer – vazal een van de belangrijkste stimulansen op vlak van rekrutering blijken te zijn.²⁸⁰

²⁷⁷ RILEY-SMITH (J.). The Oxford Illustrated History of the Crusades. New York, Oxford University Press, 1995, p. 51.

²⁷⁸ RILEY-SMITH (J.). The First Crusaders, 1095-1131. Cambridge, Cambridge University Press, 2008, p. 85.

²⁷⁹ RILEY-SMITH (J.). Ibidem. p. 88.

²⁸⁰ RILEY-SMITH (J.). The Oxford Illustrated History of the Crusades. New York, Oxford University Press, 1995, p. 88.

Familie

Het opnemen van het kruis hield in dat een individu zich mocht opmaken voor een dure en gevaarlijke tocht, maar deze beslissing werd nooit volledig geïsoleerd genomen. Deze personen waren onderhevig aan verschillende soorten druk. Zoals reeds is aangehaald speelden de feodale relaties binnen de maatschappij een belangrijke rol, maar ook de verwachtingen van de familie, de familiebanden en de kruistochttraditie van een familie konden aanzienlijke druk uitoefenen op een individu. Van jonge adellijke telgen werd vaak verwacht dat zij in de voetsporen van hun vader zouden treden en de Kerk gebruikte dit dan ook om het rekruteringsproces te bevorderen. Sommige families leverden echter zoveel kruisvaarders dat men zich de vraag kan stellen of deze families als het ware collectief vatbaar waren om positief te reageren op een kruistochtoproep. Hoewel men individuele initiatieven nooit mag uitsluiten, alsook het effect van een sterke persoonlijkheid of de trouw aan een heer, is het noodzakelijk de belangrijke invloed van verwantschap, met betrekking tot rekrutering, te onderstrepen.²⁸¹

Een aantal families leken vatbaarder voor de lokroep van een kruistocht dan andere omdat er reeds een aantal tradities binnen die familie aanwezig waren die sterk verbonden waren met het kruisvaren. Families die reeds een traditie van het ondernemen van pelgrimstochten naar Jeruzalem kenden, leverden vaak een groot aantal rekruten. Ook de steun aan belangrijke kloosters en kloostergemeenschappen, die betrokken waren bij opeenvolgende kruistochten, kon het aantal rekruten die een familie leverde positief beïnvloeden.²⁸² Een derde belangrijk element was het feit of de familie zich in het beleid van de paus, die de nieuwe kruistocht had verkondigd, kon vinden. Al deze factoren droegen bij tot het creëren van een soort ethos waardoor leden van een familie als het ware geconditioneerd waren om deel te nemen. Hoewel deze tradities bij veel families aanwezig waren, leverden zij lang niet allemaal rekruten.²⁸³

Wanneer men het over de invloed van de familie op rekrutering heeft, is het belangrijk het onderscheid te maken tussen de kernfamilie en de 'extended family'. Het is duidelijk dat binnen de kernfamilie de kruisopname van een vader het gedrag van zijn zonen kon beïnvloeden.

²⁸¹ RILEY SMITH (J.). "Family traditions and Participation in the Second Crusade". In: GERVERS (M.). ed., The Second Crusade and the Cistercians. New York, Palgrave Macmillan, 1992, p. 101.

²⁸² RILEY-SMITH (J.). The First Crusaders, 1095-1131. Cambridge, Cambridge University Press, 2008, p. 94.

²⁸³ RILEY-SMITH (J.). Ibidem. p. 95.

De kruisopname van een van de zonen zou dan ook weer de andere onder druk zetten om zich aan te sluiten bij de expeditie. De huwelijkspolitiek van de adel betekende echter dat er naast de kernfamilie ook nog sprake was van een groot aantal verre verwanten en ook deze zouden via andere kanalen de druk gewaar worden. Vrouwen speelden hierbij een cruciale rol.²⁸⁴

De verschillende functies die vrouwen konden uitoefenen met betrekking tot de kruistochten zijn reeds uitvoerig besproken op een aspect na. Niettegenstaande dat vrouwen in theorie hun mannen konden verhinderen om op kruistocht te vertrekken, werkten zij niet altijd de rekrutering van kruisvaarders tegen. De afwezigheid van de echtgenoot was vaak een problematisch gegeven voor de vrouw die het familiaal patrimonium moest overzien tijdens zijn afwezigheid. Hoewel er vanaf de dertiende eeuw maatregelen werden genomen om deze vrouwen en hun familiale eigendommen te beschermen was hun situatie vaak nog altijd precair. Vanuit deze positie zou het niet onlogisch zijn dat vrouwen de rekrutering van hun echtgenoten en zonen tegenwerkten, maar dit was echter zelden het geval. Vrouwen hadden daarentegen een positief effect op de rekrutering omdat zij via hun huwelijk de kruistochttraditie van hun eigen familie konden overdragen op die van hun echtgenoot. Genealogische studies tonen aan dat een vrouw zich vaak op een kruising bevond tussen haar eigen familie, die reeds veel kruisvaarders had geleverd en de familie van haar echtgenoot, waar degenen die op kruisvaart vertrokken vaak op een of andere manier met haar geassocieerd waren.²⁸⁵ Het is echter moeilijk te achterhalen hoe zij deze druk uitoefenden. Het is aannemelijk dat voor veel echtgenoten van vrouwen afkomstig uit een familie met een kruistochttraditie de associatie met die familie al voldoende was om hen er toe te brengen het kruis op te nemen, al was dit niet altijd het geval. Vrouwen, afkomstig uit een kruisvaarderfamilie, die erg betrokken waren bij de opvoeding van hun kinderen konden ook deze waarden en de traditie met de paplepel ingeven. Zij konden als het ware die ethos creëren die hun gezin en aangetrouwde familie ook vatbaarder maakten voor de lokroep van de kruistochten.²⁸⁶

De uitgebreide adellijke verwantschapnetwerken speelden dus een belangrijke rol bij het doorgeven van de traditie, maar er waren nog een aantal andere factoren binnen deze netwerken die een positief effect hadden op de rekrutering.

²⁸⁴ RILEY-SMITH (J.). *The First Crusaders, 1095-1131*. Cambridge, Cambridge University Press, 2008, p. 97.

²⁸⁵ RILEY SMITH (J.). "Family traditions and Participation in the Second Crusade". In: GERVERS (M.). ed., *The Second Crusade and the Cistercians*. New York, Palgrave Macmillan, 1992, p. 104.

²⁸⁶ RILEY-SMITH (J.). *The First Crusaders, 1095-1131*. Cambridge, Cambridge University Press, 2008, p. 99.

Deze netwerken waren namelijk essentieel in de verspreiding van nieuws. Wanneer er dus een nieuwe kruistocht op poten werd gezet verspreidde dit nieuws zich via die netwerken minstens even snel als via de georganiseerde prediking.²⁸⁷ Daarnaast zouden de ‘extended families’ die tijdens de eerste kruistochten reeds een aanzienlijk aantal rekruten hadden geleverd ook in de toekomst nauw betrokken blijven bij de beweging. Zo was er voor iedere kruistocht een zekere ‘rekruteringsvijver’ die zich situeerde binnen een aantal toegewijde families.²⁸⁸ De familiale netwerken waren ook van groot belang om de kruisopnames van hun verwanten te ondersteunen. Aangezien een kruistocht een enorm veeleisende onderneming was op verschillende vlakken, was het van belang dat de toekomstige kruisvaarders konden rekenen op hun ‘extended family’. Het engagement van deze families was dus ook zichtbaar in de aanpak van de uitdagingen die verbonden waren met een kruistocht. Enerzijds was het noodzakelijk dat iedereen een inspanning leverde om de expeditie financieel mogelijk te maken. De kosten werden daarbij, zoals eerder besproken, gedekt door de verkoop van land en tienden. Anderzijds was het van groot belang dat de verwanten, tijdens de afwezigheid van een aantal familieleden, samenwerkten aan de administratie en verdediging van de eigendommen. Deze taak viel vaak op de schouders van de vrouwen die hun mannen niet vergezelden.²⁸⁹ Hoewel dus veel verschillende factoren een invloed uitoefenden op de rekrutering voor een kruistocht werd de beslissing tot kruisopname vaak genomen in de context van de feodale verhoudingen en de netwerken tussen de verwanten.²⁹⁰

²⁸⁷ RILEY-SMITH (J.). The First Crusaders, 1095-1131. Cambridge, Cambridge University Press, 2008, p. 102.

²⁸⁸ RILEY-SMITH (J.). Ibidem, p. 103.

²⁸⁹ RILEY-SMITH (J.). The Oxford Illustrated History of the Crusades. New York, Oxford University Press, 1995, p. 87.

²⁹⁰ RILEY-SMITH (J.). The First Crusaders, 1095-1131. Cambridge, Cambridge University Press, 2008, p. 105.

De vroege 13de eeuwse realiteit

Inleiding

Met betrekking tot rekrutering heb ik reeds aandacht besteed aan de klassieke motiverende factoren, die reeds door andere auteurs uitvoerig zijn besproken, namelijk religie en persoonlijke ambities met het zicht op landverwerving en het vergaren van rijkdom. Ongetwijfeld kan men daar nog meer algemene motieven aan toevoegen zoals het verlangen roem te behalen en dapperheid ten toon te spreiden, bewondering van de dames af te dwingen en de zin voor avontuur.²⁹¹ Als pluralist heb ik er reeds op gewezen hoe belangrijk het voor mij is rekening te houden met de tijdsgeest om te achterhalen wat de middeleeuwse mens ertoe dreef het kruis op te nemen. Op die manier kan men dus een aantal vrij algemene motiverende factoren blootleggen, maar het is niet evident die te toetsen aan de 13de eeuwse realiteit, zo stelt ook Filip van Tricht.

In zijn licentiaatsverhandeling tracht dhr. van Tricht de motieven te achterhalen van een enkele, niet onbelangrijke, kruisvaarder namelijk Hendrik van Vlaanderen. Hendrik van Vlaanderen was de jongere broer van Boudewijn IX (I) van Vlaanderen, Henegouwen en later van Constantinopel en zou deel uitmaken van diens entourage tijdens de vierde kruistocht. Geen enkele bron levert echter ook maar de minste informatie betreffende Hendriks motieven, en dit illustreert meteen de grote achilleshiel van mijn onderzoek. In feite gaat het hier om een project dat men kan kaderen binnen de mentaliteitsgeschiedenis en het grote probleem hier is dat de middeleeuwse mens zijn of haar beweegredenen zelden openbaar maakte laat staan neer schreef of liet schrijven. De essentie bij het achterhalen van de ideeën en motieven van de ‘contemporaries’ ligt in het bestuderen en ontleden van de specifieke context. Ook Filip van Tricht gaat in zijn werk vanuit de context op zoek naar de motiverende factoren voor Hendrik van Vlaanderen en dit laat aldus toe de meer algemene motieven van een in een aantal opzichten modale kruisvaarder te toetsen aan de realiteit, al blijft dit in essentie gebaseerd op hypotheses.²⁹²

²⁹¹ VAN TRICHT (F.). Hendrik van Vlaanderen en Henegouwen, keizer van Konstantinopel (1177-1216). Onuitgegeven licentiaatsverhandeling o.l.v. prof. dr. Th. de Hemptinne, Universiteit Gent, 1997, p. 56.

²⁹² VAN TRICHT (F.). Ibidem, p. 55.: ‘Merk ik op dat dus niet met zekerheid uit te maken valt of de genoemde motieven inderdaad bij Hendrik aanwezig waren; de algemeenheid van die motieven, zoals deze in de literatuur naar voor komt, laat echter toe zulks hypothetisch te veronderstellen.’

Voor Hendrik van Vlaanderen speelden dus mogelijks verschillende motieven een cruciale rol bij zijn kruisopname. Zo waren er de religieuze overwegingen waardoor hij als jonge ridder zich geroepen voelde om zich op te werpen als verdediger van de Kerk en daarbij die zo belangrijke aflat te verdienen. Daarnaast valt het niet uit te sluiten dat hij de ambitie koesterde om in de overzeese gebieden land te verwerven en een belangrijke rol te gaan spelen in de lokale politiek.²⁹³ Als jongere broer van de graaf van Vlaanderen en Henegouwen genoot hij natuurlijk een vrij uniek statuut en had hij ten allen tijde uitzicht op een aantrekkelijke positie zoals later zou blijken wanneer de ambitieuze Hendrik zijn broer zou opvolgen als keizer van Constantinopel. In Vlaanderen en Henegouwen was zijn patrimonium eerder beperkt aangezien hij dat toen moest delen met zijn broers Boudewijn en Philip, dus het is zeker aannemelijk dat een ambitieuze Hendrik zijn geluk elders wou beproeven. Ook het verlangen naar roem, de bewondering van de dames, de broederlijke band en ‘the sheer joy of battle’ vormden belangrijke motieven vanuit het hoofs gedachtegoed dat leefde aan het Vlaamse grafelijke hof.²⁹⁴ Deze algemene motieven kan men dus volgens van Tricht en talloze andere auteurs toetsen aan de werkelijkheid door te focussen op de context, aangezien deze zelden specifiek vermeld worden in het bronnenmateriaal. Het spreekt voor zich dat alle vernoemde motieven met betrekking tot Hendrik in verschillende samenstelling voorkwamen bij andere kruisvaarders. Hoewel een kruistocht een soort collectieve beweging was, waren de motieven voor een deelname vaak zeer persoonlijk en familiegebonden maar in geen geval uniek. Vele kruisvaarders ondernamen de tocht dus met dezelfde aspiraties, verwachtingen en dromen.

In de voorgaande onderdelen heb ik geprobeerd vier mogelijke motieven te identificeren die naar mijn oordeel, naast de klassieke motieven, tijdens de eerste helft van de dertiende eeuw een grote invloed hadden op het aantal kruisopnames in het graafschap Vlaanderen. Net zoals de vele andere kruistochtauteurs heb ik die motieven aanvankelijk zeer contextueel benaderd. De crisis bij de adel, de politiek van de Heilige Stoel en het belang van de feodale en familiale banden blijken vanuit deze contextuele benadering verdedigbare denkpistes. In het volgende onderdeel wil ik echter verder gaan en deze hypothesen staven met feiten uit de literatuur en de bronnen. Om deze motieven te toetsen aan de werkelijkheid ga ik ze benaderen op twee niveaus. Eerst zal ik op het hoogste niveau het belang van de motieven voor de graaflijke familie bespreken om vervolgens aandacht te besteden aan twee belangrijke Vlaamse adellijke families.

²⁹³ VAN TRICHT (F.). Hendrik van Vlaanderen en Henegouwen, keizer van Konstantinopel (1177-1216).

Onuitgegeven licentiaatsverhandeling o.l.v. prof. dr. Th. de Hemptinne, Universiteit Gent, 1997, p. 55.

²⁹⁴ VAN TRICHT (F.). Ibidem, p. 56.

De graaflijke familie

Dat de Vlaamse graaflijke familie een vrij unieke positie bekleed binnen de kruistochtgeschiedenis valt niet te ontkennen, toch belichaamt zij in mijn optiek als het ware het grote belang van de aanwezigheid van een kruistochttraditie binnen een familie en staat zij op dat vlak model voor zeer veel Vlaamse adellijke families.²⁹⁵ Om deze stelling te onderbouwen is het noodzakelijk het spectrum van dit onderzoek even te verbreden en ook aspecten van de elfde en twaalfde eeuw onder de loep te nemen om zo het aantal deelnames en het ontstaan van de traditie binnen deze familie in beeld te brengen.

Robrecht II, graaf van Vlaanderen was in 1096 een van de belangrijkste leiders tijdens de eerste kruistocht. Zijn gevolg bestond niet alleen uit ingezetenen uit zijn eigen domeinen, maar ook uit die van omliggende gebieden zoals Henegouwen.²⁹⁶ Reeds voor het vertrek van Robrecht II op kruistocht bestonden er al connecties tussen Vlaanderen en het Oosten. Robrechts vader was reeds als pelgrim naar Jeruzalem geweest in 1087 en had op zijn terugweg ook Constantinopel bezocht. Tijdens zijn afwezigheid droeg Robrecht II het gezag over zijn gebieden over aan zijn vrouw Clementia, zoals ook Boudewijn IX deed in 1204, omdat zijn kinderen nog heel jong waren.²⁹⁷ In tegenstelling tot een aantal van zijn opvolgers koesterde Robrecht II echter geen ambities om na de behaalde successen zich in het Heilige Land te vestigen of ook maar enige gebieden voor zich te claimen.²⁹⁸ Tussen de eerste en tweede kruistocht zit een periode van ongeveer een halve eeuw, maar in die tijd zouden de contacten tussen Vlaanderen en het Oosten in stand gehouden worden. Karel de Goede zou voor zijn periode als graaf van Vlaanderen reeds in 1107 een pelgrimstocht naar het Heilige Land ondernemen en in 1123 zou hem zelfs de troon te Jeruzalem worden aangeboden. Karel zou deze positie echter weigeren omdat hij Vlaanderen niet in de steek wenste te laten.²⁹⁹

²⁹⁵ DE HEMPTINNE (Th.). 'De gravinnen van Vlaanderen in de 12de eeuw.' In: Spiegel Historiae, Volume 15, 1980, p. 452.: 'De graven van Vlaanderen hebben vanaf het einde van de elfde eeuw aan alle militaire expedities naar het oosten deelgenomen.'

²⁹⁶ MURRAY (A.V.). 'De Nederlanden en het Koninkrijk Jeruzalem in de vroege Twaalfde Eeuw. Politieke en Dynastieke belangen.' In: Tijdschrift voor geschiedenis, Volume 113, 2000, p. 167.

²⁹⁷ ADAIR (P.A.). 'Flemish Comital Family and the Crusades.' In: SEMAAN (K.I.), The Crusades: other experiences, alternative perspectives: selected proceedings from the 32nd annual CEMERS conference. New York, Global Academic Publications, 2003, p. 103.

²⁹⁸ ADAIR (P.A.). Ibidem, p. 108.

²⁹⁹ ADAIR (P.A.). Ibidem, p. 107.

Tijdens de regering van de opvolgers van Karel de Goede zou de Vlaamse betrokkenheid bij de kruistochten en de interesse voor het Heilige Land zeer fel toenemen. Diederik van den Elzas zou maar liefst vier keer de tocht naar het Oosten ondernemen. Diederik was een zoon van de zus van Robrecht II en een neef van Karel de Goede. De familiale banden en connecties waren dus reeds aanwezig om de interesse voor het Oosten en de traditie in wording door te geven. Diederik zijn interesse voor het Oosten zou echter pas echt zijn hoogtepunt bereiken na zijn tweede huwelijk met Sybilla van Anjou, dochter van Fulco, koning van Jeruzalem.³⁰⁰ Dit is een duidelijke illustratie van hoe een vrouw op basis van haar eigen lignage haar echtgenoot en zijn familie ertoe kon inspireren om deel te nemen aan een kruistocht en ambities te ontwikkelen met betrekking tot de politiek in het Heilige Land. De impuls was in het geval van Diederik zeker reeds aanwezig door de kruistochtdeelname en pelgrimstochten van zijn voorgangers en verre familie, maar men mag niet vergeten dat er tussen de eerste en tweede kruistocht reeds vijftig jaar was verstreken. Het valt dus niet in twijfel te trekken dat Diederiks huwelijk met Sybilla van Jeruzalem een positief effect had op de Vlaamse betrokkenheid bij de kruistochten, niet in het minst door haar eigen band met de regio. Zij zou immers in 1157 haar man achterna reizen naar Jeruzalem en nadien weigeren om hem nog terug te vergezellen naar Vlaanderen, waarna ze een non werd in het klooster van haar stiefmoeder, Melissende, koningen van Jeruzalem.³⁰¹ Zoals blijkt uit de genealogische tabel in de bijlage hadden Diederik en Sybilla een hele resem kinderen. Diederik zou, na zijn overlijden in 1167, opgevolgd worden door zijn zoon Philip. Geïnspireerd door de vele tochten van zijn vader en aangespoord door de sterke band van zijn moeder met het Heilige Land zou ook hij tot drie maal toe de tocht naar Jeruzalem ondernemen. Er werd dus zowel druk op hem uitgeoefend vanuit de kernfamilie als vanuit de ‘extended family’. Philip had de niet zo benijdenswaardige eer om als eerste graaf van Vlaanderen in het Oosten het leven te laten. Hij stierf in 1191 te Akko en liet uit zijn beide huwelijken geen enkele telg na. Dit was een van de risico’s, zoals reeds besproken, en het graafschap Vlaanderen kwam in handen van zijn zus, Margaretha, die op dat moment gehuwd was met Boudewijn VIII van Henegouwen. Als zus van een befaamd kruisvaarder en dochter van een misschien nog wel illustere kruisvaarder en pelgrim was zij als het ware de belangrijkste vertegenwoordiger van de kruistochttraditie van haar familie.

³⁰⁰ MURRAY (A.V.). ‘De Nederlanden en het Koninkrijk Jeruzalem in de vroege Twaalfde Eeuw. Politieke en Dynastieke belangen.’ In: Tijdschrift voor geschiedenis, Volume 113, 2000, p. 168.

³⁰¹ ADAIR (P.A.). ‘Flemish Comital Family and the Crusades.’ In: SEMAAN (K.I.), The Crusades : other experiences, alternative perspectives : selected proceedings from the 32nd annual CEMERS conference. New York, Global Academic Publications, 2003, p. 108.

Opnieuw zien we hier hoe de traditie van een familie via een vrouw de aangetrouwde familie zou penetreren. Ten tijde van de regering van haar echtgenoot zou er geen kruistocht plaatshebben en hij zou zelf ook geen pelgrimstocht naar het Oosten ondernemen, maar hun zoon zou de kruistochtraditie binnen de familie langs zijn moeders kant alle eer aan doen. Boudewijn IX van Vlaanderen en Henegouwen was een van de hoofdrolspelers tijdens de vierde kruistocht en zou in 1204 keizer worden van Constantinopel.³⁰² Deze historie is reeds uitvoerig besproken dus ik ga hier verder niet opnieuw ingaan op de details. Het is duidelijk dat aan de hand van dit kort overzicht en de genealogieën in de bijlage er tot aan de regering van Johanna van Constantinopel binnen de graaflijke familie sprake was van een kruistochtraditie die tot twee maal toe was versterkt en overgedragen via de vrouwelijke lijn. Wat ging er dan juist mis tijdens de regering van Johanna en waarom was er toen sprake van een breuk met de traditie? Een traditie die immers gewoon weer zou worden verder gezet door de zonen van haar zus Margaretha. Zowel Willem als Gwijde van Dampierre zouden immers het kruis opnemen, de eerste zou deelnemen aan de zevende en de tweede aan de achtste kruistocht.

Tijdens de regering van Johanna zouden er maar liefst twee kruistochten georganiseerd worden maar zij zou aan geen van beide deelnemen. De verklaringen die men hier voor kan geven zijn legio. Hoewel zij als vrouw en dochter van een der grootste en populairste kruisvaarders de kruistochtraditie van haar familie belichaamde, kon zij op geen enkel moment tijdens haar regering gehoor geven aan de oproep van de pausen. Toen de vijfde kruistocht in 1217 georganiseerd werd was Johanna pas drie jaar actief als gravin en verkeerde het graafschap sinds de nederlaag bij Bouvines in chaos. Johanna was pas zeventien jaar en werd geconfronteerd met rebellerende adel, een dominante franse koning en zijn pionnen in Vlaanderen zoals Jan van Nesle.³⁰³ Het spreekt voor zich dat de situatie in haar graafschap toen alles behalve geschikt was om het als gezaghebber te verlaten voor meerdere jaren. Er zou vrijwel zeker geprofiteerd worden van haar afwezigheid door haar vijanden.³⁰⁴ Johanna's echtgenoot zat op dat moment ook in gevangenschap in Frankrijk en zij hadden als gehuwden nog niet eens de kans gehad om opvolging te verzekeren.

³⁰² ADAIR (P.A.). 'Flemish Comital Family and the Crusades.' In : SEMAAN (K.I.), The Crusades : other experiences, alternative perspectives : selected proceedings from the 32nd annual CEMERS conference. New York, Global Academic Publications, 2003, p. 109.

³⁰³ LUYKX (T.). Johanna van Constantinopel, gravin van Vlaanderen en Henegouwen. Haar leven (1199/1200-1244). Haar regeering (1205-1244), vooral in Vlaanderen. Brussel, Standaard Boekhandel, 1946, p. 148.

³⁰⁴ RILEY-SMITH (J.). The First Crusaders, 1095-1131. Cambridge, Cambridge University Press, 2008, p. 145.

Moest Johanna dus in het Oosten gesneuveld zijn dan was het lot van het graafschap Vlaanderen overgelaten aan haar piepjonge zus. Hoe sterk de traditie in haar familie dus aanwezig was en hoe levendig de herinnering aan haar vader nog was, de situatie waarin Johanna en het graafschap verkeerden in 1217 was te precair om gehoor te geven aan de oproep van paus Innocentius III. De afwezigheid van haar echtgenoot liet de organisatie ook volledig over aan Johanna en dat was op zeventienjarige leeftijd vrijwel zeker iets te hoog gegrepen. De belangrijkste redenen waarom Johanna in 1217 brak met de traditie van haar familie waren dus de onstabiele situatie in Vlaanderen, haar jonge leeftijd, de afwezigheid van haar echtgenoot, het ontbreken van een nageslacht en haar beperkte bewegingsvrijheid door de druk van de franse koning en de Vlaamse baljuw, Jan van Nesle.

In 1228 was de situatie in Vlaanderen al sterk gewijzigd. Johanna had doorheen de jaren kostbare ervaring opgedaan als machthebber en haar regering was vele malen stabielere dan in 1217. Ze had het tot 1227 zonder een man aan haar zijde moeten stellen dus men kan er van uit gaan dat zij de kneepjes van het vak wel had geleerd in die tien jaar.³⁰⁵ Toch was het moment in 1228 niet opportuun om op kruistocht te vertrekken. Zij was op dat moment pas herenigd met haar echtgenoot die ze meer dan een decennium niet had gezien. Het is aldus aannemelijk dat zij op dat moment niet op kruistocht wenste te vertrekken, het risico dat een van beide daarbij vroegtijdig het leven liet was immers relatief groot. Ferrand zal op het moment van zijn terugkeer ook niet met zijn hoofd bij een kruistocht gezeten hebben. Als graaf van Vlaanderen had hij tot op dat moment eigenlijk nauwelijks tijd kunnen spenderen in Vlaanderen. Het is duidelijk dat hij voorrang zou geven aan zijn ambities met betrekking tot zijn eigen gebieden en na een dergelijk lange afwezigheid zou een onmiddellijk vertrek zijn onderdanen behoorlijk teleurgesteld hebben. Ferrand was door zijn langdurige gevangenschap ook behoorlijk verzwakt, hij zou reeds in 1233 overlijden, een dergelijk zware expeditie kon hij fysiek waarschijnlijk ook niet aan.³⁰⁶ In 1228 hadden Johanna en Ferrand nog altijd geen kinderen, hun dochtertje zou pas in 1231 het levenslicht zien, waardoor de kans bestond dat Vlaanderen zou overgaan in handen van haar zus Margaretha en diens echtgenoot Willem van Dampierre. Haar relatie met haar zus was goed na diens scheiding van Burchard van Avesnes, maar zoals Johanna naar alle waarschijnlijkheid vreesde zou die laatste bij haar overlijden wel eens Margarethas erfenis durven betwisten.

³⁰⁵ NICHOLAS (K. D.). 'Countesses as Rulers in Flanders.' In: EVERGATES (T.). Aristocratic Women in France, Philadelphia, University of Pennsylvania Press, 1999, p. 133.

³⁰⁶ LUYKX (T.). Johanna van Constantinopel, gravin van Vlaanderen en Henegouwen. Haar leven (1199/1200-1244). Haar regering (1205-1244), vooral in Vlaanderen. Brussel, Standaard Boekhandel, 1946, p. 284.

Dit zou ook gebeuren in 1244 wanneer de zonen van Burchard van Avesnes de strijd om Vlaanderen en Henegouwen aanknoopten met de zonen van Willem van Dampierre in de Vlaams-Henegouwse Successieoorlog.³⁰⁷ De belangrijkste redenen waarom Johanna in 1227 brak met de traditie van haar familie waren dus de recente vrijlating van haar echtgenoot, de ambities van Ferrand in Vlaanderen, zijn fysieke verzwakking door zijn gevangenschap en het nog steeds ontbreken van een opvolger. Daarnaast stamde Ferrand van Portugal ook af uit een familie die ondanks veelvuldige contacten met de Moren niet steunde op een kruisvaarttraditie.

Contextueel kunnen we dus genoeg redenen blootleggen waarom Johanna de kruistochten aan haar voorbij liet gaan en brak met haar familietraditie. Wanneer we er haar oorkonden op nagaan wordt het duidelijk dat zij er zich tijdens haar regering in geen geval voor geïnteresseerd heeft. Geen enkele oorkonde handelt over een van de beide kruistochten.³⁰⁸ Haar unieke positie en de vele problemen waarmee ze geconfronteerd werd tijdens haar regering rechtvaardigen deze attitude wel. Haar bekommernis om het lot van haar graafschap oversteeg alle religieuze en ideologische motieven. Desondanks was Johanna wel zeer sterk betrokken bij de religieuze instellingen in haar gebieden. De vele schenkingen die ze deed en de steun die ze leverde bij de verspreiding van de Cisterciënzerstichtingen getuigen hier van. De Cisterciënzerbeweging was sinds de tweede kruistocht en Bernardus van Clairvaux zeer fel betrokken bij de organisatie van en prediking voor kruistochten. Hierin kunnen we eventueel enige betrokkenheid bij de kruistochtbeveging bespeuren. Men kan ook de vraag stellen in welke mate Innocentius en zijn opvolgers hun oproepen voor de kruistochten richtten tot de vrouwelijke machthebbers in Europa. Aangezien Vlaanderen als een van de meeste verstedelijkte regio's in het verleden telkens zeer veel kruisvaarders had afgeleverd zou het een vrij onverklaarbare keuze geweest zijn indien de pausen deze gebieden zouden negeren onder vrouwelijke heerschappij.³⁰⁹

Innocentius III bood vrouwen, zoals eerder vermeld, de mogelijkheid om de kruistochten op een indirecte wijze te steunen om de beweging te professionaliseren.

³⁰⁷ NICHOLAS (K. D.). 'Countesses as Rulers in Flanders.' In: EVERGATES (T.). *Aristocratic Women in France*, Philadelphia, University of Pennsylvania Press, 1999, p. 134.

³⁰⁸ LUYKX (T.). *Johanna van Constantinopel, gravin van Vlaanderen en Henegouwen. Haar leven (1199/1200-1244). Haar regering (1205-1244), vooral in Vlaanderen*. Brussel, Standaard Boekhandel, 1946, p. 533-633. : De onderwerpen van haar oorkonden beslaan vooral schenkingen en bevestigingen van transacties tussen individuen.

³⁰⁹ PHILLIPS (J.). 'St. Bernard of Clairvaux, the Low Countries and the "Lisbon Letter" of the Second Crusade.' In: *Journal of Ecclesiastical History*, Volume 48. Nr. 3, 1997, p. 487.

Of deze politiek van Innocentius III enige invloed had op de gravinnen valt in twijfel te trekken, ze was waarschijnlijk gericht op de adel en gewone burgers. Zoals men ter illustratie bij Boudewijn IX en zijn vrouw kon waarnemen bepaalden zij zelf welke rol de gravin zou spelen tijdens de afwezigheid van de graaf. In hun geval zou Maria aanvankelijk als regent optreden maar zij zou later haar man achterna reizen. De hervormingen van Innocentius hadden een grotere impact op de lagere niveaus waar die aangereikte alternatieven meer ter harte werden genomen. Ook de financiële crisis had vooral op lagere niveaus een impact en soms verstrekkende gevolgen. De Vlaamse graven beschikten doorgaans over genoeg financiële middelen om hun expedities naar het Oosten te bekostigen.

De graaflijk familie is dus als het ware het treffendste voorbeeld van de niet te onderschatten invloed van een kruistochttraditie op toekomstige kruisopnames en het belang van de vrouwen bij de overdracht van deze tradities van de ene familie naar de andere via huwelijken. Tot aan de regering van Johanna kan men stellen dat zowat iedere graaflijke kruisopname in verband kan gebracht worden met de aanwezige traditie binnen de familie. Uiteraard spelen ook andere motieven een rol, want het ging altijd om een combinatie van motieven, verschillend voor ieder individu.³¹⁰ Toch lijkt de druk door die familiale kruistochttraditie een bepalende motivatie geweest voor de opeenvolgende graven. Men kan daartegen natuurlijk argumenteren dat zij als machthebbers steeds persoonlijk gevisieerd werden door de pausen en dat weigeren in feit geen optie was. De effectieve macht van de pausen op de Europese gezagsdragers was zoals eerder is aangehaald al bij al vrij beperkt en na de oproep leek de diens rol meestal uitgespeeld. In zeker zin kan men met betrekking tot de kruistochten de paus wel aan de top van de feodale ladder plaatsen. De pauselijke oproep zorgde vaak voor een aanzienlijk aantal kruisopnames van verschillende machthebbers, waarna de kruisopnames volgden van een groot aantal vazallen, leenmannen en naaste verwanten van deze machthebbers.

Rond het begin van de dertiende eeuw kunnen we dus spreken van een sterke kruistochttraditie binnen de Vlaamse graaflijke familie. Onder Johanna zien we dus een tijdelijke breuk met kruistochttraditie van haar familie en dit had ongetwijfeld een impact op de rekrutering in Vlaanderen tijdens de eerste helft van de dertiende eeuw. Dit zal in het volgende onderdeel meer geïllustreerd worden net als het belang van de familiale netwerken, de invloed van 'lordship' en de impact van de financiële crisis.

³¹⁰ PHILLIPS (J). 'The Murder of Charles the Good and the Second Crusade: Household, Nobility, and Traditions of Crusading in Medieval Flanders.' In: *Medieval Prosopography*, Volume 19, 1998, p. 59.

De families Wavrin & Béthune

Aan de hand van de familie Wavrin en de familie Béthune ga ik in dit onderdeel illustreren hoe belangrijk niet alleen de traditie maar ook bepaalde adellijke verwantschapsnetwerken en de feodale verhoudingen waren voor de kruistochtrekruting. Daarbij besteed ik uiteraard bijzondere aandacht aan hoe de situatie voor deze Vlaamse adellijke families was in de eerste helft van de dertiende eeuw. Ik zal daarvoor ook kort de achtergronden van deze belangrijke adellijke families schetsen.

De familie Wavrin was een belangrijke adellijke familie die haar thuisbasis dus had in Wavrin dat men tegenwoordig kan situeren in het noorden van Frankrijk, regio Nord-Pas-De Calais, arrondissement Rijsel. Tijdens de middeleeuwen maakte dit gebied deel uit van het graafschap Vlaanderen.³¹¹ Een van de eerste telgen van de Wavrins die voor het eerst uitgebreid opduikt in de bronnen en geschiedenisboeken is Robrecht III. Hij was een telg van de derde generatie en zou tussen 1135 en 1169 een belangrijke rol spelen in Vlaanderen. Robrecht zal namelijk gedurende die periode als eerste van zijn familie de ambt van ‘seneschalk’ bekleden onder de regering van Diederik van den Elzas.³¹² Een ‘seneschalk’ of grootofficier was een zeer belangrijk functionaris die belast was met het financieel beheer en het innen van belastingen, binnen het graafschap. Als ‘seneschalk’ was Robrecht ook aanwezig bij elke buitenlandse aangelegenheid van belang en bij elke ondertekening van een verdrag met de Franse koning.³¹³ Een belangrijke eigenschap van deze ambt voor de familie Wavrin was dat de functie overerfbaar was en dus van vader op zoon kon worden doorgegeven. Essentieel voor het succes van de familie was ook dat tijdens de dertiende eeuw deze ambt overerfbaar bleef, wat niet het geval was voor een groot aantal functies bekleed door adel, zoals eerder is vermeld.³¹⁴ Uit de oorkonden van Diederik kunnen we pas echt afleiden hoe belangrijk de functie van Robrecht III was.

³¹¹ PREVENIER (W.). De oorkonden der graven van Vlaanderen. (1191 - aanvang 1206). Brussel, Koninklijke Academie van België, Koninklijke Commissie voor Geschiedenis, 1964, 3 v.

³¹² GOETHALS (F. V.). Histoire de la maison de Wavrin et de quelques familles qui en sont issues, le tout justifié par chartes, titres, histoires anciennes et autres bonnes preuves. Brussel, Polack-Duvivier, 1866, p. 5.

³¹³ LUYKX (T.). Johanna van Constantinopel, gravin van Vlaanderen en Henegouwen. Haar leven (1199/1200-1244). Haar regeering (1205-1244), vooral in Vlaanderen. Brussel, Standaard Boekhandel, 1946, p. 476.

³¹⁴ GOETHALS (F. V.). Histoire de la maison de Wavrin et de quelques familles qui en sont issues, le tout justifié par chartes, titres, histoires anciennes et autres bonnes preuves. Brussel, Polack-Duvivier, 1866, p. 5.

Gedurende zijn 34 jaar als 'seneschalk' zou hij maar liefst 48 oorkonden ondertekenen of er in vermeld worden.³¹⁵ Het is duidelijk dat het bekleden deze ambt er voor zorgde dat de familie Wavrin continu in nauw contact stond met de graaflijke familie, hetgeen haar zeer machtig moet gemaakt hebben in Vlaanderen. Ondanks de duidelijke 'lordship' impuls bij de kruisopname van Diederik nam Robrecht III geen deel aan de tweede kruistocht, zoals ook blijkt uit bijlage. Ondanks de deelname van Diederik aan de tweede kruistocht zien we in het algemeen dat het enthousiasme in Vlaanderen op dat moment op een laag pitje stond. Weinige motieven konden de Vlaamse adel ertoe aan zetten het kruis op te nemen in 1147, zelfs het element van traditie dat zich ook al aan het ontwikkelen was bij de familie Wavrin leek niet de krachtige stimulans die het later zou blijken te zijn. De verklaring voor dit beperkte enthousiasme, dat ook zichtbaar is in de bijlage, moeten we volgens Jonathan Phillips zoeken in het feit dat Vlaanderen en haar bevolking nog haar wonden aan het likken was van de gebeurtenissen en naweeën van de burgeroorlog tussen Willem Clito en Diederik van den Elzas.³¹⁶

Robrecht zou bij zijn overlijden in 1169 opgevolgd worden door zijn zoon Hellin(us). Ook hij was zeer bedrijvig als 'seneschalk' en een vertrouweling van graaf Philip van den Elzas. Hellin zou in 1189 zijn graaf vergezellen tijdens de derde kruistocht. De 'seneschalk' van Vlaanderen was doorgaans gevestigd in grensgebieden en had naast zijn financiële en juridische ook een militaire functie. Daaruit kan men dus afleiden dat de familie Wavrin over de nodige middelen beschikte om in het Oosten te gaan strijden. Ook zijn broers Robrecht en Rogier zou deelnemen aan de derde kruistocht.³¹⁷ Hellin zou echter in 1191 bij Akko sneuvelen aan de zijde van zijn graaf.³¹⁸ Hellin zou opgevolgd worden door zijn zoon Robrecht. Robrecht huwde met Sybilla, de dochter van een broer van Philip van den Elzas. Op die manier werden de banden tussen beide families nog wat hechter. Robrecht zou in 1201 samen met Boudewijn IX het kruis opnemen voor de vierde kruistocht.

³¹⁵ DE HEMPTINNE (T.) & VERHULST (A.). De oorkonden der graven van Vlaanderen. (1128 - 1191). Brussel, Koninklijke Academie van België, Koninklijke Commissie voor Geschiedenis, 1988 - 2009, 3 v.: Om de bijlage overzichtelijk te houden zijn enkel de oorkonden van de 'seneschalk' van de regeerperiode van Boudewijn IX er in opgenomen. De naam van mede-ondertekenaars vinden we meestal aan het einde van de oorkonde, doorgaans volgend op termen zoals 'subscripta', 'subnotari' of 'annotari' of synoniemen voor 'getuigen' -> 'testibus'

³¹⁶ PHILLIPS (J.). 'The Murder of Charles the Good and the Second Crusade: Household, Nobility, and Traditions of Crusading in Medieval Flanders.' In: Medieval Prosopography, Volume 19, 1998, p. 70.

³¹⁷ VAN WERVEKE (H.). 'La contribution de la Flandre et du Hainaut à la troisième croisade.' In: Le Moyen Age, Volume 78, 1972, p. 84.

³¹⁸ GOETHALS (F. V.). Histoire de la maison de Wavrin et de quelques familles qui en sont issues, le tout justifié par chartes, titres, histoires anciennes et autres bonnes preuves. Brussel, Polack-Duvivier, 1866, p. 17.

Zijn taak werd tijdens die periode overgenomen door Sybilla, vanwege de minderjarigheid van zijn zoon Hellin.³¹⁹ Dit is een duidelijke illustratie van hoe belangrijk de rol was die de vrouwen vervulden op het thuisfront. Niet alleen stond zij in voor het beheer van het patrimonium van de familie, zij ging ook actief deelnemen aan de politiek in het graafschap Vlaanderen. De kruistochten speelden dus een cruciale rol in de verzelfstandiging van de gravinnen en de Vlaamse adellijke vrouwen. De deelname aan het staatsbeleid en de lange afwezigheid van hun echtgenoten creëerde een soort zelfbewustzijn dat buiten deze omstandigheden nooit tot ontplooiing had kunnen komen.³²⁰ Hellin zou na het overlijden van zijn vader in 1211 de ambt van ‘seneschalk’ overnemen, maar zijn moeder zou hem daarbij nog lange tijd assisteren. In 1212 behoorden beide tot het gezelschap dat Ferrand en Johanna vergezelde toen deze door Lodewijk in een hinderlaag werden gelokt.³²¹ Hellin zou aan de zijde van Ferrand strijden tijdens de slag bij Bouvines en ook gevangen genomen worden. In 1215 vertoefde hij echter al weer op vrije voet.³²² Hellin zou in 1233 overlijden en opgevolgd worden door zijn zoon, Robrecht.³²³ Tijdens Robrechts leven zou de familie Wavrin haar hechte relatie met de graaflijke familie in stand houden. Vooral op het vlak van buitenlandse politiek zou hij een actieve rol spelen.³²⁴ Robrecht zou tot lang na het overlijden van Johanna in 1244 de functie van ‘seneschalk’ bekleden. Zijn zoon uit zijn tweede huwelijk, ook genaamd Robrecht, zou in 1250 deelnemen aan de zevende kruistocht.³²⁵

³¹⁹ LUYKX (T.). Johanna van Constantinopel, gravin van Vlaanderen en Henegouwen. Haar leven (1199/1200-1244). Haar regeering (1205-1244), vooral in Vlaanderen. Brussel, Standaard Boekhandel, 1946, p. 476.

³²⁰ DE HEMPTINNE (Th.). ‘De gravinnen van Vlaanderen in de 12de eeuw.’ In: Spiegel Historiae, Volume 15, 1980, p. 452.

³²¹ LUYKX (T.). Johanna van Constantinopel, gravin van Vlaanderen en Henegouwen. Haar leven (1199/1200-1244). Haar regeering (1205-1244), vooral in Vlaanderen. Brussel, Standaard Boekhandel, 1946, p. 476.

³²² GOETHALS (F. V.). Histoire de la maison de Wavrin et de quelques familles qui en sont issues, le tout justifié par chartes, titres, histoires anciennes et autres bonnes preuves. Brussel, Polack-Duvivier, 1866, p. 24.: ‘Avant cette sanglante journée plusieurs seigneurs flamands prirent parti contre leur suzerain; mais Hellin de Wavrin, fidèle à son devoir, ne suivit pas leur exemple : il resta auprès de Ferrand et de la comtesse Jeanne.’

³²³ GOETHALS (F. V.). Ibidem. p. 25.

³²⁴ LUYKX (T.). Johanna van Constantinopel, gravin van Vlaanderen en Henegouwen. Haar leven (1199/1200-1244). Haar regeering (1205-1244), vooral in Vlaanderen. Brussel, Standaard Boekhandel, 1946, p. 477.

³²⁵ GOETHALS (F. V.). Histoire de la maison de Wavrin et de quelques familles qui en sont issues, le tout justifié par chartes, titres, histoires anciennes et autres bonnes preuves. Brussel, Polack-Duvivier, 1866, p. 31.

De familie Wavrin is een treffend voorbeeld van welke rol de feodale verhoudingen speelden met betrekking tot kruistochtdeelname. De familie ontwikkelde als het ware een kruistochtraditie door haar hechte band met de graaflijke familie. Deze hechte band kwam er enerzijds door de ambt die door de Wavrins bekleed werd en anderzijds door de huwelijkspolitiek waarbij telgen trouwden met leden van de graaflijke familie. De 'lordship' impuls was dus zeer sterk en zoals we kunnen vaststellen tijdens de regering van Johanna van Constantinopel zullen de Wavrins niet deelnemen aan de vijfde en zesde kruistocht. Dit onderstreept enerzijds hun dichte betrokkenheid bij de politiek van het graafschap Vlaanderen en aan de andere kant het belang dat ze hechtten aan de hun relatie met de gravin en haar familie. De familie Wavrin zal, net als Johanna, vanuit haar verantwoordelijkheidszin verbonden aan haar functie, er tijdens de eerste helft van de dertiende eeuw voor kiezen het graafschap niet in de steek te laten. De Wavrins kozen er resoluut voor de gravin bij te staan tijdens de turbulente periode die volgde op de slag bij Bouvines. Aangezien de familie Wavrin tot de hoge adel behoorde en zoals eerder vermeld er bij de kruisopnames vaak een domino-effect was langs de sociale, feodale ladder zullen veel vazallen en leenheren van de Wavrins hen gevolgd zijn in hun keuze.³²⁶

De financiële crisis die zich al liet voelen tijdens de eerste helft van de dertiende eeuw, maar zoals eerder gezegd eerst de lagere adel zou treffen, zal niet echt een rol gespeeld hebben in de beslissing van de Wavrins. Toch kan men vaststellen dat de familie toen voor een tijd relatief krap bij kas moet gezeten hebben. Aangezien Hellin na de slag bij Bouvines een gevangene was van de Franse koning diende hij vrijgekocht te worden en aangezien het hier om een lid van de hoge adel ging, was het bedrag van zijn vrijkoping bijzonder hoog. Maar liefst 3800 ponden dienden betaald te worden en een groot aantal leden van andere adellijke families zouden zich hiervoor borg stellen. De familie Wavrin zou dit op haar beurt doen voor een groot aantal andere edelen die nog dienden vrijgekocht te worden.³²⁷ De financiële situatie van de familie kan dus op dat ogenblik behoorlijk precair geweest zijn, zodat zij zich niet konden wagen aan een dergelijk financieel riskante investering als een kruistocht. Met betrekking tot de deelname van vrouwen aan kruistochten kunnen we vaststellen dat de alternatieven die door Innocentius III werden aangereikt, toegepast werden al waren die naar alle waarschijnlijk ook voor zijn periode al in gebruik. Adellijke vrouwen bleven effectief regelmatig thuis om daar nuttige taken te vervullen en de functies van hun echtgenoten tijdelijk over te nemen.

³²⁶ LUYKX (T.). Johanna van Constantinopel, gravin van Vlaanderen en Henegouwen. Haar leven (1199/1200-1244). Haar regering (1205-1244), vooral in Vlaanderen. Brussel, Standaard Boekhandel, 1946, p. 328.

³²⁷ LUYKX (T.). Ibidem. p. 477.

Een andere belangrijke Vlaamse adellijke familie was de familie Béthune. Deze familie die, zoals uit de bijlage valt af te leiden, misschien wel de grootste kruistochttraditie heeft van al de (adellijke) Vlaamse families stond nog dichterbij de graaflijke familie dan de familie Wavrin.³²⁸ Tijdens de eerste helft van de dertiende eeuw zou deze familie zeer twee belangrijke kruisvaarders afleveren, met name Cono en Willem van Béthune.

Cono van Béthune was een adellijke ridder en dichter die aan de vooravond van de vierde kruistocht deel uitmaakte van de entourage van graaf Boudewijn. Cono had reeds met zijn vader Robrecht, deelgenomen aan de derde kruistocht en die laatste had daarbij het leven gelaten te Akko in 1099. Cono werd zeer gewaardeerd door Boudewijn omdat hij natuurlijk reeds over kruistochtervaring beschikte, in 1200 was hij reeds vijftig jaar oud, en daarom zou hij samen met zijn legendarische generatiegenoot Villehardouin deel uitmaken van het gezelschap dat het befaamde akkoord sloot met Enrico Dandolo in Venetië.³²⁹ Ook tijdens het verloop van de kruistocht vertoefde Cono aan de zijde van de graaf. Na de verovering van Constantinopel en de kroning van Boudewijn zou Cono door hem bedankt worden voor bewezen diensten door hem een plaats te geven aan het keizerlijke hof. In realiteit was hij samen met de broer van Boudewijn, Hendrik, de tweede machtigste figuur in het nieuwe Latijnse Constantinopel.³³⁰ Ook na de verdwijning van Boudewijn zou Cono in Constantinopel blijven en zijn macht zien toenemen. Wanneer Hendrik zijn broer opvolgde zou Cono ook als zijn nummer twee optreden, hij werd daarbij belast met diplomatieke en militaire opdrachten. Cono zou ook deze keizer overleven en na de moord op Hendrik zou hij het hoogtepunt van zijn carrière beleven en verkozen worden tot regent van Constantinopel.³³¹ Hij zou regent blijven tot 1217 toen Philip van Courtenay de titel kreeg maar zou al gauw herbenoemd worden omdat Philip door ongelukkige omstandigheden in gevangenschap overleden was.

³²⁸ PREVENIER (W.). De oorkonden der graven van Vlaanderen. (1191 - aanvang 1206). Brussel, Koninklijke Academie van België, Koninklijke Commissie voor Geschiedenis, 1964, 3 v.: Tijdens de regering van Boudewijn zullen de Béthunes de edelen zijn die het grootste aantal oorkonden van de graaf zullen ondertekenen. Zowel de oorkonden die Boudewijn in Vlaanderen als in Constantinopel uitvaardigde werden door een lid van de familie ondertekend.

³²⁹ LONGNON (J.). Les Compagnons de Villehardouin : recherches sur les Croisés de la quatrième Croisade. Parijs, Champion, 1978, p. 146.

³³⁰ LONGNON (J.). Ibidem. p. 147.

³³¹ VAN TRICHT (F.). De Latijnse renovatio van Byzantium: het keizerrijk van Konstantinopel (1204-1261). Onuitgegeven doctoraatsverhandeling o.l.v. prof. dr. Th. de Hemptinne, Universiteit Gent, 2003, 5 v., p. 281.

Twee jaar later, in 1219, overleed Cono.³³² Hij werd opgevolgd door zijn zonen Conon II en Boudewijn.³³³ Ook Willem van Béthune, de broer van Cono, nam deel aan de vierde kruistocht. Hij werd echter, zoals eerder is vermeld, door Boudewijn teruggestuurd naar Vlaanderen kort na de inname van Constantinopel. Hij was net als zijn broer een van de belangrijkste figuren uit de entourage van Boudewijn en had de opdracht gekregen om in Vlaanderen Johanna bij te staan in haar uitdagingen. Willem zou in 1213 zijn laatste adem uitblazen.³³⁴

In tegenstelling tot de familie Wavrin zien we in de bijlage dat de Béthunes wel zullen deelnemen aan de vijfde en zesde kruistocht. Hoewel zij misschien nog wel dichter bij de graaflijke familie stonden dan de Wavrins, in 1246 zou Mathilde van Bethune zelfs huwen met de Vlaamse graaf Gwijde van Dampierre, blijven zij niet in Vlaanderen ter steun van gravin Johanna.³³⁵ De belangrijkste verklaring hiervoor is de invloed van de band die de familie tijdens de vierde kruistocht had ontwikkeld met het Oosten, aangezien Cono en zijn nakomelingen een belangrijke rol speelden in de plaatselijke politiek. Boudewijn, een van de zonen van Cono was ter plaatse gehuwd met een dochter van een belangrijke Byzantijnse magnaat.³³⁶ De familie Bethune is een treffend voorbeeld van hoe familiale netwerken en het verwantschap een belangrijk motief vormde met betrekking tot kruistochtopname. Hoewel de familie in Vlaanderen een enorm belangrijke rol speelde en zeer dicht bij de graven en gravinnen stond, kunnen we vaststellen dat hun belangen in het Oosten dit alles overstemden in combinatie met hun rijke kruistochttraditie. Dit bewijst nogmaals dat uit het grote aanbod van motieven voor ieder individu en voor iedere familie telkens verschillende factoren primeerden. Traditie en verwantschap waren voor de familie Béthune duidelijk belangrijker dan 'lordship'.

De familie Béthune speelde ook een cruciale rol in het ontstaan van de adellijke verwantschapsnetwerken in Vlaanderen die een belangrijke impact hadden op de rekrutering.

³³² LONGNON (J.). Les Compagnons de Villehardouin : recherches sur les Croisés de la quatrième Croisade. Parijs, Champion, 1978, p. 149.

³³³ DU CHESNE (A.). Histoire généalogique de la maison de Béthune. Parijs, 1639, p. 163.

³³⁴ LONGNON (J.). Les Compagnons de Villehardouin : recherches sur les Croisés de la quatrième Croisade. Parijs, Champion, 1978, p. 146.

³³⁵ SERRURE (C.P.) & VOISIN (A.). Le livre de Baudouyn, conte de Flandre: suivi de fragments du roman *Trasignyes*. Brussel, Berthot et Périchon, 1836, p. 19.

³³⁶ VAN TRICHT (F.). De Latijnse renovatio van Byzantium: het keizerrijk van Konstantinopel (1204-1261). Onuitgegeven doctoraatsverhandeling o.l.v. prof. dr. Th. de Hemptinne, Universiteit Gent, 2003, 5 v., p. 301.

De vrouwelijke telgen van deze machtige familie werden uitgehuwelijkt aan andere Vlaamse edelen. Een voorbeeld hiervan is Mathilde de Béthune, die zoals men kan zien in de genealogie in de bijlage kan zien, een telg was van de zesde generatie.³³⁷ Haar voorvaderen hadden reeds deelgenomen aan de eerste twee kruistochten en een geslaagd huwelijk kon de band met de aangetrouwde familie sterk ten goede komen.³³⁸ Haar echtgenoot, Everard van Doornik, wiens familie nog geen kruistochtdeelnames op haar naam had staan, zou deelnemen aan de derde kruistocht. Dit wijst er op dat Mathilde via haar huwelijk de kruistochttraditie van haar eigen familie meedroeg naar haar schoonfamilie. Deze huwelijkspolitiek creëerde dus ook adellijke verwantschapsnetwerken waarbij men elkaar onder druk kon zetten. Aangezien de familie Béthune tot de hoogste adel in Vlaanderen behoorde konden zij de aangetrouwde familie in zekere zin als een soort vazal, ook al waren ze dat niet, beschouwen en hen tot verplichtte solidariteit dwingen om samen met hen het kruis op te nemen.³³⁹ De familie uit Doornik is lang niet het enige voorbeeld. Zo zal Mathilde van Béthune uit de achtste generatie huwen met Giselbrecht van Zottegem en als gevolg daarvan vinden we zijn naam terug in de deelnemerslijst van de vijfde kruistocht en de kruistocht tegen de Albigenzen.³⁴⁰ Zijn familie had tot op dat moment nog geen enkele kruisvaarder afgeleverd. Het is duidelijk dat voor een groot aantal families de associatie met de familie Béthune in die periode voldoende was om hen het kruis te doen opnemen. Ook belangrijke kruisvaarderfamilies onderling zouden telgen aan elkaar uithuwelijken om het netwerk in stand te houden en de traditie levendig, zoals we zien bij het huwelijk van Elisabeth de Béthune en Hellin de Wavrin.³⁴¹

Tot slot speelde de familie Béthune nog een andere belangrijke rol in het kruisvaartverhaal. Aangezien zij een van de machtigste families van Vlaanderen was, zal het voor de opeenvolgende telgen geen al te groot probleem geweest zijn om hun kruistochtdeelnames te financieren. Het was, zoals eerder gezegd, voor een groot aantal andere lagere adellijke families echter geen zo evidente zaak. Reeds tijdens de eerste helft van de dertiende eeuw zou de familie Béthune zich opwerpen als algemeen schuldeiser voor die verarmde adel.

³³⁷ WARLOP (E.). *The Flemish Nobility before 1300*. Kortrijk, G. Desmet-Huysman, 1975-1976, v. 1, p. 660.

³³⁸ CROENEN (G.). *De familie Berthout (13de – eerste helft 14de eeuw). Het belang van familiale patronen in het proces van machtsverwerving*. Onuitgegeven licentiaatsverhandeling o.l.v. prof. dr. W. Prevenier, Universiteit Gent, 1988, 2 v., p. 173.

³³⁹ CROENEN (G.). *Ibidem*. p. 174.

³⁴⁰ WARLOP (E.). *The Flemish Nobility before 1300*. Kortrijk, G. Desmet-Huysman, 1975-1976, v. 1, p. 661.

³⁴¹ WARLOP (E.). *Ibidem*. p. 662.

Zij was dermate begaan met de zaak in het Oosten dat zij verschillende adellijke aspirant deelnemers zou sponsoren zodat deze alsnog de tocht konden ondernemen. Deze taak zou in de loop van de dertiende eeuw steeds meer overgenomen worden door het steeds rijker wordende stedelijk patriciaat.³⁴²

³⁴² LUYKX (T.). Johanna van Constantinopel, gravin van Vlaanderen en Henegouwen. Haar leven (1199/1200-1244). Haar regering (1205-1244), vooral in Vlaanderen. Brussel, Standaard Boekhandel, 1946, p. 338.

Besluit

Het bleek niet eenvoudig om de rekrutering in Vlaanderen voor de kruistochten tijdens de eerste helft van de dertiende eeuw te bestuderen. Hoewel er in talloze overzichtswerken sprake is van een groot enthousiasme in Vlaanderen voor het kruistochtgebeuren, wordt deze stelling nooit echt onderbouwd met statistisch bewijsmateriaal.³⁴³ Het was dan ook geen sinecure om voor het graafschap Vlaanderen de rekruteringscijfers te achterhalen. In plaats daarvan ben ik op zoek gegaan naar een aantal ontwikkelingen en tendensen die tijdens de eerste helft van de dertiende eeuw een belangrijke impact hadden op de rekrutering. Aan de hand van een familiestudie van drie adellijke geslachten uit Vlaanderen ben ik op zoek gegaan naar de belangrijkste motieven die de leden van deze familie er in die periode konden toe stimuleren het kruis op te nemen of hen juist weghielden van het kruistochtgebeuren. Uiteindelijk heb ik vier ontwikkelingen ontdekt die de rekrutering in Vlaanderen tijdens de vroege dertiende eeuw hebben beïnvloed en heb ik deze getoetst aan de toenmalige realiteit.

Aangezien het kruisvaren tijdens de dertiende eeuw hoofdzakelijk een adellijke aangelegenheid was, was het noodzakelijk op zoek te gaan naar eventuele ontwikkelingen die hun gedrag zouden kunnen beïnvloed hebben. Al in het begin van de dertiende eeuw belandde de Vlaamse adel in een financiële crisis die de stand systematisch zou verarmen. De adellijke stand zat gevangen in een spiraal van schulden maken en land verkopen om deze schulden af te betalen. De sociale codes verplichtten de adel op grote voet te leven en positief te reageren op de kruistochtoproepen van de verschillende pausen. De realiteit was echter dat veel Vlaamse adellijke families niet in staat waren dergelijke kostelijke ondernemingen te betalen.

³⁴³ PHILLIPS (J.). 'St. Bernard of Clairvaux, the Low Countries and the "Lisbon Letter" of the Second Crusade.' In: Journal of Ecclesiastical History, Volume 48. Nr. 3, 1997, p. 487. en MURRAY (A.V.). 'De Nederlanden en het Koninkrijk Jeruzalem in de vroege Twaalfde Eeuw. Politieke en Dynastieke belangen.' In: Tijdschrift voor geschiedenis, Volume 113, 2000, p. 167. en PHILLIPS (J.). 'The Murder of Charles the Good and the Second Crusade: Household, Nobility, and Traditions of Crusading in Medieval Flanders.' In: Medieval Prosopography, Volume 19, 1998, p. 55.

Het nieuwe erfrecht kon de opdeling van het familiaal patrimonium wel verhinderen, maar dit betekende dat sommige telgen, die niet op een erfenis konden rekenen, hun heil in het Oosten wilden gaan zoeken. Families moesten enorme inspanningen leveren om de kruistochten van hun verwanten of familieleden te betalen en door de technologische ontwikkelingen werd oorlogsvoering een steeds duurder aangelegenheid. De adel slaagde er niet in alternatieve inkomstenbronnen aan te boren omdat zij het belang van geletterdheid niet inzag en kon aldus de neerwaartse tendens niet keren. Aanvankelijk zou vooral de lagere adel in de problemen komen. De hoge Vlaamse adel, zoals de familie Béthune, zou in het begin van de dertiende eeuw de crisis nog niet echt voelen en voor hun financieel verzwakte standgenoten leningen voorzien om hun deelname aan de kruistochten te ondersteunen. Uiteraard konden ze dit niet voor al de adellijke families doen die de ambitie koesterden om enkele van hun telgen naar het Oosten te sturen. De verarming van de adel had dus zonder enige twijfel een belangrijke impact op het aantal kruisopnames in Vlaanderen tijdens de eerste helft en ook tijdens het vervolg van de dertiende eeuw.

Naast de verarming van de adel had het beleid van de ambitieuze Innocentius III ook een impact op de rekrutering in Vlaanderen, maar ook in de rest van Europa. Hij was bezeten door het organiseren van een grootschalige, succesvolle kruistocht en plaatste daarbij de professionalisering van de beweging centraal. Hij wou af van de populaire beweging waarbij veel individuen zich aansloten die in geen geval iets bijdroegen en vaak logistieke problemen veroorzaakten. Dit betekende echter niet dat hij deze personen volledig van de beweging zou gaan uitsluiten. Innocentius III had juist de intentie om de hele christelijke wereld te betrekken bij de kruistochten. Hierdoor bood hij de mensen die hij liever niet op kruistocht zag vertrekken alternatieve participatiemethodes aan. Dit was dus vooral interessant voor die adellijke familieleden die het kruis niet konden opnemen, met name vrouwen. Tijdens vroegere kruistochten zouden vrouwen zelf nog deel uit maken van de expeditie of hun man vergezellen. Nu hadden zij de mogelijkheid om thuis te blijven en van daaruit de onderneming te steunen. Zij konden huurlingen sturen of een financiële bijdrage leveren. Daarnaast waren hun taken op het thuisfront ook van belang voor de familie aangezien zij het patrimonium moesten beheren tijdens de afwezigheid van hun echtgenoten en zonen. In sommige gevallen zien we zelfs dat vrouwen de functies die hun echtgenoten bekleedden voor hun vertrek zullen overnemen, zoals we konden vaststellen bij de familie Wavrin. De alternatieve participatiemethodes die Innocentius de mensen dus aanreikte hadden ongetwijfeld ook een impact op de rekrutering voor de kruistochten en de samenstelling van de legers.

Alleen op de allerhoogste niveaus, onder andere bij de Vlaamse graven, zien we dat de vrouw haar echtgenoot nog regelmatig op kruistocht vergezelde, zoals Maria haar Boudewijn achterna reisde.

Werden de Vlamingen dan tijdens de eerste helft van de dertiende eeuw geïnspireerd tot kruisopnames door 'lordship', traditie en de uitgebreide familienetwerken? Hoewel deze krachten overall in Europa de rekrutering voor kruistochten zouden beïnvloeden en ook in Vlaanderen, kan men voor de vroege dertiende eeuw een paar mogelijke factoren ontdekken die de invloed van 'lordship' in het graafschap Vlaanderen zouden beperken. De werking van de feodale krachten zouden nog duidelijk zichtbaar zijn tijdens de regering van graaf Boudewijn IX. Toen hij het kruis opnam op 24 februari 1200 te Brugge, waren er veel familieleden, zijn broers en zijn neven, en adellijke vazallen, veel hoge edelen uit Vlaanderen en Henegouwen, die zijn voorbeeld volgden. Daarnaast deed Boudewijn ook beroep op zijn uitgebreide netwerken om zich voor te bereiden op de expeditie en om de nodige middelen te verzamelen.³⁴⁴ Tijdens de regering van Johanna zouden deze prominente rekruteringsimpuls echter minder aanwezig zijn, mede doordat zij brak met de kruisvaardertraditie van haar familie.

Johanna was een vrouw. En hoewel het voor adellijke vrouwen niet ongewoon was om het kruis op te nemen, deden zij dit toch hoofdzakelijk in het gezelschap van hun echtgenoot. Het conflict tussen Vlaanderen en Frankrijk, zoals reeds eerder gezegd, had er voor gezorgd dat Johanna het grootste deel van haar regering moest doorstaan zonder haar echtgenoot aan haar zijde. Ferrand was een gevangene van de Franse koning en een handige pion in het politieke spel. Naast het ontbreken van een echtgenoot tijdens haar regering had Johanna ook af te rekenen met een enorme hoeveelheid interne problemen. Vlaanderen werd geteisterd door hongersnoden, zusterswisten, een valse Boudewijn, de expansiedrang van Frankrijk en een opvolgingscrisis onder de telgen van Margareta. Het was een echte crisisperiode. Al deze tijdrovende problemen in combinatie met de afwezigheid van een echtgenoot hadden dus tot gevolg dat de gravin nooit echt betrokken raakte bij de kruisvaartbeweging. Ook na de terugkeer van Ferrand waren er talloze problemen en bezwaren, die uitvoerig besproken zijn, die Johanna eigenlijk van het hele kruistochtgebeuren weghielden.

³⁴⁴ LUYKX (T.). De graven van Vlaanderen en de kruisvaarders. Leuven, Davidsfonds, 1947, p. 118.

Indien Johanna wel bij het kruistochtgebeuren betrokken was geweest, had haar kruisopname evenwel niet hetzelfde effect gehad als die van haar vader. Johanna was, zeker tijdens de eerste jaren van haar regering, vele malen minder populair en kende veel strubbelingen met haar adellijke vazallen. Bijgevolg zouden veel minder mensen haar voorbeeld gevolgd hebben indien zij het kruis zouden opgenomen hebben. Haar machtspositie was aanvankelijk ook veel zwakker dan die van haar vader. Voor Johanna zou het dus niet evident geweest zijn om haar vazallen te dwingen haar te volgen. De 'lordship' impuls met betrekking tot rekrutering was in Vlaanderen tijdens de dertiende eeuw dus minder aanwezig. Toch kunnen we vaststellen dat een aantal adellijke families die, ondanks de moeilijke periode die het graaflijke gezag kende en gekend had, de gravin onvoorwaardelijk bleven steunen, wel beïnvloed werden door de 'lordship' factor. Families, zoals de familie Wavrin, zouden, na vier deelnames, twee opeenvolgende kruistochten aan zich voorbij laten gaan omdat zij in Vlaanderen bleven om hun gravin te ondersteunen. In zekere zin kunnen we dus vaststellen dat deze 'lordship' impuls met betrekking tot gravin Johanna eerder mensen weghield van het kruistochtdecor dan hen ertoe te stimuleren deel te nemen. Dit blijft in feite de essentie van deze feodale term, trouw aan de gravin werd in dit geval getoond door niet op kruistocht te vertrekken en haar bij te staan in al haar uitdagingen. De breuk door Johanna met de traditie van haar familie had dus tot gevolg dat ook haar dichtste adellijke supporters gingen breken met hun eigen familietraditie. Op een lagere niveaus speelde deze feodale relatie ook zijn rol. Leden van een gegoede adellijke familie die het kruis opnamen, konden hierin gevolgd worden door hun eigen leenmannen. De financiële crisis bij de adel in de dertiende eeuw doet echter vermoeden dat het aantal spontane kruisopnames eerder laag was. De Béthune familie kon op verschillende manieren haar vazallen stimuleren en onder druk zetten om hen te volgen in hun kruistochtraditie en deel te nemen aan de vijfde en zesde kruistocht, maar moest hen daarbij vanaf de dertiende eeuw vaak van financiële steun voorzien. Dit brengt ons bij de rol die traditie en de adellijke, al dan niet familiale, netwerken speelden.

Over de impact van de netwerken op de rekrutering in Vlaanderen rijzen er twijfels. Zoals reeds grondig uit de doeken is gedaan was de eerste helft van de dertiende eeuw al een crisisperiode voor de (lagere) adel. Zij verloren hun dominante positie en veel adellijke families kampten met hevige financiële problemen. Dit gegeven dat, zoals hierboven gezegd, op zich al een rem was om zich aan een kruistocht te wagen, had ook op een ander vlak een impact. De crisis bij de adel zou namelijk gevolgen hebben voor de cohesie van de stand en aldus de bestaande netwerken onder druk zetten.

Hoewel de adel aan de vooravond van de dertiende eeuw nog ernstig begaan was met de ‘zuiverheid’ van haar stand, zou deze bekommernis door financiële en juridische problemen al snel opzij worden geschoven en plaats moeten maken voor pragmatische oplossingen.

De adellijke stand in Vlaanderen bestond tijdens de dertiende eeuw maar uit enkele tientallen families.³⁴⁵ Aangezien er enkel binnen de stand mocht gehuwd worden, kwamen de adellijke families al snel in aanvaring met huwelijksbeleid van de Kerk. Deze verbod immers een huwelijk tussen te dichte verwanten en na enkele generaties waren deze families dus allemaal te dicht met elkaar verwant.³⁴⁶ Het werd dus op een bepaald moment voor jonge huwbare edelen geen eenvoudige opdracht om een huwelijkskandidaat te vinden die geen familie was.³⁴⁷ Voor veel edellieden waren er slechts twee mogelijkheden: niet huwen of een huwelijkspartner zoeken buiten de stand. Als eerste kandidaat-huwelijkspartners kwam ridders en hun kinderen in aanmerking, maar economisch was het veel lonender huwelijken aan te gaan met de kinderen van de rijke stedelijke elite. Edele zonen die met dochters van rijke stedelingen trouwden, konden zich vaak verheugen op een aanzienlijke bruidschat, iets wat de adel door hun financiële problemen wel kon smaken.³⁴⁸ Het noodgedwongen huwen van de Vlaamse adel buiten hun stand was financieel dus vaak een aantrekkelijke zaak, maar tastte als het ware de ‘zuiverheid’ van de stand aan. De sterke verwantschappen en netwerken die voordien gegroeid waren die, zoals eerder gezegd, van groot belang waren voor de rekrutering voor de kruistochten zouden hierdoor aangetast worden. De zuivere adel, zoals die tot dan toe gekend was, zou niet langer bestaan. De invloed van een kruistochtraditie binnen een familie en de druk die toegepast werd via de netwerken zou hierdoor sterk afnemen.

De familie Béthune was in dit netwerkverhaal een voorbeeld van een adellijk geslacht dat haar zuiverheid, mede door haar maatschappelijke positie, tijdens de dertiende eeuw nog relatief goed kon vrijwaren. Een uitzondering. Zoals in het vorige hoofdstuk werd aangetoond werden een groot aantal dochters uitgehuwelijkt aan telgen van andere adellijke families. Via deze netwerken die hierdoor ontstonden en het doorgeven van de traditie door de vrouwen oefenden deze families onderling druk uit op elkaar om het kruis op te nemen.

³⁴⁵ WARLOP (E.). The Flemish Nobility before 1300. Kortrijk, G. Desmet-Huysman, 1975-1976, v. 1, p. 410.

³⁴⁶ WARLOP (E.). Ibidem. p. 411.

³⁴⁷ WARLOP (E.). Ibidem. p. 412.

³⁴⁸ WARLOP (E.). Ibidem. p. 413.

Het is geen verrassing dat een machtige, rijke familie als de Béthunes haar zuiverheid langer kon garanderen omdat haar telgen altijd aantrekkelijke huwelijkskandidaten waren en hun financiële situatie er niet om vroeg om huwelijken aan te gaan met het stedelijk patriciaat. Het staat echter vast dat de lagere adel al sneller verplicht werd om buiten de stand te trouwen en aan de lokroep van het geld niet kon weerstaan. Hoewel de adellijke levensstijl vaak werd overgenomen door de niet adellijke stedelijk patriciaat zou het kruistochtideaal verloren gaan om dat hun stand er op dat vlak andere waarden en deugden op na hield.³⁴⁹ De kruistochttraditie die de vrouw meebracht vanuit haar eigen familie had niet langer dezelfde impact op haar schoonfamilie zoals voordien. Hoewel traditie dus, zoals is geïllustreerd aan de hand van de familie Béthune, bij de gevestigde adel en de graaflijke familie een belangrijke factor en motivatie was met betrekking tot rekrutering voor kruistochten binnen de eigen rangen en de ‘extended family’ zou het belang hiervan tanen naarmate de bestaande adellijke netwerken uiteenvielen tijdens de dertiende eeuw.

Het doel van dit onderzoek was om een aantal factoren bloot te leggen die een belangrijke invloed hadden op de rekrutering voor kruistochten in Vlaanderen tijdens de eerste helft van de dertiende eeuw. Naast het identificeren van de klassieke motieven ben ik op zoek gegaan naar een aantal andere factoren die de rekrutering specifiek in deze periode hebben beïnvloed. De reden achter de deelname aan een kruistocht door individuen of een familie was vaak een combinatie van een aantal verschillende motieven, zoals eerder is besproken. Het gaat hier telkens om een greep uit dezelfde verzameling motieven in een andere samenstelling. Dit maakte van een kruisopname iets zeer individualistisch en evenzeer iets collectief. Elke kruisvaarder deelde wel een of meerdere motieven met zijn collega’s. Voor de vroege dertiende eeuw ben ik dus op zoek gegaan naar een aantal factoren die iedere adellijke kruisvaarder direct of indirect beïnvloedde. Het was echter zeer moeilijk algemeen geldende motieven bloot te leggen. De financiële crisis bij de adel, de hervormingen van Innocentius III, het verzwakken van de adellijke netwerken, het doorbreken van de kruistochttraditie en de afwezigheid³⁵⁰ van de ‘lordship’ impuls waren vier ontwikkelingen die naar mijn mening tijdens de vroege dertiende eeuw een negatieve invloed hadden op de rekrutering voor de kruistochten in Vlaanderen en die zich lieten voelen zowel bij de graven als de hoge en de lagere adel.

³⁴⁹ DUMOLYN (J.) & VAN TRICHT (F.). ‘Adel en nobiliteringsprocessen in het laatmiddeleeuwse Vlaanderen: een status quaestionis.’ In: Bijdragen en mededelingen betreffende de geschiedenis der Nederlanden, Volume 115, 2000, p. 202.

³⁵⁰ (of aanwezigheid, zie supra)

Het gros van de adellijke families had de financiële middelen niet om de tocht naar het Oosten te ondernemen en zij konden, dankzij Innocentius, door een kleinere financiële bijdrage de kruistochten steunen zonder al te grote risico's te moeten nemen. De huwelijken buiten de stand zouden dan weer de onderlinge netwerken verzwakken. Het enthousiasme voor de kruistochten dat binnen sommige netwerken aanwezig was zou tanen. De druk die verwanten voelden, door de aanwezigheid van een kruistochttraditie binnen een familie en de overdracht ervan door de vrouwen via huwelijken, zou niet langer hetzelfde effect hebben. Door de gravin werd er ook geen impuls tot kruisvaren gegeven, zij brak zelfs met de traditie van haar eigen familie. Zij was volledig in beslag genomen door de interne problemen, had geen echtgenoot aan haar zijde en genoot niet hetzelfde respect bij haar vazallen als haar geroemde vader. Al deze elementen leidden mij er toe te besluiten dat we de vierde kruistocht, van 1198 tot 1204, de laatste kruistocht was die in Vlaanderen op een zelfde, zo niet groter, enthousiasme kon rekenen als die van de eeuwen voordien. Tijdens de eerste helft van de dertiende eeuw zou de rekrutering en het enthousiasme voor kruistochten in Vlaanderen een dip kennen waarvan het zich niet meer wist te herstellen. Boudewijn IX was een geliefd en gerespecteerd figuur. Onder zijn bewind kende Vlaanderen een bloeiende periode, waarin ze zich in grote mate onafhankelijk kon opstellen ten opzichte van Frankrijk. De adellijke stand had nog niet te lijden onder de financiële crisis en de netwerken waren nog niet aangetast door een teveel aan huwelijken buiten de stand. De belangrijkste impuls was zonder enige twijfel de kruisopname van Boudewijn die hierin gevolgd werd door talloze vazallen, een impuls die Johanna door haar situatie niet kon geven. Na de dood van Boudewijn zou Vlaanderen in een chaos belanden en dit had dus ook zijn gevolgen op het vlak van de rekrutering voor en de deelname aan de kruistochten. Pas in 1270 zou een Vlaamse graaf weer deelnemen aan een kruistocht.

Bibliografie

Uitgegeven Bronnen

ANDREA (A. J.). Contemporary sources for the fourth crusade. Leiden, Brill, 2000, 330 p.

DE HEMPTINNE (T.) & VERHULST (A.). De oorkonden der graven van Vlaanderen. (1128 - 1191). Brussel, Koninklijke Academie van België, Koninklijke Commissie voor Geschiedenis, 1988 - 2009, 3 v.

DU CHESNE (A.). Histoire généalogique de la maison de Béthune. Parijs, 1639.

FARAL (E.). La conquête de Constantinople: Villehardouin. Parijs, Tallandier, 1938. 2 v.

GOETHALS (F. V.). Histoire de la maison de Wavrin et de quelques familles qui en sont issues, le tout justifié par chartes, titres, histoires anciennes et autres bonnes preuves. Brussel, Polack-Duvivier, 1866, 194 p.

De oorkonden van gravin Johanna van Vlaanderen in LUYKX (T.). Johanna van Constantinopel, gravin van Vlaanderen en Henegouwen. Haar leven (1199/1200-1244). Haar regeering (1205-1244), vooral in Vlaanderen. Brussel, Standaard Boekhandel, 1946, pp. 533-633.

PAUPHILET (A.) & POGNON (E.). Historiens et chroniqueurs du Moyen Age : Robert de Clari, Villehardouin, Joinville, Froissart, Commynes. Parijs, Galimard, 1952, 1535 p.

PREVENIER (W.). De oorkonden der graven van Vlaanderen. (1191 - aanvang 1206). Brussel, Koninklijke Academie van België, Koninklijke Commissie voor Geschiedenis, 1964, 3 v.

SERRURE (C.P.) & VOISIN (A.). Le livre de Baudouyn, conte de Flandre: suivi de fragments du roman Trasignyes. Brussel, Berthot et Périchon, 1836, 227 p.

WALRAET (M.). Actes de Phillippe Ier, dit le Noble, comte et marquis de Namur (1196 – 1212). Brussel, Palais des Académies, 1949, 211 p.

Hulpmiddelen

Thesaurus Diplomaticus

Narrative Sources (<http://www.narrative-sources.be>)

International Medieval Bibliography (<http://www.brepolis.net>)

Jstor (<http://www.jstor.org>)

Literatuur

ADAIR (P.A.). 'Flemish Comital Family and the Crusades.' In : SEMAAN (K.I.), The Crusades : other experiences, alternative perspectives : selected proceedings from the 32nd annual CEMERS conference. New York, Global Academic Publications, 2003, pp. 101-112.

ALPHANDÉRY (P.). La Chrétienté et l'Idée de Croisade. Paris, Albin Michel, 1954, 597 p.

ANGOLD (M.). The Fourth Crusade. Event and Context. London, Longman, 2003, 304 p.

BLOCKMANS (W.). 'Flanders.' In: ABULAFIA (D.), The New Cambridge Medieval History V. Cambridge, Cambridge University Press, 1999, pp. 405-418.

BRUNDAGE (J.). Medieval canon law and the crusader. Madison, University of Wisconsin Press, 1969, 244 p.

CONSTABLE (G.). 'The Historiography of the Crusades.' In: LAIOU (A.E.) en MOTTAAHEDEH (R. P.), eds. The Crusades from the Perspective of Byzantium and the Muslim World. Washington DC, Dumbarton Oaks Research Library and Collection, 2001, pp. 1-22.

CONSTABLE (G.). 'The Second Crusade as Seen by Contemporaries.' In: Traditio, Volume 9, 1953, pp. 213 ff.

COSTEN (M.). The Cathars and the Albigensian Crusade. Manchester, Manchester University Press, 1997, 240 p.

CROENEN (G.). De familie Berthout (13de – eerste helft 14de eeuw). Het belang van familiale patronen in het proces van machtsverwerving. Onuitgegeven licentiaatsverhandeling o.l.v. prof. dr. W. Prevenier, Universiteit Gent, 1988, 2 v.

CROENEN (G.). Familie en macht. De familie Berthout en de Brabantse adel (12de – midden 14de eeuw). Leuven, Universitaire Pers, 1996, 474 p.

DE HEMPTINNE (Th.). 'De gravinnen van Vlaanderen in de 12de eeuw.' In: Spiegel Historiae, Volume 15, 1980, pp. 450-455.

DUBY (G.). The Chivalrous Society. Berkeley, University of California Press, 1981, 254 p.

DUMOLYN (J.) & VAN TRICHT (F.). 'Adel en nobiliteringsprocessen in het laatmiddeleeuwse Vlaanderen: een status quaestionis.' In: Bijdragen en mededelingen betreffende de geschiedenis der Nederlanden, Volume 115, 2000, pp. 197-222.

EDBURY (P. W.). Crusade and Settlement: Papers read at the First Conference of the Society for the study of the crusades and the Latin East and presented to R. C. Smail. Cardiff, University College Cardiff Press, 1985, 281 p.

EDGINGTON (S. B.) & LAMBERT (S.). Gendering The Crusades. Cardiff, University Of Wales, 2001, 215 p.

ERDMANN (C.). The Origin of the Idea of Crusade. Princeton, Princeton University Press, 1977, 446 p.

FRANCE (J.). The Crusades and the Expansion of Catholic Christendom, 1000-1714. New York, Routledge, 2005, 392 p.

GODFREY (J.). 1204: The Unholy Crusade. Oxford, Oxford University Press, 1980, 196 p.

HENDRICKX (B.). 'Het regentschap over Vlaanderen en Henegouwen na het vertrek van Boudewijn IX (VI) op kruisvaart.' In: Revue belge de philologie et d'histoire, Volume 48, 1970, pp. 377-393.

HILLENBRAND (C.). The crusades, Islamic perspectives. Edinburgh, Edinburgh University Press, 1999, 512 p.

HOGSON (N.). 'Nobility, Women And Historical Narratives Of The Crusades And The Latin East.' In: Al Masaq: Islam and the Medieval Mediterranean, Volume 17, Nr. 1, Nr. 1/04, 2006, pp. 61-85.

HOUSLEY (N.). The Italian Crusades: The Papal-Angevin Alliance and the Crusades Against Christian Lay Powers, 1254-1343. New York, Oxford University Press, 1982, 308 p.

HOUSLEY (N.). The Later Crusades, 1274-1580: from Lyons to Alcazar. New York, Oxford University Press, 1992, 528 p.

HOUSLEY (N.). 'The Thirteenth Century Crusades in the Mediterranean.' In: ABULAFIA (D.), The New Cambridge Medieval History V. Cambridge, Cambridge University Press, 1999, pp. 569-589.

HOUSLEY (N.). Contesting the Crusades. Oxford, Blackwell Publishing, 2006, 198 p.

JASPERT (N.). The Crusades. New York, Routledge, 2006, 193 p.

JORDAN (E. L.). Women, power and religious patronage in the Middle Ages. New York, Palgrave MacMillan, 2006, 204 p.

LOCK (P.). The Routledge Companion to the Crusades. New York, Routledge, 2006, 527 p.

LONGNON (J.). Les Compagnons de Villehardouin : recherches sur les Croisés de la quatrième Croisade. Parijs, Champion, 1978, 276 p.

LOWER (M.). The Baron's Crusade: A call to arms and its consequences. Philadelphia, University of Pennsylvania Press, 2005, 256 p.

LUYKX (T.). Gravin Johanna van Constantinopel en de godsdienstige vrouwenbeweging in Vlaanderen gedurende de eerste helft der XIIIe eeuw. Tielt, Lannoo, 1943, 26 p.

LUYKX (T.). Johanna van Constantinopel, gravin van Vlaanderen en Henegouwen. Haar leven (1199/1200-1244). Haar regeering (1205-1244), vooral in Vlaanderen. Brussel, Standaard Boekhandel, 1946, 647 p.

LUYKX (T.). De graven van Vlaanderen en de kruisvaarders. Leuven, Davidsfonds, 1947, 247 p.

LOMAX (D. W.). The Reconquest of Spain. New York, Longman, 1978, 212 p.

MADDEN (T. F.). The Crusades: The Essential Readings. Oxford, Blackwell Publishing, 2002, 276 p.

MADDEN (T. F.). A Concise History of the Crusades. Oxford, Rowman & Littlefield Publishers, 2006, 261 p.

MAIER (C. T.). Crusade Propaganda and Ideology. Model Sermons for the Preaching of the Cross. Cambridge, Cambridge University Press, 2000, 292 p.

MAIER (C. T.). 'The Roles Of Women In The Crusade Movement: A Survey.' In: Journal of Medieval History, Volume 30, 2004, pp. 61-82.

MAYER (H. E.). The Crusades. Oxford, Oxford University Press, 1988, 366 p.

McLAUGHLIN (M.). 'The Women Warrior: Gender, Warfare And Society In Medieval Europe.' In: Women's Studies, Volume 17, 1990, pp. 193-209.

MILLET (K.). Van Chronicon Hanoniense tot Flandria Illustrata: de beeldvorming rond Boudewijn van Constantinopel, zijn dochter Johanna en de "valse" Boudewijn in de verhalende bronnen van de twaalfde tot de zeventiende eeuw. Onuitgegeven licentiaatsverhandeling o.l.v. prof. dr. J. Deploige, Universiteit Gent, 2007, 245 p.

MURRAY (A.V.). 'The army of Godfrey of Bouillon, 1096-1099: Structure and dynamics of a contingent on the First Crusade.' In: Revue belge de philologie et d'histoire, Volume 70, 1992, pp. 301-329.

MURRAY (A.V.). 'De Nederlanden en het Koninkrijk Jeruzalem in de vroege Twaalfde Eeuw. Politieke en Dynastieke belangen.' In: Tijdschrift voor geschiedenis, Volume 113, 2000, pp. 167-181.

NICHOLAS (D.). Medieval Flanders. London, Longman, 1992, 463 p.

NICHOLAS (K. D.). 'Countesses as Rulers in Flanders.' In: EVERGATES (T.). Aristocratic Women in France. Philadelphia, University of Pennsylvania Press, 1999, pp. 111-137.

NICHOLSON (H.). 'Women On The Third Crusade.' In: Journal of Medieval History, Volume 23, 1997, pp. 335-349.

NICHOLSON (H.). Palgrave Advances In The Crusades. Palgrave Macmillan, 2005, 308 p.

O'CALLAGHAN (J. F.). Reconquest and Crusade in Medieval Spain. Philadelphia, University of Pennsylvania Press, 2003, 344 p.

PHILLIPS (J.). 'St. Bernard of Clairvaux, the Low Countries and the "Lisbon Letter" of the Second Crusade.' In: Journal of Ecclesiastical History, Volume 48. Nr. 3, 1997, pp. 485-497.

PHILLIPS (J.). 'The Murder of Charles the Good and the Second Crusade: Household, Nobility, and Traditions of Crusading in Medieval Flanders.' In: Medieval Prosopography, Volume 19, 1998, pp. 55-75.

PHILLIPS (J.). The Crusades, 1095 - 1197. London, Longman, 2002, 226 p.

PHILLIPS (J.). The Fourth Crusade and The Sack of Constantinople. New York, Penguin Books, 2005, 374 p.

POWELL (J. M.). Anatomy of a Crusade 1213-1221. Philadelphia, University of Pennsylvania Press, 1986, 279 p.

PURCELL (M.). Papal Crusading Policy, 1244-1291. Leiden, Brill Academic Publishers, 1975, 236 p.

QUELLER (D. E.) & COMPTON (T. K.) & CAMPBELL (D. A.). 'The Fourth Crusade: The neglected majority.' In: Speculum, Volume 49, Nr. 3, 1974, pp. 441-465.

QUELLER (D. E.) & MADDEN (T. F.). The Fourth Crusade: The Conquest of Constantinople. Philadelphia, University of Pennsylvania Press, 1999, 368 p.

RICHARD (J.). The Crusades, c. 1071 – c. 1291. Cambridge, Cambridge University Press, 2000, 516 p.

RILEY-SMITH (J.). The Feudal Nobility and the Kingdom of Jerusalem, 1174-1277. London, MacMillan, 1973, 351 p.

RILEY-SMITH (J.) en RILEY-SMITH (L.). The Crusades: idea and reality, 1095-1274. London, Arnold, 1981, 191 p.

RILEY-SMITH (J.). The First Crusade and the Idea of Crusading. London, Athlone Press, 1986, 244 p.

RILEY-SMITH (J.). The Crusades, a short history. London, Athlone Press, 1987, 306 p.

RILEY-SMITH (J.). What were the crusades?. London, Macmillan, 1992, 128 p.

RILEY SMITH (J.). 'Family traditions and Participation in the Second Crusade.' In: GERVERS (M.). ed., The Second Crusade and the Cistercians. New York, Palgrave Macmillan, 1992, 288 p.

RILEY-SMITH (J.). The Oxford Illustrated History of the Crusades. New York, Oxford University Press, 1995, 470 p.

RILEY-SMITH (J.). The First Crusaders, 1095-1131. Cambridge, Cambridge University Press, 2008, 320 p.

RIDYARD (S. J.). The Medieval Crusade. Woodbridge, Suffolk, Boydell Press, 2004, 177 p.

RUNCIMAN (S.). A History of the Crusades. Cambridge, Cambridge University Press, 1987, 538 p.

RUSSELL (F. H.). The Just War in the Middle Ages. Cambridge, Cambridge University Press, 1977, 348 p.

SETTON (K. M.). A History of the Crusades. Madison, University of Wisconsin Press, vol. II, 1962, 859 p.

SIBERRY (E.). Criticism of Crusading: 1095-1274. New York, Clarendon Press, 1985, 257 p.

THOEN (E.). Landbouweconomie en bevolking in Vlaanderen gedurende de late Middeleeuwen en het begin van de Moderne Tijden. Testregio : de kasselrijen van Oudenaarde en Aalst (eind 13de-eerste helft 16de eeuw). Leuven, 1988, 2 v.

THOMPSON (K.). 'Family Tradition and the Crusading Impulse: The Rotrou Counts of the Perche.' In: Journal of Medieval Prosopography, 23, 2003, pp. 1-33.

TYERMAN (C. J.). England and the crusades, 1095-1588. Illinois, University of Chicago Press, 1988, 492 p.

TYERMAN (C. J.). Fighting for Christendom: Holy War and the Crusades. Oxford, Oxford University Press, 2004, 264 p.

VAN TRICHT (F.). Hendrik van Vlaanderen en Henegouwen, keizer van Konstantinopel (1177-1216). Onuitgegeven licentiaatsverhandeling o.l.v. prof. dr. Th. de Hemptinne, Universiteit Gent, 1997, 247 p.

VAN TRICHT (F.). De Latijnse renovatio van Byzantium: het keizerrijk van Konstantinopel (1204-1261). Onuitgegeven doctoraatsverhandeling o.l.v. prof. dr. Th. de Hemptinne, Universiteit Gent, 2003, 5 v.

VAN WERVEKE (H.). 'La contribution de la Flandre et du Hainaut à la troisième croisade.' In: Le Moyen Age, Volume 78, 1972, pp. 55-90.

WARLOP (E.). De Vlaamse adel voor 1300. Handzame, Familia et Patria, 1968, 3 v.

WARLOP (E.). The Flemish Nobility before 1300. Kortrijk, G. Desmet-Huysman, 1975-1976, 2 v. in 4 bd.

WOLFF (R. L.). 'Baldwin of Flanders and Hainaut, First Latin Emperor of Constantinople: His Life, Death and Resurrection, 1172-1225.' In: Speculum, Volume 27, Nr. 3, 1952, pp. 281- 322.

Bijlagen

In het eerste deel van de bijlage heb ik op basis van: 'WARLOP (E.). The Flemish Nobility before 1300. Kortrijk, G. Desmet-Huysman, 1975-1976, 2 v. in 4 bd.', een overzicht gemaakt van de Vlaamse adellijke deelnemers gesorteerd per kruistocht en van waar ze afkomstig waren. De Romeinse cijfers duiden de generatie binnen het adellijk geslacht aan. De lijst bevat uiteraard lang niet alle adellijke deelnemers, maar geeft ons toch een beeld over hoe de populariteit van het kruisvaren in Vlaanderen evolueerde. Daarbij zien we dus een duidelijke piek ten tijde van de eerste kruistocht en ten tijde van de vierde kruistocht, toen graaf Boudewijn IX het kruis opnam. Dit overzicht illustreert ook hoe opeenvolgende generaties binnen eenzelfde familie het kruis opnamen en hoe binnen dezelfde generatie meerdere verwanten het kruis opnamen. Zo zijn de adellijke families Béthune en Wavrin in bijna elke kruistocht vertegenwoordigd. Het materiaal van Warlop was allesbehalve volledig en is door mijzelf aangevuld met informatie uit de volgende publicaties en bronnen:

- DU CHESNE (A.). Histoire généalogique de la maison de Béthune. Parijs, 1639.
- FARAL (E.). La conquête de Constantinople: Villehardouin. Parijs, Tallandier, 1938. 2 v.
- GOETHALS (F. V.). Histoire de la maison de Wavrin et de quelques familles qui en sont issues, le tout justifié par chartes, titres, histoires anciennes et autres bonnes preuves. Brussel, Polack-Duvivier, 1866, 194 p.
- PAUPHILET (A.) & POGNON (E.). Historiens et chroniqueurs du Moyen Age : Robert de Clari, Villehardouin, Joinville, Froissart, Commynes. Parijs, Galimard, 1952, 1535 p.
- LONGNON (J.). Les Compagnons de Villehardouin : recherches sur les Croisés de la quatrième Croisade. Parijs, Champion, 1978, 276 p.
- VAN WERVEKE (H.). 'La contribution de la Flandre et du Hainaut à la troisième croisade.' In: Le Moyen Age, Volume 78, 1972, pp. 55-90.

Het tweede deel van de bijlage bestaat uit een aantal genealogische tabellen van de graaflijke familie, waarvan de eerste twee door mijzelf zijn samengesteld op basis van de literatuur en de bronnen. De andere twee tabellen zijn afkomstig uit publicaties van Riley-Smith. De leden van de familie wiens naam onderstreept is, hebben deelgenomen aan een kruistocht of hebben ooit een pelgrimstocht ondernomen naar het Heilige Land.

Het derde deel van de bijlage bestaat uit de verschillende oorkonden die tijdens de regering van Boudewijn IX door een lid van de familie Wavrin en/of Béthune zijn ondertekend of betrekking hebben op hen. Het relatieve grote aantal oorkonden, rekening houdend met de vrij korte regeerperiode van Boudewijn, illustreert hoe belangrijk deze beide adellijke families in Vlaanderen waren aan de vooravond van de regering van Johanna en het begin van de dertiende eeuw. Al de oorkonden zijn afkomstig uit het werk van Walter Prevenier:

- PREVENIER (W.). De oorkonden der graven van Vlaanderen. (1191 - aanvang 1206). Brussel, Koninklijke Academie van België, Koninklijke Commissie voor Geschiedenis, 1964, 3 v.

Overzicht der adellijke kruisvaarders

De Eerste kruistocht (1095-1099)

AALST	BONDUES	MALDEGEM
IV.	I.	I.
Radulf	Jacob I	Salomo
V.		
Boudewijn II van Gent	EINE	OUDENAARDE
Giselbrecht	III.	IV.
	Cono I	Arnulf II
AUBIGNY-EN-ARTOIS		
III.	GAVERE	PETEGEM en CYSOING
Hugo III Haver	II.	IV.
	Raas I	Ingelbrecht
BETHUNE		
III.	KOMEN	RIJSEL
Robrecht III	II.	II.
	Burchard	Gerard de Buc
BOELARE		Rogier I
III.	LOKER	
Stefaan III	I.	WAVRIN
	Onulf	II.
		Hellin
		III.
		Hellin

De Tweede Kruistocht (1147-1149)

BELLE	RIJSEL
II.	VI.
Anselm	Robrecht I
Boudewijn II	

De Derde Kruistocht (1187-1192)

AIRE	DOUAI	SAINT-OMER
IV.	?	IX.
Boudewijn II	Elbert	Willem IV
Filips		
	GAVERE	SAINT-POL
BALINGHEM	V.	?
?	Raas IV	Hugo
Rogier		
	HAM	SCHELDERODE
BETHUNE	?	III.
VI.	Odon	Gerard I
Robrecht V		
VII.	KOMEN	SENIGHEM
Boudewijn	V.	III.
Willem II	Boudewijn III	Stefaan II
Cono I		IV.
	KORTRIJK	Jan I
BRUGGE	IV.	
V.	Rogier I	TERWAAN
Jan I	Peter	V.
Radulf		Arnulf III
	MACHELEN	
DOORNIK	I.	WAVRIN
VII.	Olivier	IV.
Everard III		Hellin I
	MOORSELE	Rogier
	II.	Robrecht
	Hendrik II	

De Vierde Kruistocht (1198-1204)

AKSEL

V.

Lieven

CRECQUES

V.

Willem

Giselbrecht

MALDEGEM

IV.

Jan

AUBIGNY-EN-ARTOIS

VI.

Boudewijn IV

CROISILLES

I.

Adalard I

PASSENDALE

III.

Radulf

Walter

BETHUNE

VI.

Robrecht V

VII.

Cono I

Willem II

DOUAI

VI.

Pieter

SAINT-OMER

X.

Nikolaas

BEVEREN-WAAS

III.

Diederik

GAVERE

VI.

Raas

Rogier

Walter

Joos

STRATEN

VI.

Willem

BONDUES

III.

Jacob III

KORTRIJK

VI.

Rogier III

ZOMERGEM –

WOESTINE

III.

Bernard

BRUGGE

V.

Jan I

WAVRIN

V.

Robrecht

De Vijfde Kruistocht (1217-1221)

AUBIGNY-EN-ARTOIS

VI.

Hugo Tacon

METTEREN

III.

Isengrin

XI.

Willem VI

BETHUNE

VIII.

Daniel

PETEGEM en CYSOING

VI.

Mattheus

WINGENE

IV.

Rogier I

Fromold III

HONDSCHOTE

III.

Walter II

RIJSEL

X.

Walter

ZOTTEGEM

IV.

Giselbrecht I

De Zesde Kruistocht (1228-1229)

BETHUNE

VIII.

Daniel

De Zevende Kruistocht (1248-1254)

AIGREMONT

V.

Anselm III

KORTRIJK

VII.

Zeger

BETHUNE

VIII.

Robrecht VII

Willem

GAVERE

VIII.

Raas VII

WAVRIN

VI.

Robrecht

De kruistocht tegen de Albigenzen (1209)

AIRE

V.

Boudewijn III

BETHUNE

VII.

Jan

BEVEREN-WAAS

IV.

Diederik III

GAVERE

VII.

Raas VI

Arnulf

METTEREN

IV.

Boudewijn II

OUDENAARDE

IX.

Arnulf IV

PETEGEM en CYSOING

VIII.

Arnulf I

ZOMERGEM –

WOESTINE

IV.

Filips van de Woestine

ZOTTEGEM

IV.

Giselbrecht I